MAGYAR DOLGOZÓK KÖNYVTÁRA

7

II. RÁKÓCZI FERENCZ

ÉLETE.

IRTA

PAP ILLÉS.

BUDAPEST.
LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(Wodianer F. és Fiai) részvénytársaság.

9017—906. Wodianer F. és Fiai Budapesten.

A mohácsi vészszel ránk zúdult török rabigából Buda várának 1686-ban történt felmentése váltotta meg a nemzetet. A nagyszerű haditettet a császár-királynak egyesűlt hadai vitték végbe. Közöttük ezrével voltak a Thököly kuruczai, a kik felismerték a török kapzsi önzését.

I. Lipót király megfeledkezett arról, hogy ezzel csak a Magyarországon immár másfél század óta uralkodó Habsburg-királyoknak önmaguk és a nemzet iránt tartozó, eddig elmulasztott kötelességét teljesítette, hanem úgy fogta fel e világraszóló eseményt, hogy az őt — új tartománynyal gazdagította. Mert eddig sem ő, sem elődei nem merték Magyarországot — legalább nyíltan — tartománynak tekinteni. Ujon szerzett meggyőződése értelmében e hadi tettre új követeléseket állított fel és a nemzetnek eddig kijátszott régi törvényeit és szabadságait nyíltan eltapodta.

Az 1687-ben Pozsonyba egybehívott országgyűlésen három kívánságát terjesztették elő tanácsosai. Kérték az örökös királyság kimondását, az arany bulla alkotmánybiztosítékának eltörlését és egy »országrendező« bizottság felállítását. A budai dicső diadal bódító káprázatában az országgyűlés elég könnyen teljesítette az első két követelést. A harmadikra rá nem állott. Hogy jól tette, az

csakhamar kitűnt, midőn az osztrák miniszterek egy, Kollonics elnöklete alatt álló német bizottsággal maguk csinálták meg a szívük szerinti országrendezést. Abból állott a rendezés, hogy lehetőleg mindent elnémetesítsenek.

Az új korszak első gyümölcsei között termett meg Karaffa eperjesi vértörvényszéke is, mely rövid ideig tartó működése alatt elég ártatlan vért ontott. De észrevették, hogy ez így mégsem vihet jóra, hát szelidebb eszközökhöz folyamodtak. A török üldözését csak kell folytatni — hadd szabadúljon fel teljesen a nemzet.

Ezzel együtt járt, hogy a népnek a hosszú háború alatt keletkezett borzasztó nyomorúsága a katonatartás, a téli beszállásolások, a jó nagy porcziók, a mindenféle adók és sarczok révén még növekedett. Sanyarúságukat megédesíthette a sótlan kenyér, mert biz a felemelt árú sóra mindenféle szegény embernek nem tellett. E bajok főkép a szegényebb néposztályt terhelték. De, hogy a jobbmódúak se bizakodjanak el, az urakat ugyancsak zsarolták az idegen katonák, a nemességet hivatalból megadóztatták és előlök a hivatalokat is elfoglalták a németek. Ez már azért is jó volt, mert így az önkényes adó beszedésénél az idegen bizonyára nem kímélte a magyart. Ugyanezek aztán a katonaság zsarolásai és bántalmazásai miatt tett panaszokat sem fogadták valami asszonyos lágysággal.

A magyar lakosság megritkúlt a harczokban, nyomorúságukban sokan öngyilkosok lettek, vagy eladták a gyermekeiket; bőven pótolta számukat a betelepített rácz meg német, a kik aztán autonómiájuk jogainál fogva a magyar zsírján

békésen gyarapodtak. Elárvultak a nagybirtokok, gazdátlanúl maradtak a földek; volt Kollonicsnak azokra is elegendő pártfogoltja: a sok idegen pap, a jámbor szerzetes-rendek, a buzgó jezsuiták, a lelkes német uraságok. Világos, hogy az átkozott protestánsok elhatalmasodásának is útját kellett állni, mert hisz a 87-i országgyűlés megerősítette a jogaikat hat évvel azelőtt biztosító törvényeket: elég találékony volt a Kollonics nagy esze, talált az üldözésükre nem egy módot.

A török háború csak folyt: leáldozott már a félhold, fenn szárnyalt a vad, körmös sas. A császár kezére esett Munkács, majd egész Erdély, melyet egybekapcsoltak a magyar koronával; szorúlt a török is mindjobban kifelé. Nem csoda hát, hogy erre sok katona, sok pénz kellett. És hogy ennyi munka között nem jutott idő újabb országgyűlésre, hogy elfeledték a megürűlt nádori széket betölteni, azon miféle értelmes ember akadna fenn?! Az is magától értetődő, hogy az 1699-i karloviczi békekötésnél nem volt szükség magyar békebiztosra, hiszen úgyis Magyarország határait állapítják meg benne. Ezt is a császár győzedelmes hadvezérének Savoyai Jenőnek köszönhetik. Az igaz, ha Jenő meg nem szegi a bécsi hadiparancsot, aligha győz!

Az ország ingerültségét meglátta, a kinek volt szeme. 1698-ban már megírta a velenczei követ a kormányának: »Könnyen loboghatna itt megint a lázadás lángja, csak találkoznék ügyes kéz, a ki azt éleszsze!« De a császári kormány figyelmét más, nagyobb érdekek kötötték le: a nagy örökség, a spanyol királyság. A magyar meg arra való, hogy fizesse a török háborúkor csinált adósságokat meg az új harcznak terheit. És mivel ez mind

kevés, eladogatják, elzálogosítják az ország nagy területeit . . .

Nem éleszteni kellett itt a lázadás lángját, hanem oltogatni. 1700 óta fel-fellázadt a magyar nép és a kire szeme rászegződött, azt 1700-ban már XIV. Lajos is bíztatgatta . . . II. Rákóczi Ferencz volt.

I.
Ifjusága.

II. Rákóczi Ferencz született 1676. márczius 27-én Borsiban, Zemplén vármegyében. Apja, I. Ferencz erdélyi választott fejedelem révén a II. Endre király korában élt Bagomér lengyel eredetü lovag és a Szent László idejebeli Bátor Opos ivadéka, anyja, Zrinyi Ilona után meg a Zrinyiek és Frangepánok vére. Az apai ősök: Zsigmond, I. és II. György már a XVII. században Erdély fejedelmei, a Habsburg-család régi elkeseredett ellenségei; nagyanyja, Báthory Zsófia azonban az osztrák udvar és a katholikus hit rajongó híve.

Anyjától még súlyosabb örökséget vett a gyermek. Ilona apja, gróf Zrinyi Péter a vérpadon halt meg hazájáért, anyja, az egykor büszke, nagyravágyó Frangepán Anna Katalina grófnő honszerető lelkét a tébolyodottság gyötrelmeitől csak a halál váltotta meg. A fiatal anya lelkére nehezedett a többi családi szerencsétlenség tudata: nagybátyái, gróf Zrinyi Miklós balvégzetü halála, gróf Frangepán Ferencz szörnyű kivégeztetése, nénjének Juditnak, húgának, Aurorikának kolostorba vonulása, bátyjának, Jánosnak Bécsbe hurczoltatása. E komor árnyak között a pataki fényes udvartartásban a

családi boldogság sem vigasztalta. Elsőszülött fia hamarosan meghalt, férje, I. Rákóczi Ferencz, a Wesselényi-összeesküvés egyik részese meg, hazaszeretete mellett is, családja végzetétől nyomva, határozatlan jellemüvé vált, a becsvágyó Zrinyi-leány lelkét nem birta eléggé lebilincselni. De azért a férjét ért megpróbáltatások őszinte bánatba borították.

Vallásos lelkének sebei az idővel lassanként hegedni kezdtek, férjével szépen összebarátkozott, gyermekei, Juliána, majd Ferencz születése megörvendezteté. Ám rövidesen új megpróbáltatás érte: férje 1676. július 8-án meghalt.

A csecsemő Ferencz anyja gondjaira maradt. A császári tanácsosok rögtön kinyujtották utána csápjaikat, de az édesanya szeretete és a nagyanya befolyása kimentették közülök. A fiatal özvegy érezte hivatása nehézségét: napához Munkácsra költözött. De a türelmes Zrinyi-leány a vakbuzgó, zsémbes nagyasszonynyal nem igen fért meg, s már a következő évben elvált tőle. Saját váraiban éber gonddal őrizte a kicsiny palántát, mert sok mindenféle veszedelem leselkedett reá... A kis Ferkót, alig mult két éves, kecske nagyságú, törpe lóra kapatják, — így készül a gyermek hadvezéri pályájára. El is viszi anyja újra a kis unokát a megbékélt nagyanya örömére Munkácsra, aztán jóideig együtt gyönyörködnek az apróság fejlődésében.

Zrinyi Ilona szívét új érzelem lángja kapja meg, beleszeret Thököly Imrébe. A kurucz világ gyönyörködve várja a szerető szívek egybekelését. Nem úgy a bécsi udvar és Báthory Zsófia. Az öreg nagyasszony családja végveszedelmét látja e házasságban és a bécsi udvarnak is van oka tőle félni. Hanem a fejedelemasszony 1680. június 14-én meghal, a sok nagy

befolyásnak az udvar sem tud ellenállni; Ilona szerelmes szíve a baljóslatú kigyólátomást mibe sem veszi: a nemzet reményei 1682. június 15-én egymáshoz kötik sorsukat.

II. Rákóczi Ferencz anyja immár napa halála óta Munkács ura, a kis fiú pedig öt éves korától fogva komoly nevelésben részesül. — Jeles férfiak, érkörösi és sámsondi Körösy György, meg Badínyi János a nevelői; oktatják, szoktatják, ők meg mások is, mindenféle szépre, mindenféle jóra, sok bölcs tudományra. A »Kisurunk«-ban nincs semmiféle rossz hajlandóság, csakhogy sokkal jobban kedveli a katonásdit, a kardot meg a paripát, semmint a tudományokat és ezért bizony minden jószívüsége, engedelmessége mellett nem ritka a büntetés. Annál nagyobb örömet szerez a 7—8 éves gyermeknek édesanyja, ki daliás férjét ide-oda követvén a csatákban, mint szerelme és bizalma zálogát elengedi vele a harczmezőre. Nem egy súlyos veszedelem fenyegeti itt a kis vitézt, akinek életét hű nevelője, Körösy oltalmazza meg.

Azonközben nagyon szomorúra fordul Thököly sorsa; a Rákóczi-várak sorra elesnek, úgy hogy feleségét, mostoha gyermekeit Munkácsra kell vinnie. Itt újabb súlyos megpróbáltatás éri Zrinyi Ilonát. Férje a 9—10 éves Ferenczet Törökországba akarja túszúl adni. A hitvesi és az anyai szeretet válságos küzdelmében az anyai szeretet diadalmaskodik: férje kérését megtagadja. Ez 1685. őszén történik. Thököly el-kimegy Munkácsból, hányódik ide-oda, feleségével csak 7 év mulva találkozik újra, fiával soha többé.

»Egy Munkács várába szorult a szabadság.« Zrinyi Ilona védte, nem jöhetett segítségére a férje.

A sasfészek első ostromát 1685. novemberétől Karaffa, 1686. márczius 10-étől gróf Caprara Aeneás kassai főtábornok vezette, a védelmet a hős Radics András intézte. Az ágyúk, bombák, gránátok, puskák dörgő morajában ott járt a bástyafalakon a dicső anyával a lelkes gyermek. Az ostrom április végéig tartott és ha egyben-másban esett is kár, különösen az utolsó hét, szörnyű hétben, Zrinyi Ilona és II. Rákóczi Ferencz e hó 28-án hálatelt szívvel zenghették az Úr dicsőségét: az ellenség eltakarodott. A május 1-i díszszemlén a tíz éves, kis fejedelem lóhátról, fekete kócsagtollas, gyémántforgós kalpagban, drágaköves gyémántbuzogány a kezében, magyarosan, szépen megköszönte a vitézek igaz hűségét, buzgó fáradozását. Képzelhető, mily boldogsággal ülték meg ezután család- és várnépek május 22-én a hős anya nevenapját, mely alkalomból a Zrinyi-szívű anyát Ferkó ugyancsak derekasan felköszöntötte.

Budát visszavette a császár, nem úgy Munkácsot. Az állandó körülzárolás mit sem használt, a több oldalról megpróbált békés kiegyenlítés nem sikerült. Gr. Terzi Guido tábornok 1687-ben másodszor ostromolta a sziklafészket, és bár azt a hanyatló török sem segíthette meg, csak hiába fogyott a németek gránátja, bombája.

Ez év végével Karaffa harmadszor újította meg az ostromot, egyelőre azonban ez is eredménytelen volt. Csakhogy a vár elfogult lutheránus védői: Radics és különösen Thököly első tanácsosa, Absolon Dániel, Thököly egy végső szükségében írt levelétől felkeltett aggodalmukban, hogy a fejedelem áttérne a róm. kath. vallásra és fellépne a protestánsok ellen, ármánykodni kezdtek. Pusztí-

tották a vár eleségét, lövőszereit, hogy minél hamarabb elfogyjanak, és egyrészről titokban felajánlották a hírszomjas tábornoknak a várat, másrészről úrnőjüket egyre rábeszélték a megadásra. Karaffa 1688. januárjának elsején levelet intézett Zrinyi Ilonához, melylyel anyai szivét dobbantotta meg. Keresztényi szeretettel gyermekei érdekeire hivatkozott a kegyes tábornok és szavainak foganatja támadt. A hős anya kapitulált. A szerződést január 15-én megkötötték, 17-én délben már bevonult a császári helyőrség és február 1-én maga a császár is megerősitette az egyezség pontjait.

A várbeliek teljes bűnbocsánatot nyernek, ha Thökölytől a császárhoz esküsznek. A fejedelemasszony árváival — rangjához méltón, szabadon, Bécsben fog lakni, minden javaik és jószágaik illő módon kiadatnak, illetőleg — Ő felsége fővédnöksége alatt — biztosittatnak. Ellenben Thökölynek a szultántól kapott fejedelmi jelvényei, pecsétei, ingóságai és különösen athnáméja a kir. biztosnak kiszolgáltatandó, a várfeladást pedig a lázadó, polgári halott Thökölynek megizenni nem szabad.

Megtörtént a leltározás, csomagolás, mindenféle javak átadása, végül a legszomorubbján, a búcsúzáson is átestek.

Február 10-e körül elindult a fejedelmi család Munkácsról; útjukat lehetőleg a Rákóczi- és Thököly-birtokokon keresztül tették meg. Már az úton meghallják, hogy a császár helyén Kollonics lesz a gyermekek tulajdonképeni intéző gyámja. Bécs alá Ferencz 12-ik születése napján érnek és az előttük bezárt kapuk előtt az odacsőditett, bámészkodó csőcselék gúnyolódásait órák hosszáig kell tűrniök.

Végre bejutnak a városba, az Augusztinu-

sok kolostorában rendelt szállásukra. Csakhamar megjő a hatalmas gyám is és elrabolja az anyjától gyermekeit. Utközben a szent pap a herczegkisasszonyt valósággal berugdossa az Orsolya-szűzek zárdájába, Ferenczet meg viszi magával tovább a jószágigazgatója szállására. Meglepő emberséget mutatott a bibornok itt: Körösy és Badinyi, e hű emberek várták az ifjú herczeget. Három napig itt maradt, mely idő alatt anyjáról, nénjéről hirt sem hallott. A negyedik napon aztán elbucsúzhatott tőlük, mert nagy útra kellett mennie. Hogy hova, arról Rákócziék mit sem tudtak. Kollonics az elindulás előtt elvitte a gyermeket az irgalmasok templomába, istentiszteletre, — ott imádkozott a császárváros minden magyar főnemes asszonya, leánya. Az áhitat csak nem tilalmas dolog! A rozzant bérkocsi megindúlt az ifjúval ismeretlen útjára, Badinyi volt vele és valami jámbor prépost, az útmutatójuk. A város kapujánál azonban csodálatos csapat csatlakozott hozzájuk: a templomi hölgyek férjei, fiai, szép magyar leventék, délczeg daliák... A Rákóczi-herczeget Kollonics uram nem sikkaszthatta el olyan észrevétlen a bécsi magyarság elől.

1688. április 3-án megtudta Rákóczi, hol van. A csehországi Neuhausban volt és csak természetes, hogy egy jezsuita kolostorban. Ugyan hová is küldhette volna máshová az ő jeles tutora! A jámbor környezet egy kissé furcsa volt a vitézi élethez szokott ifjúnak. Eleinte sehogysem akart beleilleszkedni, már csak azért sem, mert már meg jó Badinyiját szakitották el tőle. Hanem a gyermeklélek csak alkalmazkodik. A szent páterek keresték a kedvét, volt közöttük olyan is, a kiben őszinte

emberség élt, a ki valóban megkedvelte a nem közönséges szellemű és ritka szeretetreméltó ifjút. A munkácsi várnép imádott kis Ferkóját megkedvelték a komoly tanitói, sőt a várgrófok, a büszke Slavathák is.

Harmadfél tanévet töltött e kollegiumban 1690. júniusáig. Sok minden szépet és hasznosat tanult a buzgó mesterektől, le is maturált fényesen, csak maga panaszolja: »Ismertem a betűt, de nem értettem a szellemet.« Ez kellő eredmény volt. Hanem ha tudták, bizonyára épp úgy örültek a császárvárosban annak is, hogy a magyar nyelv gyakorlatában alaposan meggyengült. Az ifjú további képzését is szívén hordta gyámja: beköltöztette tehát Prága városába, ott van jeles egyetem, gyüjthet ott sok tudományt. Hanem hogy valami nagyon messzire el ne találjon szárnyalni a szelleme, szállásra, ellátásra a jezsuiták rendházába adta, épen csak Prága városának másik végére. Legalább jót tesz majd neki a sok testmozgás, ide-oda járás, kocsikázás. Szellemi előrehaladásáról még külön is gondoskodott. Mellé rendelt Neuhausból egy »pátergubernator«-t, a kinek az elméje ugyan korlátolt volt, de legalább az ismeretei is ritka hiányosak. Rákóczi akart tanulni, érdeklődött sok minden, különösen a számtan, mértan, épitészet, csillagászat és természettan iránt, kérdezősködött is a kegyes páternél sok mindenről, de biz az nem tudott neki megfelelni. Szomorúan vette ezt napról-napra észre a tudásszomjas ifjú. Sőt azt is észrevette, hogy lelkén kivül teste is van. Már ehhez azonban igazán nem értett a jámbor korrepetitor. Rászabta a penitencziát, de fel nem világositotta, meg nem dorgálta az őszinte ifjút, a kinek azután még több-

ször is kijárt a penitenczia — szerencsére testi és erkölcsi mivoltának kára nélkül.

Bécsben azalatt Juliánka viruló hajadonná serdült és hogy-hogy nem, Kollonics kijátszásával 1691. junius 24-én férjhez is ment. Férjéül a jellemes Aspremont-Reckheim Ferdinánd-Gobert gróf altábornagyot választotta, a kinek elég hatalmas összeköttetései voltak arra, hogy a jó gyám ármánykodásait most is és ezután még többször meghiúsítsa. A deli férfiú szívvel-lélekkel magáévá tette a Rákócziak ügyét. Annyira megbizhatónak mutatkozott, hogy Zrinyi Ilona, mikor végre módját ejthette, nyugodt lélekkel elhagyta a császárvárost, hogy 7 évi távollét után ujra találkozzék férjével és kövesse őt — az örökös hontalanságba. Fiától el nem búcsuzhatott, élve soha többé vele nem találkozhatott. Szellemében az őszinte becsületességű Aspremont híven eljárt, vezette, irányitotta az ifjú fejedelmet.

Első sorban keresztül vitte jóakarója, gróf Strattmann osztrák miniszterelnök segitségével — Kollonics nagy bosszúságára, — hogy az immár 16. életévét beltöltött Ferencz Bécsbe jöhessen a vagyoni ügyeiben megtartandó családi értekezletre. 1692. év nyarán érkezett az ifjú herczeg a császárvárosba. Nevében, tudta nélkül, persze a saját érdekéből, Kollonics már évek óta pereskedett Juliánával és a mostani alkalmat igyekezett kellően kihasználni, hogy nénje ellen izgassa. Azonban a testvérek egyszeri találkozása elég volt arra, hogy közöttük többé soha senki ne szíthasson visszavonást: másnap Ferencz már hozzájuk is költözött. És ha vallásos lelkébe — Kollonics szellemében és érdekében — belopták is azt a vágyat, hogy jezsuitává

legyen, Bécsben csakhamar tudatára ébredt annak, hogy reá más hivatás vár. Nyiltan meg is mondta a bibornoknak, hogy köszöni róla való eddigi buzgó gondoskodását, most azonban kéri a javai felett való szabad rendelkezést. A főpap megpróbálta az ifjú fejedelmet legalább a jezsuita rend javára megzsarolni, de nem igen sikerült, és Rákóczi 1692. deczemberében átvehette ősi jussát, melyre vonatkozólag az összes ügyek csak a következő év márczius végével bonyolittattak le. Javainak főinspektoráúl Strattmann befolyásával sikerült Bécsben megismert és megszeretett idősebb barátját, gróf Batthyányi Ádám horvát bánt a császárral megerősittetni. Igy végleg megmenekült a bibornok tutorkodásától.

Háromnegyed évig tartózkodott Rákóczi ez alkalommal Bécsben és ez idő alatt az eszes, nagyképességű, de félszeg ifjú kiváló társadalmi emberré csiszolódott. A világfiak egyik-másik léha hibája is rátapadt, de szivét, lelkét meg nem rontotta.

A társas érintkezések folyamán a deli ifjú ideális szerelemre lobbant egy előkelő főúri hölgy iránt, komoly és hűséges gondolkozású sógora azonban felvilágosította ezen *férjes* nő iránt táplált érzelme czéltalanságáról. Ellenben figyelmeztette a reá váró nagy nemzeti hivatásra, melynek érdekében meg kell házasodnia. Csakhamar eljegyezte Eleonora császárné közeli rokonát, a hessen-darmstadti Magdaléna herczegkisasszonyt. Ebből a tervezett házasságból ugyan nem lett semmi, mert később, míg ő Olaszországban járt, a császárné politikai szempontból csúf, alattomos módon galádul meghiúsította.

Hogy az eljegyzést felbonthassák, eltávolítot-

ták Rákóczit. A császár ráparancsolt, hogy valósítsa meg régóta tervezett olaszországi útját. Miután az ifjú fejedelem — testvéri szívvel — bőkezűen megosztotta javait nénjével, 1693. április elején útnak indúlt sógorának öcscse, Frigyes-Gobert, a jeles míveltségű, világlátott máltai vitéz mentorsága alatt.

Utja elején kegyelettel felkereste nagyatyjának és nagybátyjának bécsújhelyi börtönét és közös sírját, — vajjon miféle sejtelmek éledhettek fel itt a lelkében? — csak azután haladt tovább. Bejárta, mondhatjuk, Olaszországnak természeti szépségekben és művészi emlékekben leggazdagabb helyeit, huzamosabban időzött Velenczében, Firenzében, Rómában, a nagy Zrinyi Miklós példája szerint, tanúlva, okulva, művelődve, nemesedve, pallérozódva és erkölcsi szeplőtlenségét tisztán megőrízve. Egyszerre csak hirűl veszi a császárnétól koholt gyászhírt menyasszonya haláláról. Bánatában ellenállhatatlanúl felébredt benne a honvágy és bár még nem tellett le az utazásra megszabott esztendeje, bár még el nem érte a nagykorúsításra kijelölt 18. életévét és bár a télutó zord ridegsége istenkísértő veszedelmeket rejtegetett útja számára, vágtató rohanással igyekezett Isztrián, Stírián, a Semmering hegyén keresztűl Bécsbe.

1694. márczius 9-én Leopold kiadta nagykorúsításáról szóló, »elméjének elegendő érettségét és mély belátását« dicsérő oklevelét, ő azt illő módon megköszönte és mihamarabb elindúlt sógora kiséretében ősi javainak, családi jószágainak és örökös jogainak birtokbavételére.

Három hónap se tellett belé, június 3-án beiktatták Nagysároson, Sáros vármegye örökös főispáni

székébe. A nagy fénynyel megtartott ünnepélynek benső melegséget kölcsönzött a mindenfelől egybegyűlt régi hívek megjelenése. Nem egy ősz ember könnyezett, midőn régi »kis ur«-át annyi viszontagság után ujra látta. De a fejedelemnek nyomban éreznie kellett, hogy itthon rossz idők járnak, mert elnöklete alatt az lett az első határozat, hogy a vármegye megtagadja a hadseregtől kívánt előfogatok kiállítását.

A beiktatási ünnepélyek végével bejárja ősi birtokait, köztük Munkácsot, Patakot, Szerencset, és tapasztalja, hogy saját jobbágyai nyomorognak, a katonai hatóságok önkénykednek, és hogy bár sokan félnek az ő látszólagos idegenségétől, nevének varázsa olthatatlanúl heviti a honfiszívek tűzét. Megdöbbent rajta. Volt is rá oka: a bécsi udvar kémei kezdettől fogva figyelemmel, gyanúval jártak a nyomában. Sógora figyelmeztette a fenyegető veszedelemre, sürgette, igyekezzék hazájából távozni és megnősülni. Rákóczi hamarosan szervezni kezdte önálló udvarát s benne elsősorban régi híveit alkalmazta, így ifjúkori kedvelt tanítóit, Badinyit és Körösyt, és ment vissza Bécsbe.

Bécsben csakhamar kiválasztotta mátkáját, az 1679-ben született Hessen-Rheinfelsi Sarolta-Amália herczegnő személyében. A bájos herczegkisasszony származása is vonzotta Rákóczit; az ősi család fiatal hajtása ugyanis Magyarországi Szent Erzsébetnek, II. Endre leányának és így az Árpádoknak egyenes leszármazottja volt. E család nemzetünk történetébe még más oldalról is bele játszik: az ő tagja volt a vitéz Leiningen tábornok, az aradi tizenhármak egyike.

A házasságot, akárcsak Juliánáét, titokban

kellett megkötni, hogy a császári udvar kellemetlen beavatkozását megelőzzék. Mert Lipótnak bizonyára visszatetszett volna, hogy e házasság Rákóczit XIV. Lajossal hozza rokonságba. Ennek is, mint az egész ügynek, Aspremont volt a mestere. Az esküvő Kölnben 1694. szeptember 26-án csendben, egyszerűen folyt le. Az ifjú pár november vége felé érkezett Bécsbe. Csakhamar érezhették az udvar neheztelését, mely elől Patak várába vonúltak.

Itt a fejedelem, magánéletéhez illő, fényes háztartást rendezett be. A 150—160 főre rúgó udvartartás tömeges költségeit birtokai megbírták volna, csak a német helyőrségek és a Kollonics-rendszer zaklatásai emésztettek fel igen sokat. Ez a poroszló-népség azonban nemcsak gyötörte az uraságot és a jobbágynépet, hanem örökösen kémkedett is a fejedelemre. Valami vén udvarhölgy a fiatal asszonyban — alaptalanúl — féltékenységet is keltett, emiatt a házastársak között is bizonyos feszűltség támadt. A felmerűlt koczódásoknak véget vetett a családi öröm: 1696. május 28-án fiuk született, az első keresztapja, Leopold császár után elnevezett Leopold György. A beteges gyermek azonban már négy éves korában meghalt.

A nyarat a fejedelemasszony a vihnyei fürdőben, Rákóczi birtokain tölté, míg őszszel felrándúltak Bécsbe. Itt fogadták a hesseni após látogatását. Hesseni Károly befolyásának, tekintélyének és nagy összeköttetéseinek volt köszönhető, hogy Leopold 1697 elején végre megerősítette Rákóczit, — igaz, csak a maga személyére nézve — az I. Györgynek és utódainak 1645-ben adott diploma jogán a »római szent birodalmi fejedelem«

czímében, melyet boszantására az udvari bölcsesség vitássá tett.

A telet, a farsangot itthon tölti a fejedelmi pár. Udvari életük és a kémektől való óvakodás eléggé távol tartotta ugyan Rákóczit az ország benső hangulatának megismerésétől, mégis jobbágyai nyomorgatásának látása és a vele szemben elkövetett önkénykedések megnyitották szemeit.

A dicső katonai rendszer, az alkotmány és országgyűlések tartásának mellőzése, a nyilt önkényeskedések ránehezedtek ugyan a nemességre is, de a jobbágynép helyzete immár elviselhetetlenné vált: Zemplénben július 1-re virradó éjjel felzendültek az öreg kuruczok Tokaji Ferencz és Szalontai György vezérlete alatt és pillanat alatt bevették Tokajt, Patakot és Ujhelyt. A hirtelen támadás folyamán ugyan sok tokos vitézt, kalapos németet meg ahhoz hasonlót vertek agyon. A vezérek mozgalmuk biztosítására szerették volna hatalmukba keríteni és élükre állítani Rákóczit. Ő azonban hűséges jobbágyai révén neszét vette a szándéknak, és felismervén a támadás teljes czéltalanságát, elmenekült előlük Szendrő várának német parancsnoksága ölébe, innen Selmeczre, végül nagy ügygyelbajjal Kis-Tapolcsányba.

A tokaji zendülés híre nagy lobot vetett az országban, Bécsben is megijedtek tőle, mindjárt első pillanatban a Rákóczi kezét keresték benne. Azonban Rákóczi mind maga, mind egész családostul a császári székhelyen termett és meg kellett róla győződniök, hogy Rákóczi még mindig nem rebelliskedik. A pórlázadást a császári hadak nagy könnyedén és nagy kegyetlenül leverték.

A katonai pusztítást Rákóczi birtokai érezték

meg legjobban. Ennek lehető elkerülése és jobbágyai védelmére a császár engedelmével hazasietett. Kassára jövet azonban értesült arról, hogy újfent nagy gyanuba keveredett. Bécsben hírűl vették, hogy a zendülők mindent elpusztítottak volt, a mihez hozzáfértek, csak a Rákóczi javait kimélték, sőt védték. Sarkon fordúlt és Bécsben felajánlotta magyarországi összes jószágait valamely egyenlő értékű német herczegségért cserébe. Rákóczi ajánlatát nem gondolta egészen komolyan, a kegyes császár el sem fogadta, mivel »Ő Felsége Magyarországon több hasznos szolgálatot várhat tőle, mint bárhol másutt.«

Rákóczi birtokain a császári hadak végezték a maguk dolgát: ügyeltek a csendre, a rendre, azaz, hogy megtöltötték keserűséggel a honfiszíveket. Az ország déli részén felvirított a zentai diadal, melytől vérszemet kapott mindenfelé a német, Rákóczi birtokain is. A fejedelem látta, most már tisztán látta mindezt. Fülébe is elhatolhattak a szép, népi versekbe szedett, keserves panaszok. És csak félt, óvakodott még a gyanu árnyékától is. Bécs közelébe, Rohonczra vonult kastélyába. Peres ügyeiben itthon is megfordult, megint visszament Bécsbe, mígnem azok 1698—99. telén itthonlétét tették szükségessé. A pert testvérével folytatta, úgyszólván jogi érdekből, minden rossz érzés nélkül. És mikor jogait végre minden forum elismerte, akkor 1699. szeptemberében testvéri szíve sugallata szerint barátságos egyességgel fejezte be.

Ez év elején kötötték meg a karloviczi békét. Ez felszabadította a németnek minden aljas, önkényes hajlandóságát, a mely Zenta óta még eddig nem került napfényre. A Rákócziak ősi fészkeit, Ecsedet, Patakot, Ónodot feldúlják: a fejedelem

mit sem tehet ellenükben. Ekkoriban hal meg elsőszülött fiuk is. A gyászt új remény enyhíti. 1700. augusztus 17-én Bécsben megszületik második fia, a kinek keresztapja az ifjabb király, I. József lesz: Rákóczi József.

Télire hazajönnek, Patakon, Munkácson tartózkodnak. A fejedelem Önéletrajzában maga világítja meg az 1697. évtől ez ideig itthon szerzett tapasztalatait, benyomásait. Már ismertettük őket. De a karloviczi béke még újabb nyomoruságokat is hozott a nemzetre, a Neoacquistica Commissio zsarolásait, a törvényhozó rendeknek törvénytelen Bécsbe-idézését, a Kollonics-féle legújabb kormányzati rendszert, mely a főnemesek jogait korlátozta, a kis nemesekéit meg eltörölte. A »ius armorum« alapján kitalálták a fegyverszerzeményi adót meg minden egyéb adóknak, accisáknak számtalan nemeit, a mit a fegyveres népség alaposan besarczolt. Következtek az országterületek zálogbavetése, a protestáns templomok, iskolák bezárása, elfoglalása, az »eretnek« papok, tanítók elkergetése. Hogy távolról se jöhessen baj, Thökölyről sem feledkeztek meg: a törökkel beljebb vettették Kis-Ázsiába.

Rákóczi szívébe csak egy férfiú látott be: a nála tizenegy évvel idősebb barátja, székesi gróf Bercsényi Miklós, a nemeslelkü, élénk szellemű, nagy míveltségű, hatalmas, magyaros, fényűző, deli főúr. Mint felsőmagyarországi tartományi főhadbiztosnak ereje a vármegyék és a császári katonaság közötti vitás ügyekben edződött meg, — nem egy magyar érdek javára, számtalan császári igény kárára. Ott is hagyta a sok keserűség miatt a fényes tisztséget. Gyakran találkozott egymással, sokat

időzött egymás társaságában a két, ritka jellemű férfiú. Mert immár élettapasztalatai folytán és különösen épen Bercsényi hatása alatt férfiúvá érett az ifjú fejedelem.

A bizalmas barátok 1699-ben immár tudták, itt az idő: »Kard ki kard!« fegyverrel kell lerázni az igát!

A spanyol örökösödési háború küszöbén Francziaország felé, XIV. Lajosra irányúlt figyelmük és a fejedelem 1700. őszén tudomásúl vette a király felszólítását, álljon az elégületlen magyarok élére s jelentékeny pénz- és fegyversegítséget nyer.

A franczia királyhoz november 1-én intézett válaszát a hitvány Longuevalra bízta. Ez pedig elárúlta őt Bécsben.

Rákóczi Ferenczet 1701 április 18-án éjjel Nagysároson beteg neje mellett elfogták, Eperjesre, majd Kassára, és Budán át Bécsujhelybe vitték. Május 29-én nagyapja, nagybátyja börtönének foglya volt ő is.

II.

Szabadságharcza

Leopold császár a fogoly Rákóczin meg akarta ismételni azt a peres eljárást, melynek sikerét nagyatyján, Zrinyi Péteren már kipróbálta. A fiatal fejedelem azonban Péter grófnál szerencsésebb volt: hitvese és egy valóban életét koczkáztató derék férfiú, Lehmann Godofréd százados segélyével elmenekült fogságából. Szökését egy, a császárhoz intézett levelében, melyet maga helyett ott hagyott börtönében, kellően megokolta. Hű apródja, Berzeviczy Ádám kiséretében Magyarországon kereszt-

túl Lengyelországba vágtatott. Különböző kalandok után Varsóban találkozott Bercsényivel, a ki még annak idején szerencsésen elmenekült üldözői elől. A két férfiú, mikor egymásra talált, ott folytatta munkáját, a hol az megszakadt. Hazájuk hasznára kívánták az Európát fenyegető nagy háború konjunkturáit fordítani. Két évi tervezgetés után a franczia királylyal bizonyos megállapodásokra jutottak.

Az itthoni sanyargatásoktól végkép elkeserített munkácsi herczegségbeli jobbágyok nevében pedig Kiss Albert és Esze Tamás 1703. tavaszán kiküldték Lengyelországba Bige László kis nemest egy orosz pappal, keressék fel jó urukat és hívják haza kiszabadításukra. Rákóczi a nép hangulatának alaposabb kifürkészésére hazaküldi Bercsényinek egy értelmes lovászát. Itthon hozzácsatlakozik a »vén szakállú és nagy ivó« Pap Mihály, két hónap alatt bejárják a Rákóczi-birtokok legnagyobb részét, a Tiszántúlt: mindenütt rajongó lelkesedéssel várják haza a megszabadítót. Rákócziék előre küldenek néhány zászlót, bátorító szózatot a néphez. A zászlókat újabb parancsig ki ne tűzzék, a nemesség birtokait ne bántsák, hanem igyekezzenek valamelyes német kézen levő várakat elfoglalni. Maguk pedig a haza felszabadítását czélzó vállalkozás anyagi biztosításán saját felelősségükre és diplomácziai úton iparkodnak.

Uj követség jő, a fiatal nemes Majos Jánosnak, Rákóczi későbbi ezredesének vezetése alatt: sürgeti a fejedelmet, jőjjön mielébb, már türelmetlenül várják a máramarosi bérczeken egybegyűlt, elszánt csapatok. Ezek azonban nagyon is türelmetlenkedtek, kitűzték a Rákóczi nevével ellátott lobogó-

kat és a német kézen levő várak helyett elkezdték a határszéli megyékben a nemességet, a templomokat, malmokat dúlni, fosztogatni. Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja, Nigrelli őrgróf kassai parancsnok utasítására, mintegy közigazgatási eljárásra csekély hadi népével ellenök indúl, hamarosan szét is veri őket Dolhánál.

A fejedelem tőle telhetőleg siet hazafelé, félti a népét a saját féktelenkedésétől. 1703. június 15-én megérkezik a Beszkidek aljára, a magyar határra, a gácsországi Klinec falvába. Másnapra Esze Tamás odahozta a maga 200 gyalogosát, 50 lovasát. Csőcseléknép volt biz az, fegyverük : bot meg kasza, alig akad náluk egy-egy rossz parasztpuska, katonának közülök összesen csak két ember mondható. Ez a tudatlan, veszekedő csapat, melyet mégis megnemesít a szabadító fejedelembe vetett rajongó hit és áhítatos bizalom, ez volt a Rákóczi kuruczainak magva ! A fejedelem rögtön fegyelmezésükhöz fog és azalatt csak úgy nő ki a földből a sok, lelkes harczos. Rövidesen 3000 gyalogos és 300 lovas engedelmeskedik — a maga rakonczátlan módján — a vezérnek. Ezekkel átlépi a magyar határt. Bajok között is dicsőségesen halad előre. Az elnyomorodott nép, a szabadság sóhaja az ajkán, tömegesen tódul hozzá. Jönnek jól felfegyverzett magyar lovasok is, Bercsényi is érkezik utána pénzzel, hadinéppel. A nemzet felszabadításának reménye a hír szárnyán az idegenbe szakadt hadfiakat is fellelkesíti : jó magyar paripáikon hazavágtatnak Ebergényi huszárjai a Rajnától, Deák Páléi Olaszországból.

A fejedelem leereszkedik a síkságra, átkel a Tiszán. Nevének varázsa új csoportokat teremt elő a földből, magukválasztotta vezérek, holmi

kanászok, gúlyások, borbélyek, szabók, mi egyebek vezetik őket.

De a föld rögétől feljebb hág a lelkesedés. Egymás után hódolnak meg a különböző megyék, várak, városok. Megtelik az ország fegyverfogó néppel, mely a nemességet Rákóczi pártjára szorítja. Hódítva hatol előre. Pártjára áll a sok háborút viselt báró Sennyey István. Tokaj alá eljő a dolhai ellenfél, Károlyi Sándor. Megismerte a bécsi udvarban, hogy a nép nyomorán nem akarnak segíteni. Ugy járt, mint Bocskay. Ugy is tett. Védelmükre szállott. Kitűnően harczol a Dunán innen, a Dunán túl. Itt megnyeri a nemzeti ügynek gr. Eszterházy Antalt, eddig a császár ezredesét. Gróf Forgách Simon császári tábornok és sok egyéb mágnás is hozzájuk szegődik. A dicső Vak Bottyánt is szerencsésen ide üldözik. Ocskay kezdettől fogva a magyar részen vitézkedik. És feltünnek egymásután a többi jeles daliák a nemesi és polgári rendből.

Harcz folyik Dunán innen, Dunán túl, Tiszán innen, Tiszán túl, a Vág mentén, a Szepességben, a keleti határ felé, benn a bérczes Erdélyben is. Az egész nemzet fegyverben. A sok császári tábornoknak meggyűlik a dolga. Stahrenberg, Heister, Pálffy, Rabutin, Ritschan, Rabatta, Herbeville, Schlick, Glökelsperg meg a többinek, a jó Isten tudná a nevüket mind felsorolni.

A nemzet talpra állott, a sok nyomorgatás, törvénysértés, ármánykodás, hitszegés felszakitott minden sebet. »Recrudescunt diuturna inclytae gentis vulnera« : megújulnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei, — hirdette Rákóczi méltán híres manifesztumában. Ráday Pál mesteri tollal

fejtette ki ebben a szózatban, mi minden keseríti el a nemzet szívét-lelkét.

Ez a kiáltvány adja tudtára »a keresztény világ minden fejedelmeinek és köztársaságainak, úgy egyéb akármely, akárminemű állapotú, becsületű, méltóságú, tisztű és felsőségű rendeknek«, hogy nem lázongási viszketeg vagy fejedelmük elleni hűtlenség indítja Rákóczi és a nemzet lépteit. Isten és minden ő angyalai tanusíthatják, hogy a felkelés legfőbb okai a hazai törvények elmellőzése, idegenek szokatlan behozatala és az elviselhetetlen adózások terhei. A nemzetnek sérelmei után saját üldöztetését is kellően megvilágítja a fejedelem, kinek szándéka: az országot fegyveres kézzel megszabadítani. Nem uralomvágy, nem nyerekedési czélzat, nem magán dicsszomj adja kezükbe a fegyvert, arról bizonyságot tesznek Isten és a világ előtt. Istenbe veti reményét, az angyalok fognak értük küzdeni és a gondviselés megsegíti a nemzet igaz ügyét!

Ilyen lélek lobogott a harczok tüzében. Hosszú is, nehéz is volna szegről-végre elmondanom, miképen folyt a nyolcz esztendőig tartó háború, mint ragyogott fel, mint hanyatlott alá a magyarok csillaga Rákóczinak mindvégig a magyar szabadságért vívott ezen harczában. Soha egy pillanatig sem vett rajta erőt sem hatalomvágy, sem önzés, ő csak egy czélt szeretett volna elérni: a Magyarországhoz, a magyar nemzethez méltó békét.

»Egyedül a szabadság szeretete és a vágy: hazámat az idegen járom alól fölmenteni, volt czélja minden tetteimnek«, nyilatkoztatja ki a fejedelem az Örök Igazságnak ajánlott Emlékirataiban. A nyolcz évig tartó önfeláldozó küzdelemnek minden mozza-

nata ezt bizonyitja. A pirkadó hajnal sugarai alighogy beszűrődnek tábori szobájába, a dicső fejedelem már magánossan való írásokban foglalatoskodik«. Ilyenkor intézi a diplomácziai ügyeket. A háború egész ideje alatt szinte megszakitás nélkül tárgyal a lengyel, orosz, bajor, svéd, franczia és török uralkodókkal. Folytonosan figyelemmel kiséri az európai eseményeket. Világra szóló ügyek dőlnek el a különböző csatamezőkön: a legcsekélyebb kedvező fordulatot is gyümölcsöztetni akarja imádott hazája, szeretett népe javára. A kiktől támogatást remél, súlyos vereségeket szenvednek; de ez őt nem csüggeszti. Fáradhatatlanúl keresi a módokat, mint lehetne ezt is a magyar szabadság hasznára értékesíteni. A külső államok uralkodói a megigért támogatást csak halasztják, egyre küldi hozzájuk követeit, hogy közbenjárásra indítsa őket. Szent hevületében új meg új terveket készít, segítségükkel legalább egy keveset lehetne lendíteni a mi ügyünkön.

Ismételten felkinálják neki — a lengyel nép meg az orosz czár is — a lengyel királyságot, de ő átlátja hivatásának és e trónnak összeférhetetlenségét. Mint lengyel királynak jó egyetértésben kellene lennie a császárral, de mint magyar szabadsághősnek harczolnia kell vele. Hogy' hagyhatná cserben nemzete ügyét, hogy' tehetné ki hazáját a legnagyob veszélynek, a németek jármának, hisz ez akkor szabadságának még azon árnyékát is elveszítené, mely eddig megmaradt.

Az éjtszaka csendes óráit tanulmányainak szenteli. Fiatalságának tapasztalatlanságát szakadatlan kutatással, elmélkedéssel igyekszik ellensúlyozni. Átlátja, felismeri a hibákat; vezéri feladata: azok jóvátétele.

A nappalokat táborában, vitézei között tölti. Gyakorolja őket a hadviselésben, a fegyverforgatásban, szoktatja őket a fegyelemhez. Nem rendszeres hadsereg ez, a minőt tanulmányaiból ismer, hanem valóságos népfölkelés. Számukat a nemzeti lelkesedés olykor valóban nagyra — 100.000-en fölül — emeli, de csak úgy verődnek össze egy-egy hadjáratra. Mihelyt nagyobb ütközetet vívnak, elszélednek. Ha győztek volt, hazavitték a zsákmányt, ha vesztettek, hazamentek, megvigasztalni a családjukat. Félelmes hírük támadt hamarosan, pedig Rákóczi látta hiányaikat, igyekezett hát megtartani az ellenséget a magyarságra nézve oly kedvező balvéleményben. Zömük lovasság: gyalogság, melynek fontosságával ő annyira tisztában van, alig van, és a nemesség a »talpas« szolgálatot ugyancsak megveti, nagyon nehéz feladat hát ezt mégis karban tartani. Hisz még fegyverzetük is ugyancsak hiányos. Azután tüzérségre, műszaki hadnemre, orvosi szolgálatra szintén szükség van. Áldozatok árán szervezi, ahogy lehet. Vezetni is kell őket, de milyen tisztjei vannak erre! Az első időkben holmi durva, paraszttisztek, a kiket a hozzájuk tartozó tömegek miatt kimélni kell. Később is még leginkább az a mintegy 30 franczia. De ezek közt és alantasaik között mindenképpen nagy űr tátong. Egy táborban harczolnak, — ám a nemzetiség, az érdekek és érzések közössége nélkül. Rákóczi ezen is igyekszik segíteni: 1707-ben Marosvásárhelyről visszatérőben Kolozsvártt felállitja a »Nemesi Compániá«-t, de ezek inkább csak gavallérokká, mint tisztekké fejlődnek. A harczban kevesebb hasznukat veszi, mikor pedig a fegyverzaj elül, szabados viseletük szaporítja gondjait és kegyelmességét igényeli. Még

súlyosabb baja volt a seregnek a valamire való altiszti testület hiánya.

A tábornoki karban már jelesebb emberekkel rendelkezik. Ott van közöttük a rettenthetlen hős, a félszemű Vak Bottyán, »az öreg após«, kinek testét a néphit szerint golyó sem járja. A hol ő megjelen, onnan fut az ellenség, pusztul a labancz. Környezetében tündököl Ocskay, Bezerédy, Béri Balogh Ádám. Károlyi Sándor is derék vezérré fejlődött a harczok tüzében. Bercsényi sem utolsó a sorban. Hanem a sok mágnás tábornokról kevés jót lehetne mondani. Inkább hallgassunk is róluk.

Rákóczi Ferencz feladata mind e hiányokon segíteni. Ugyan ő maga is inkább csak elméleti ember. Valóságban akkor lett katona, mikor az első felkelőkkel bejött a határra. De kitünteti bizonyos veleszületett katonai érzék: Rákóczi-Zrinyi-vér, mely néha nagy stilben jelentkezik. Gyermekkorából várvívásokról, táborozásokról élénk és értékes emlékei vannak. És a mi mégis hiányzik belőle, pótolja rendületlen lelkesedése, személyes bátorsága, fáradhatatlan munkássága, nem lankadó kitartása. Vitézei élén keresztül-kasúl járja az országot. A hol szükség van rá, mindenütt ott terem; vizsgálja az erőditéseket, gyakorolja a sereget, oktatja a tüzérséget, késziti a hadiszabályokat: maga lelkességével lelket önt híveibe. Tűrni kell a hazáért, — zúgolódás nélkül példázza: ő, a fejedelem. Tábori szállása egyszerű, fekhelye nyomorúságos, az egész háború alatt mindig ruhástúl aludt. 1704-ben Szeged alatt, hol az ivó-víz különösen rossz volt, bele is betegedett a több heti ostromba. De azért az 1709-i szörnyű hideg télben nem egyszer hált a fagyott földön.

A földnek jámbor népe, mely oly rajongással tódult zászlai alá, nem is csalódott benne soha. Ha adózásról volt szó, maga adott példát a főuraknak az áldozatkészségre, hogy a népre minél kevesebb teher háruljon. Ha sérelmeket kellett orvosolni, Zemplén, Abauj vármegye gyülésein mindig pártját fogta a szegényeknek. Mikor az 1710. év vége felé maga is megtörten, széjjelfoszlott reményekkel, szinte az utolsó kisérlet elszántságával ment Patakról Ungvárra, útjában dunántúli és végvidéki hű nemeseinek és tisztjeinek menekülő nejeivel és a hidegtől dermedt csecsemőivel találkozván, emberszerető szíve mindent megtett értük, a mit csak tehetett. Bálványozta is a magyarság a nagy fejedelmet, és a hol tudta, kimutatta iránta érzett szeretetét. Igy, mikor Ujhelyen áthaladt, »az egész város népe: még a kicsiny gyermekek is örülvén eő Felségének, és Istentől hosszú életet kívánván, kijöttek eő Felsége eleiben.«

Csakis ez a lelkesedés teszi érthetővé, hogy mindjárt felkelése elején diadalról-diadalra vezette seregeit. Egész ezredekkel szemben arat diadalt, vár vár után hódol meg neki, így tesz szert Kállón is az első tüzérségre, így menti meg Deák Ferencz szolnoki vívása után a Duna-Tisza közét a ráczok beütéseinek veszedelmétől és 1703. végén egyszerre hatalma ala kerül a Szepesség meg Erdély nagy része.

A következő év elején mindjárt meghódol neki Tokaj és Károlyi Sándor fellépésére a Dunántúl minden megyéje is hűségére tér. Bécs nyomban megijed és békés törekvéseit a kalocsai érsek, Széchenyi Pál útján hamarosan tudtára adja Rákóczinak. A fejedelem Eger ostromát megszakítja, Gyön-

gyösön találkozik a kalocsai érsekkel, a kit Szirmay István és Okolicsányi Pál kisértek. Mindhárman, bár királypártiak voltak, a nemzeti ügy előzékeny barátainak mutatkoztak. Pedig Rákóczi mindjárt kijelentette, hogy a külhatalmasságok kezességével biztosított békét kiván. A magyar követelésnek a harcztéri eredmények jó hajlandóságot biztosítottak: Károlyi Bécsig nyomult, majd Ocskayval együtt a nyugati határon a szomolányi hegyszorosokban súlyosan megverte és foglyul is ejtette Ritschan tábornokot. Koronczónál ugyan veszteséget szenvedett a gyalogság, de rövidesen kiköszörültük a csorbát Szentgotthárdnál, hol Rabatta tábornok seregét tönkre vertük. Egyidejüleg a német helységeket körülzárták, a rácz gyarmatokat, valamint a horvát és osztrák határt ugyancsak fenyegették. Szeged ostroma ugyan ekkor nem sikerült, de Rákóczit Erdély megválasztotta fejedelméül. Ez nagyot lendíthetett volna a nemzeti ügyön, ha ugyanakkor Savoyai Eugén Höchstaedtnél fényes győzelmet nem arat a szövetséges franczia és bajor hadakon. Széchenyi újabban fegyverszünetet ajánlott, de Rákóczi ezt csak később fogadta el, mikor már Kassát és Eperjest elfoglalta a magyarság. 1704. karácsonyán ugyan közbeesett a nagyszombati szerencsétlen ütközet, de az erdélyi és felső-magyarországi győzelmek helyreállították az egyensúlyt. A kuruczság ügye egyébként is jól állt és a fejedelem vígan készült az újabb hadjáratra. Ennek az 1705.-i lelkes örömnek ad hangot *Csinom Palkó* kevély nótája is, mely egyebek között, kissé nyersen is, így dicsekszik:

Patyolat az kurucz,
Gyöngy az felesége;
Hetes vászon az labonczság,
Köd az felesége.

Nosza tehát hadnagy uram,
Dúljuk fel jószágát,
Mind ellenségünknek
Hajtsuk el marháját!

Ha ránk támad, az pénziért
Vágd be az ajtaját,
Furd meg az hordaját,
Idd meg mind az borát.

Az parasztembernek
Fogd meg az szakálát,
Hajtsd el az marháját —
Verd pofon ő magát.

Az labonczság takarodjék
Nemes országunkból, —
Hogy végtire szalag-szíjat
Ne vágjunk hátából!

E magában bízó hangulatban hívta egybe Rákóczi 1705 szeptember 1-ére az eredetileg Rákosra tervezett, de a német közelsége miatt — u. i. Pest az ő kezén volt, — Szécsényben megtartott országgyűlést. Tárgyaiúl a béke pontjai és a protestánsok követelései voltak kitűzve. Az előbbi kérdésre nézve Széchenyi ismételt előterjesztései kinálták az alapot, az utóbbira nézve a fejedelmet a megelőző évbe Gyöngyösön tett igéretei kötelezték.

Négy-öt város kivételével valamennyi vármegye és sz. kir. város követei megjelentek a szécsényi mezőkön, ott voltak a királyi békekövetek is. A főuraknak és rendeknek, valamint a fejedelem udvari embereinek és testőreinek négyszögű sátortábora közepén emelkedett a fejedelem díszes hármas sátora: az ülések és díszebédek színhelye. A fényes látványosságnak nagy közönsége volt: a ragyogó hadinép és a kiváncsi néptömeg. Ennek sorai között vonult be a fejedelem a városba, majd karabélyosaitól, palotás ezredétől és udvari hadától környezve szept. 9-én a táborba. A számos díszes főúri és katonai zászló közül, melyeket az egri püspök már előzetesen ünnepélyesen felszentelt, kitünt Rákóczinak tiszta fehér, aranyos lobogója, melyen a büszke »Pressa resurgo« felirat ékeskedett: elnyomva — föltámadok.

A tanácskozások szept. 12-től október 3-ig tartottak. A szabadság mozgalmának ezen első hivatalos testülete szerencsés érzékkel találja meg az alkotmányos formát. Nem a király hívta össze, az ország főméltóságai nincsenek jelen, bár az egybegyültek valóban az ország akaratát képviselik, — hisz itt vannak mindazok, a kik a királytól összehívott országgyűléstől szándékosan távol maradtak, sőt itt vannak a császári biztosok is. Mindegy: ők nem tekintik magukat országgyűlésnek, hanem a szabadságukért fegyverben álló magyar rendek tábori gyűlésének minőségében állapodtak meg.

Bercsényi politikai nagyságára mutat ez a meghatározás, melyet több más fontos javaslattal együtt — mindenesetre Rákóczival egyetértőleg — hatalmas előterjesztés kiséretében ő adott elő. Ugyanígy Rákóczit is ennek megfelelő czimmel tisztelik meg, a mennyiben megválasztják »Az Haza Szabad-

ságáért öszveszövetkezett Magyarok Vezérlő Fejedelmé«-nek.

Ezekben megállapodván, feleskűdtek fejedelmük hűségére a rendek, legelsőben Bercsényi, majd Forgách, Eszterházy Antal és Csáky István, annak utána »egynehány Uri Rendek, Tisztek és Méltóságok«. Ezeket látván a papok, a kik eddig vonakodtak, szintén letették a hitet, azon megtoldással, hogy megtartandják a Szövetkezettek rendeleteit, »az mennyiben a Római Catholica Vallás ellen nincsenek«. Másnap ünnepi mise után a fejedelem is feleskűdött a megállapított szöveg szerint, és az egri püspök prédikácziója után »Urunk eő Nagysága négy Méltóságos Generalis: úgymint Bercsényi Uram, Forgács Uram, Eszterházy Antal Uram és Csáky István Uram által háromszor solenniter felemeltetett, clamans Universa Multitudo: Vivat, Vivat, Vivat!«

Ez a felemelés a régi paizsraemelésnek megfelelően történt. Hasonlóan, ősi szép hagyomány szerint a fejedelemtől adott »dicséretes és emlékezetes Vendégség« fejezte be a nagy napot.

A szövetkezési oklevelet a gyűlés határozata értelmében minden nemes vármegyében külön jegyzőkönyvbe foglalták és arra minden nemes és úri rendeket megeskettek.

A nemzetgyűlés korlátlan hatalommal ruházta fel Rákóczit politikai, hadi és pénzügyekben. Az ajánlatukra a fejedelemtől hamarosan kinevezett 24 tagú senatus csak az ő kérésére avatkozott be a politikai ügyekbe. Hogy a fejedelem a vármegyékkel könnyebben és takarékosabban érintkezhessék, minden megyéből mellé rendelnek két, lehetőleg nemes ifjút.

Legnehezebb volt a protestánsok igényeit kielégíteni, melyeket a linczi békekötésre alapították. Végre is Rákóczi alkotmányos és türelmes gondolkodásának megfelelően, szinte a jeles Árpádházi királyokra emlékeztető, fáradhatatlan buzgalommal minden vármegyének követeit személyesen meghallgatta és békésen kiegyeztette őket a lelkiismereti szabadság, és a vallás szabad gyakorlatának elvei és régebbi törvényeik alapján. A kassai Nagytemplom a katholikusoké maradt, a tót templom meg a lutheránusoknak cedáltatott. A három vallásfelekezetnek e gyűlésen megnyilvánult egyetértését szépen örökítette meg az ez alkalomból vert emlékérem. Egyik oldalán a fejedelem arczmása van a szokott felírattal, a másik oldalon a haza oltárának tüzét a három vallásnak megfelelőleg három nemtő táplálja. A latin körírat azt jelenti: »Közösen táplálják« és »A vallások egyetértését a szabadság táplálja«.

Ime, a vallásához hű Rákóczi mint rendeli alá a haza közös érdekeinek a különböző vallási felfogásokat. Igy történik, hogy a jezsuiták, illetőleg azoknak nemzetközisége ellen is erélyes határozatokat hoznak.

A császárral való béke ügyében Rákóczi kimutatta, hogy eddig nem lehetett megkötni, mert arra a császári részről ugyan sok szívesség és nagylelkü ígéret, de semmi komoly szándék nem mutatkozott. De — hátha már most őszintébb útra térnek — a békesség raktájának folytatására biztosokat nevez ki.

Láthatjuk, Szécsényben ideiglenes szervezetet létesítettek, mely béke esetén szinte magától megszűnhetett. Legföljebb az lehet kérdéses, vajjon a háború miatt nem lett volna-e czélravezetőbb, ha

magát Rákóczit teljes hatalommal ruházzák fel. De midőn az egész szabadságharcz a nemzet alkotmányáért folyik, érthető, hogy ily kevésbbé alkotmányos formára senki, legkevésbé az ideális lelkű fejedelem nem gondolt.

I. Lipót politikájának kudarcza világos: most már akart országgyűlést tartani, de nem tarthatott, mert a nemzet nem akart vele szóbaállni. Ellenben ő kénytelen Rákóczival mint egyenlő rangú ellenféllel tárgyalni. Halálos ágyán átlátta a császár, hogy egész életét elhibázta. Debuisset pridem!

A hagyomány szerint az volt utolsó kívánsága, írják meg utódai számára okulásul az ő élete történetét hibáival együtt. Fia és utóda I. József, ki már apja életében nyíltan kárhoztatta, sőt megtagadta politikáját, sietett is a régi kor embereit félretenni. Igy legelőször Kollonicsot távolította el. A fiatal császár valóban komolyan kereste a békét. Szeretett és nagyrabecsült rokona, Eugén herczeg ránk nézve kedvezőtlenül akarta befolyásolni, ő azonban inkább hallgatott szövetséges társai, az angolok és hollandusok tanácsára, a kik nagyon is javallották a békekötést. 1705 telén megindúltak az új béketárgyalások. A miniszterelnök, Salm herczeg nevében báró Seilern és gróf Wratislaw vezették a béketárgyalásokat Nagyszombatban, Anglia és Hollandia két-két követének, kik mint békebiztosok szerepeltek, jelenlétében.

A fejedelem maga is óhajtotta a békét. A külső segélyben azonban már ekkor megrendült a bizalma és inkább erejével akart hatni. Jól is folytak a dolgok; a nép is azt énekelte karácsony szombatján Vak Bottyánról való örvendező énekében:

Míg ez hazában csak *egy* német lészen:
Békesség soha itt nem lészen egészen.
Praktikának magva hogy végkép enyészszen—
Ki köll az németnek pusztulni egészen!

A fejedelem sem bízott a német igéreteiben, azért állitott fel oly nagy követeléseket: a szabad királyválasztás és az arany bulla ellenállási záradékának helyreállitását, az erdélyi fejedelemség önállósitását és a kötendő békének a külföldi hatalmak által való biztositását. Béke helyett csak fegyverszünetet kötöttek az 1706. április 15-től július 20-ig tartó időre.

József császár akarta a békét, igért is sok mindent, de különösen az utóbbi két feltételbe nem egyezett bele. Ellenben leküldik Rákóczihoz a Bécsujhelyről történt szökése óta Bécsbe internált fejedelemnőt, beszélje rá, birja rá férjét a békére. Wratislaw gróf ujra felkeresi és megkinálja a római birodalmi független fejedelemséggel, kecsegteti a birodalmi gyülésen szavazattal és más egyéb, az erdélyi fejedelemségnél előnyösebb dolgokkal, kijelenti azt is, hogy az utolsóra vonatkozó követelésébe a császár soha sem fog belenyugodni.

Rákóczi azonban az elvek embere volt. Nem családja emelését, csak hazája szabadságát kereste és minden igéretet visszautasított. Lelkében még mindig csak ott élt a franczia segitség reménye. A saját személyének azonban nem igényelt semmit. Készségesen, egész őszintén felajánlotta, hogy a maga részéről lemond Erdély fejedelmi székéről — akár szolgáinak legkisebbike javára. E párbeszédre mondotta a császár embere ez emlékezetes szavakat: »Oh fejedelem, Ön Francziaország igéreteiben bizik,

mely ország azon fejedelmek menhelye, kiket ígéreteinek s fogadásainak megszegése által szerencsétlenségbe döntött; Ön is ezeknek számát fogja szaporítani, és ott haland meg.«

Rákóczi lelkében azonban csak az a válasz élt, melyet az ebből az időből való és neki tulajdonitott verssorok mondanak:

Ne higyj magyar, a németnek,
Akármivel hitegetnek;
Mert ha ád is nagy levelet:
Mint a kerek köpönyeged,
S pecsétet üt ollyat rája,
Mint a holdnak karimája:
Nincsen abban semmi virtus —
Verje meg a Jézus Krisztus!! . . . . .

Leküldték hozzá Bécsből egyetlen kedves testvérét, Aspremont grófnét is nagy igéretekkel és biztatásokkal. De a nemzet évszázados keserű tapasztalatai nagyon mélyen gyökereztek szívében: a fegyverszünetet sem ujitotta meg.

Erre gróf Pálffy János betört az országba horvátjaival és ráczjaival; de a kuruczok kiszoritották őket, sőt elfoglalták az Ausztria védelmére a Fertőtől Sopron alatt az osztrák határig épitett nagyszerű sánczművet, nagy zsákmányt ejtettek és egész Bécsig dúltak, égettek. Rákóczi személyesen vonul az erős Esztergom vára alá.

Tábort üt a Garam-torokban,
Persia-szőnyegen pihen szép sátorban.

A síkságon terül el a tábor, de az ő aranyzászlós patyolat-sátora dombon áll magában.

Friss, kerek dombon áll tegnapi nap ólta;
Nemcsak az sátor, a domb is csak azólta!
Jó kurucz vitézek csak tegnap dombolták,
A földjét kezekben, süveggel hordották.

Ugy szerették a nyalka vitézek fejedelmüket!

Nagy Rákóczi jár az gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.
Kardjával fölmutat Esztergom várára,
Vár tornyán lobogó császár zászlójára:

»Mire a fényes nap háromszor felsütne —
Hejh! magyar lobogó lesz oda feltűzve!«
»Szóljatok álgyúim, szörnyen ropogjatok,
Dunának két partja rengjen alattatok!«
Hejh! s megbődülének Rákóczi álgyúi,
Hejh! s megrendülének Esztergom tornyai.

És egy rettenetes, véres éjjeli ostrom után

Hasad az szép hajnal, piros az hegyoldal...
Esztergom várában Rákóczi felnyargal.
Esztergom utczáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog az zászlója...

Szeptember 14-én a Szent István építette várkápolnában kuruczok zengik a Te Deum laudamus-t! Októberben dicsőségesen bevonul a fejedelem Kassára is. Az esztendő végén a senatust Rozsnyóra rendeli a fejedelem. A kormánytanács ülésének főtárgya a franczia király válasza, melyben Rákóczit, miután Szécsényben fejedelemmé választották, elismeri szövetségesének. De a szövetséges rendeket még mindig a császár alattvalóinak tekintette és így

velük nem tárgyalhat. A senatus egyhangulag a függetlenségi nyilatkozat mellett volt, ennek kimondására azonban az országgyűlés volt hivatva, melyet a következő tavaszra Ónodra egybehív a fejedelem. Addig titokban tartandók a megállapodások.

A rozsnyói gyűlés az érezhető nagy pénzhiányon is segít. Kivet Felsőmagyarországra két millió frt adót, de olyképen, hogy azt felesleges termesztményeikben szolgáltassák be. Rákóczi mindenben kiméli nemzetét.

1707 elején is elmegy a marosvásárhelyi nemzetgyűlésre, hol végre a három év előtti választás értelmében a magyar koronázási szertartások szerint nagy lelkesedéssel beiktatják fejedelmi székébe, felruházzák a »haza atyja« és »felséges« czímmel. Rákóczi óhajtja, hogy a többi minden más vallásbeli püspökön kívül katholikus püspök is legyen. A nemzetgyűlés ellene van; Rákóczi, pedig ismerjük mély vallásosságát, meghajol az alkotmányos akarat előtt. Másnap megint, midőn arról van szó, hogy sereget és a háboruhoz segédeszközöket nyerjen, udvari hadait elküldi Szeben ostromlóinak segítségére, nehogy jelenlétük nyomásnak látszassék Ki is mondja a nemzetgyűlés határozatilag: a megegyezése nélkül katonává lett jobbágyát minden földesúr visszakövetelheti. És akármennyire csügg is a szabadság ügyén, ebbe a határozatba is belenyugszik a fejedelem, pedig ez már csak nagyon méltánytalan.

Erdélyből egyenesen Ónodra megy. Útjában észreveszi, hogy a hazafias lelkesedés bizonyos mértékig alászállott. A katonaságnak való népet feszélyezte a rend és fegyelem, melyre immár rá-

rászorította őket a fejedelem; zsákmány sem igen kecsegtette őket, mert az élelmezés pontosan szabályoztatott. A nyugalomszerető öregebb emberek kedve pedig ellankadt, mióta a béketárgyalások megszakadtak. A hadiéletből, táborozásból is bizonyos terhek hárultak a közönségre. Ezeket a háboruval együttjáró alkalmatlanságokat Turóczvármegye a nemzeti ügy ellen fordította. Élén az Okolicsányiak állottak, a kiknek befolyására a vármegye körlevélben felszólított néhány lutheránus vármegyét, hogy egyesülten igyekezzenek orvosolni e bajokat, melyeknek forrása »némely egyes emberek érdekei« lehetnek. A társhatóságok a leveleket, részint felbontatlanul, részint felbontva a fejedelem elé terjesztették, kifejezvén, hogy ők az orvoslást a Szövetkezett Rendekre bízzák. Rákóczi útközben kapta e tudósításokat és önzetlen, becsületes lelkét mélyen sértette a gyanusítás. Hozzá senki sem fordult panaszszal, Turóczvármegye sem, a mely különben is alig esett a hadak vonulásának útjába, ezt a fellépést tehát méltán tekintette konkolyhintésnek.

Május 24-én délután öt óra tájban érkezik Szerencsről a sajókörömi mezőre. A bevonulás a felséges fejedelemhez méltó pompával történt. Két székely vörös lobogós sereg meg egy karabélyos ezred vezeti a menetet. Az arany szerszámos vezetéklovak után lépdelnek a főbb udvari méltóságok, majd a senatorok párosan. Bercsényi és Károlyi mögött pompás török pejparipán üget a fejedelem, királyszínű bársonyköntös borítja a testét, fekete kócsagtollas föveg a fején. Két oldalról a nemes ifjak járnak, utánuk a sok úri és főrendek, a vármegyék követei, a fejedelmi udvar párduczbőrös, forgós népe kornétástul, végül a mezei seregek. Két felől karabélyosok

és gyaloggránátosok sorfala emelkedik, úgy érkezik ő felsége várforma sátorába.

Az első napokat a senatus bizalmas tanácskozásai foglalják el és a fejedelem is sokat értekezik főbb embereivel. Május utolsó napján ünnepi mise hallgatása után megkezdődik a nemzetgyülés. Az egri püspök üdvözlésére hazafias szavakkal válaszol a fejedelem, hirdeti édes hazájához való tökéletes szeretetét és áldozatkészségét a nemzet szabadságainak helyreállításáért folytatandó további munkájában.

A konkolyhintők a tanácskozás rendjére vonatkozólag újabb gazságokat kovácsolnak — eredménytelenül. Június 4-én megszavazza a gyűlés a hadakozásra szükséges két milliót. 6-án a rézpénz ügyének tárgyalása közben Berkes váczi vikárius próbálkozott egy kis zavarcsinálással. De nem sikerült.

Ezzel kapcsolatban a fejedelem felelősségre vonja a turóczi követeket is és felszólítja őket panaszaik előterjesztésére. Rakovszky Menyhért alispán és Okolicsányi Kristóf jegyző (Pálnak fia) felállanak. A fejedelem maga elé hívja őket, hogy szavukat jobban hallja. Nem átallják túlzott panaszaikat még inkább kiszínezni. Bercsényi már alig bírja a rágalmazókat hallgatni, de a fejedelem egyre csillapítja indulatos fővezérét. Szavaik végeztével higgadtan megmagyarázza Rákóczi tettük helytelenségét, mert hisz a szabadságharcz bizonyára áldozatokkal jár, de Turócz vármegyének épen a legkevesebbet kell áldoznia. Rosszhiszeműségüket nyilván látja abból, hogy tőle soha sem kértek orvoslást képzelt sérelmeikre. E méltatlan és becsületsértő eljárásukért igazságot és elégtételt kíván a rendektől. A fejedelem azt várta, hogy a

gyűlés törvényes vizsgálatot fog ellenök elrendelni. Hosszabb csend következett. Értelmét a fejedelem nem tudta. Azt hitte, hogy a gyűlés egyetért a turócziakkal, pedig az a senatus javaslatát várta. Felháborodása kitört belőle. Könnyes szemmel méltán hivatkozott önfeláldozására, szenvedéseire, aranytiszta önzetlenségére: »Ne szenvedd, édes hazám, rajtam ezt a gyalázatot«! És fejedelmi szívének egész keserűségével jelentette ki: nem marad egyéb teendője, mint hogy lemondjon méltóságáról és visszavonúljon erdélyi fejedelemségébe. A gyülekezetet megrázta ez a jelenet. Bercsényi izgatott beszédére valamennyien felzendültek, a fejedelem lábaihoz borúltak, hogy el ne hagyja őket és Bercsényivel élükön, rátámadtak a két követre. Az alispánt nyomban agyonvagdalták, a jegyzőt összekaszabolták, míg másnap törvényes itélet alapján lefejezték.

A nem várt felindulás lecsendesítette a fejedelmet. Első gondja az volt, hogy rendetlenség ne támadjon és intézkedett a többi turócziak védelméről. Sikerült is a rendet helyreállítani.

A június 22-én véget ért ülésszakasz legnevezetesebb eseménye a 14-i határozat volt: Bercsényi indítványára a senatus javaslata szerint Józsefet megfosztják a nemzet trónjától. »Eb ura fakó!« ebbe a zamatos kijelentésbe tömörítették az új helyzetet: az utóbbi három év tényleges állapotát. A nemzet többé nem volt József alattvalója, a franczia király szövetségét magyar részről immár mi sem gátolta.

* * *

A hogy a nemzet életereje mutatkozik a harcz terén, belső élete is fellendűl. A magyar társadalom

régi fényében tündökölt még egyszer — utóljára. Gyüjtőpontja a fejedelem fényes, 4—500 főre menő udvara volt. Az udvari hadak nincsenek e számban. Az udvar magyar jellegű : nyelvében és erkölcseiben egyaránt. Jellemzi a keleti fényűzés, mely a harczias nemzeti pompában érvényesül. Mesés díszruhák : vörös meg kék selyem, bársony, brokát, aranynyal, skófiummal hímezve ; nyusztos kalpag, párducz-, tigris-, farkasbőr kaczagány, zsinóros dolmány, kivarrott sárga, piros csizma, ezüst a sarkantyú, még a patkó is. Kardjuk, buzogányuk, övük, kapcsaik drágakő meg zománcz. Zászlaik selyemből, ékes czímerekkel, képekkel, aranynyal : bölcs jelmondatok rajtuk.

Országos gyűléseken díszes sátorok, gobelin-nel, szőnyeggel, kárpittal fogadják be a díszruhás hazafiak, apródok, nemesek ragyogó lovasmenetét. Az ősi kastélyok, Munkács, Patak, Szerencs, Bercsényiék palotája Ungvártt : nagy lakomák, mulatságok, színi komédiáktól hangosak franczia etikett, finom szertartások, válogatott étkek, mindenféle borok nagy pazar bőségben.

A szécsényi ebéden háromszázhatvanhat ételtől, dús hegyaljai bortól roskad a három asztal, a többféle rendnek : a fejedelem, udvari marsallja, főudvarmestere előülése mellett.

Egy kicsit sok is volt a fényűzésből, pazarlásból. Igaz, óriási birtokaik, jövedelmeik voltak a fejedelemnek meg a főuraknak, a polgárságnak is volt keresete szépen, folyt a kereskedés, bányászat, gyáripar, kisipar. Kiterjedt a gondos figyelem mindenre. De a külföldről kapott arany-, ezüstpénz vissza is ment oda posztóért, lőporért, egyéb hadi szerekért. Itthon csak a kongó libertás járta. Eleinte

kitünően forgott, később azonban leszállott az értéke, a mi felverte az árakat. A becse még inkább megcsökkent: adásra-vevésre már el sem fogadták. És még hamisították is. Erre 1706-ban kormánytanácsosi határozattal kellett a bajokon segíteni. Idővel, mikor az ügyek rosszra fordultak, nagyon nagy baj volt vele: kiment a forgalomból. Most már nem volt elegendő a földnek termése, a portyázások haszna a sereg élelmezésére, zsoldjára. Mégis adót kellett kivetni, a mitől évekig óvakodtak. De inkább az egyházi, úri és nemesi rendeket terhelték meg vele, mint a szegény népet. Rákóczi ekkor is példát adott az önzetlenségben. Ennek hatása alatt az is megesett, hogy egy vármegye keveselte a reá kivetett adót: Heves vármegye tüntette ki magát ilyen szépen.

A nemzeti felbuzdulás és az aránylagos közjólét a kulturában is gyümölcsözött: magyarosodtak az iskolák, őket is pártfogolták a fenkölt lelkü vezérek: Rákóczi, Bercsényi, még pedig felekezeti különbség nélkül. Patakot nemcsak anyagi támogatásával, de érdeklődésével is nagyon kitüntette a fejedelem; megjelent a vizsgákon, vitázott kedves tudományai: a történelem, csillagászat és mechanika kérdéseiben a tudós professzorokkal, a mint följegyzé Beniczky Gáspár.

A tudományok, művészetek iránt Bercsényi is kiválóképen érdeklődött. Ungvári kastélya festmény-, metszetgyüjteményeivel, könyv-, fegyver- és régiségtárával, vegyészeti műtermével valóságos muzeum volt. Támogatta a fejedelem, a princeps poetarum, az irodalmat, költészetet, művészeteket: képirást, zenét. Maga is irt: verset is egy párat, prózát meg sokat, és a fegyverzörej között is szive-

sen olvasta a különböző táborhelyekről hozzá beküldött verseket, melyek mind mai napig népköltészetünk gyöngyei. Gondoljunk csak az Esztergom megvételéről vagy az Ocskay árulásáról szóló balladákra és a töméntelen lírai vers közül pl. a »Rákóczi nótá«-ra, az »Őszi harmat után«-ra. Arra is volt gondja, hogy a külföldi ellenséges tudósitásokat saját hirlapjával, az 1705-ben megindult »Mercurius Veridicus ex Hungariá«-val ellensulyozza. Az élénk irodalmi élet a nyomdászatot is felvirágoztatta.

* * *

A helyzet az ónodi abrenuncziáczio után mit sem változott. Rákóczi a régi elszántsággal küzd, bár eszménye, czélja még mindig a béke, természetesen az ő véleménye szerint biztositott béke. A császár sem kezd hevesebb harczot; bár nem sikerül neki a trónfosztó határozat ellen törvényes országgyüléstől orvoslást nyernie, csak hajlik tovább is a békére. A külföldi közbenjárás erősiti jó szándékaiban.

A harczok váltakozó eredménynyel folynak. 1707 folyamán Bottyán a Dunántúlnak egész a Lajtáig ura, Pálffyt alaposan fenyegeti, Ausztriát, Bécs táját ugyancsak nyomorgatja; Bezerédy Stiriát zaklatja, Béri Balogh Ádám a ráczokat zabolázza. A következő év nyarán Bottyán a Vág mentére száll és diadalt diadal után arat. Alvezére, Ocskay társaságában az északnyugati határt jól megvédelmezi és Morvában diadalmasan prédál. A fejedelem Eger felől szép sereggel közeledik, nagy terveket forgat elméjében.

De alvezérei beleviszik egy tőle nem helyeselt harczba és elkövetkezik a gyászos trencséni vereség.

melynél »gyalázatosabb, nyomorultabb s következményeiben gyászosabb csatavesztés — Rákóczi szerint — soha sem volt«. Bécs örömmámorba esik. Ezt a dunántúli csapatok ugyan hamarosan megzavarták: még ugyanazon hónapban többször beütöttek Ausztriába s Laxemburgban majd elfogták József császárt, a ki futva menekült; Bécs körül is raboltak, diadalmaskodtak, hatalmas zsákmányra tettek szert. Érsekujvár alól is a nemes Heister tábornoknak három heti dühös vívás után szégyenszemre gyalázattal kellett elvonulnia.

Az egész országot berobogták a kuruczok, a nélkül, hogy valahol is biztonságban lettek volna. Mert velük szemben az ellenség is csak úgy száguldozott, Dunán innen, Dunán túl, mint Erdélyben. A fényes győzedelmek sem vezettek döntő eredményre, egyik fél diadala sem lehetett végzetes fontosságúvá. A labancznak legalább volt egy biztos helye: Bécs, ha meg is kergették belé és belőle egy kissé. De a nyalka kurucznak nem volt igazi fészke, sem Ujvár, sem Kassa, sem Eger, sem Munkács.

Nem is az egyes ütközeteken fordult tehát a koczka. A törököt ki lehetett űzni, mikor Budát elvesztette, mert ez volt az ő hatalmának kulcsa. Hanem a Rákóczi háborújában az egész nemzetet kellett meggyőzni. Ezt pedig nem lehetett, nem is lehet karddal sohasem leverni. Példa rá Világos, a hol letettük a fegyvert és utána némaságunkkal is — évek multán — mégis újra felkeltünk.

Az életképes nemzet kiapadhatatlan erőforrásoknak, felbecsülhetetlen erőknek, kiszámíthatatlan működéseknek eleven szervezete. Nem lehet legázolni. Ocskay, Thuróczy, Bezerédy árulásai azért

oly jellemző tünetek. Mutatják a nemzeti léleknek csüggeteg kifáradtságát. Trencsén után bizonyos kábultság szállta meg az egész nemzetet. A harczosok csak saját vagyonuk és családjuk megmentésére gondoltak. A menekülők élelmet és lakást követeltek. Majd széthullanak a seregek, elesnek, kapitulálnak a várak, fogságba kerülnek az utolsó, tántoríthatatlan vitézek, fejüket is veszik. Az országban szerte, különösen a harczok színhelyén dúl, mint valóságos Isten csapása, az ázsiai pestis. Csúfolódik is a kegyetlen labancz:

Hol vagy te most nyalka kurucz —
A ki voltál, mint a szép strucz?! . . .
Szaladj kurucz, jön a német! . . .

Jön a német. De mit hoz a tarsolyában? csak békeajánlatot, egész tisztességes békeajánlatot!

A kifáradt, az ellankadt, az erőiből kiszivattyúzott nemzet nem olyan fáradt, nem olyan lankadt, nem annyira erőtlen, hogy semmibe vehetnék. Rákóczi még azt is hiszi, hogy idegen segítséggel talpra állíthatja. De a várt idegen segítség nem jő. Hanem megjelent Bécsben Angliának egy rendkívüli követe, lord Peterborough, s követelte a magyar kérdés rendezését.

Miután 1709 végén Péter czár Pultavánál tönkre silányította a svédeket, szintén közbenjárt Bécsben a magyar béke érdekében.

De Bottyán János meghal: elvész a Dunántúl. Heister a Szepességre veti magát: árulás elejti a kitünő Lőcsét, utána vész az egész vidék. Rákóczi még ekkor is ide-oda bolyong, a pestis meg a német elől, hogy legalább az ellenség meg ne tudja valódi állapotukat. Csapataiba befogad néhány ezer svéd,

franczia, lengyel és lithvániai tatár harczost, a kiket a svéd király szolgálatában a muszka megvert. Valahogy talpra áll és Vadkertnél megütközik az ellenséggel. Szinte győzelmet arat, de a sereg gyengesége miatt nem tudja kiaknázni. Azonban Érsek-Ujvárral helyreállítja az annyira fontos összeköttetést, a várat Károlyi élelemmel is ellátja. Rákóczi a Dunántúlt akarja felbátorítani; Kassának, Eperjesnek a pestistől megtizedelt helyőrségét kiegészíti, Munkácsot régi terve szerint jól megerősíti.

Legalább húzza a háborút, míg a franczia királylyal tisztába jő. Vetésy László kedvező választ is hoz XIV. Lajostól. Azonban elesik Ujvára, alóla az ellenség nyomúl előre, a kurucz hadak meg kimerülten elszélednek. A fejedelem beszorúl a Tisza és a Beszkid hegyek szögletébe, Munkács alá. Várai kapitulálnak: a pápai szék állást foglalt József érdekében, és véleménye előtt meghajlik a papság, nyomukban a kath. tisztek és nemesek nagy száma is. A gyengéket megejti a vesztegetés, az agyonzaklatott városi lakosok is a fegyverletevést követelik. Bizony nem használt az általános pénteki bőjt sem, melyet az 1708. év végén elrendeltek a Statusok Isten kiengesztelésére. Minden, minden a nemzet ellen fordult.

Rákóczi maga is átlátja, hogy békét kell kötni: 1710 végén, 1711 elején tárgyalt is Vaján Pálffyval. Ennek folytán alkotmányos érzülete szerint 1711 január végén Salánkra összehívja senatorait és erdélyi kormánytanácsosait. A senatus egy része ugyan nincs jelen; Bercsényi, Forgách, Eszterházy stb. már Lengyelországban vannak. Rákóczi első kérdése: Vajjon a mostani válságos állapotban engedhetnek-e valamit az 1706-i békeföltételekből?

Fentartandók az 1706-i feltételek és az alkudozásokra összehívandó a teljes senatus és a Szövetkezett Rendek, — ez a felelet.

A fegyverszünet végével Munkácsba zárkózzék, — vagy Lengyelországba menjen-e a czárral értekezendő ? kérdi másodszor a fejedelem. Az utóbbit fogadták el a jelenlevő senatorok.

Az erdélyi tanácsosok a kérdésekre hasonló szellemben felelnek. Továbbá: Rákóczi kész őket neki adott hűségesküjök alól felmenteni és kéri, egyezzenek bele, hogy ő is lemondjon a fejedelemségről: könyörögnek neki, hagyjon fel lemondási szándékaival, ők hűségesen követik akárhová.

Február 18-a van. Még tart a fegyverszünet. Rákóczi már indul Lengyelországba. 20-án Alsóvereczkéről ír Károlyinak: reá ruházza a hadak feletti parancsnokságot. Az őrséggel, ágyúval, élelemmel, pénzzel megrakott munkácsi vár — benne van Károlyiné is — parancsnokának, báró Sennyey Istvánnak nem hagyja meg, hogy helyettesének engedelmeskedjék.

Február 21-én van a haza határán. Sírva borúlt lábai elé egy udvari czigánymuzsikusa, feljajdúlt keservesen: »Elmégysz, felséges fejedelem, itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!«

Átlépett a határon . . .

Itthon Munkácson kívül már csak Kassa vára Eszterházy Dániel, Ungvára Ebeczky István alatt áll ellen Pálffy kéréseinek.

Pálffy újabb feltételeit Károlyi elvitte Rákóczihoz Lengyelországba. Egyes pontokra a fejedelem újabb felvilágosításokat kér. Egyszersmind egybehívja Husztra a Rendeket.

A tábornokok el akarják fogatni Károlyit.

Rákóczi ennek sem okát, sem czélját nem látja. A helyettes főparancsnok hazajő. A Husztra egybehívott országgyűlést a határidő lejárata előtt önkényesen Szatmárra teszi át. A gyűlés hiányos, nem illetékes a békekötésre. Azonban mégis a Szövetkezett Rendek minőségét tulajdonítja magának. Elfogadja a békét. Az odatódult határszéli menekvők lelkes öröme közepette felesküszik József király hitére. A ki már nem is élt. Halála hire azonban a pestises világban lassan járt.

Hívják haza a fejedelmet küldöttségileg a béke aláírására .... Nem jő .... És a nemzet nem lázong ....

Dobos már dobolhat,
Rákóczi unszolhat:
Rajta, rajta, rajta! ....
A tábor, a tábor
Zászlóit lehajtja
A majthényi páston, —
Szegény kurucz tábor ....
Hajh, Károlyi Sándor!

Május 1-én ünnepélyesen kihirdetik a békét. Három nappal előbb Kassa is behódolt. Ungvár csak később, nehezen. Az ősi sasfészek csak legvégül.

III.

Bujdosása.

A szatmári béke pontjai a következők:

»Rákóczi minden birtokát visszanyeri, ha három hét lefolyása alatt hűséget esküszik, ép úgy a vele kiment urak és nemesek. Kivételes esetekben még

hosszabb terminus is engedtetik. A vallás dolgában a felség meg fogja tartani a törvényeket Magyarországban és Erdélyben. A sérelmek az országgyűlésen fognak orvosoltatni. Az elesettek özvegyei és árvái visszanyerik jószágaikat. A fogoly hazafiak is teljes amnesztiában részesülnek. A béke az egész országra szól és vármegyénként ki fog hirdettetni. A jövő országgyűlés előtt törvényesen szabad vox szerént adhatja elő mindenki kivánságait. Rákóczinak megengedtetik, hogy megbizottja által tétesse le a hitet.«

A békepontok a mindig nemeslelkű József király szellemét hirdetik. Lovagias érzületét, hogy a nemzet erőinek kiapadásakor, ami ekkor kétségkívűl megvolt, semmivel sem adott kevesebbet, mint amennyit a kurucz fegyverek dicsősége idején igért. Ellenképe: Deák Ferencz, ki a porosztól megalázott uralkodótól nem követelt 1866-ban többet, mint megelőzőleg.

A békét az új uralkodó, Károly elfogadta, aláírta, szerzőit gazdagon megjutalmazta.

Rákóczi sokáig fontolgatta a dolgot: nem találta meg benne az ő eszményét. Ő, igaz, békéért fogott fegyvert, harczainak czélja mindig csak a béke volt. De nem ilyen béke. Hisz erdélyi fejedelmi elődei ennél különbet kötöttek Bécsben, Pozsonyban, Linczben, mert azok legalább biztosították az erdélyi fejedelemség önállását. S az elmúlt század sajnosan bebizonyította, hogy még az sem képes a nemzetet kellően megvédeni. Pedig a szatmári béke elejti azt az önállást is. Holott ő a némettel szemben igaz szívvel csak a külhatalmak kezességében találhatja fel jogaink, törvényeink biztosítékát. Enélkül megint csak a német kezében vagyunk, ha

elég erősnek érzi magát szabadságaink megfojtására, vagy épen olyan kedve támad. És akkor megismétlődhetik az ő felkelése. Ő őszintén kivánja nemzete nyugalmát, és csak azt, nem pedig megnyugtatását. Nem ezért fogott fegyvert, ebbe bele sem nyugodhat. Nemes fejét nem hajtotta meg.

Igaza volt Rákóczinak, midőn ezt az egyezséget nem is békének, hanem megadásnak nevezte. Az valósággal a fellázadt alattvalók megkegyelmezése, amnesztiája. Csakhogy a bűnbocsánattal együttjárt az ország legfontosabb alkotmányos jogainak biztosítása. Igaz, el kellett ismernünk a Habsburgok uralmát, viszont azonban elismerte a dinasztia is, hogy e földet csak magyar törvény szerint, csak magyarokkal lehet kormányozni. A magyarnak el kellett hagynia Rákóczi és Bercsényi táborát, ám Bécsben is meg kellett tagadni a Caraffák, Kollonicsok és Heisterek nemzetgyilkos hagyományát. A nemesi ellenállás elbukott a modern állam szervezett seregeivel szemben, de azért eléggé kitünt a magyarság ereje.

Országunk *teljes* függetlenségéről lemondottunk magunk. Ezt a keserűséget érezzük mindenkor, ha a szatmári békéről szólunk. De, hogy akkor nem lehetett mást tenni, azt épen Rákóczi eltávozása bizonyítja. A confoederatusok belenyugodtak e feltételekbe, de a fejedelem nem járult hozzá a megaláztatáshoz. Ezt a békét, »mint a halálnál is nehezebb dolgot nem szenvedhette el.« Nem fogadta el magára nézve sem a békekötés 1. pontját, hogy »adatik neki gratia és engedelem«, ha hűséget esküszik. Megfordíttatja tehát a patkót hódos paripáján :

Nem kérem én az országom,
Inkább világgá bújdosom
Ugy is tudom már:
El köll mennem már! . . .
Két országom, népem!
Vitéz magyar, székely,
Az Isten megáldjon!
Patak, istenhozzád, —
Német már a gazdád!
Isten hozzád Munkács;
Engem többé nem látsz,
Legkedvesebb várom! . . .
Én édes hazámot,
Szép Magyarországom
Már többé nem látom, —
Már többé nem látom.

Rákóczi, Bercsényi, »vitéz magyarok vezéri« és hű vitézeik, a kik annyit küzdöttek, annyit szenvedtek a hazáért, férfias lélekkel, meg nem alkuvó jellemmel elbujdostak a haza földjéről... Soha többé nem látták meg . . .

De a számkivetésbe magukkal viszik honszerelmüket és reményeiket, a számkivetésben fentartják politikájukat: a nemzet szabadságának és függetlenségének vágyát, a mely az itthon maradt derék hazafiak lelkét is eltölti.

Rákóczi Lengyelországba menekül; innen lépett nyolcz évvel azelőtt a haza földjére... »Bánatos lelkét egy fejedelem vétkei terhelik«, mondja távozásáról, Önéletrajzában.

Önéletrajzát 1716-ban kezdte írni a fejedelem. Ez a munka végigvezet bennünket Rákóczi életén egész az 1719. esztendő végéig. Ekkor abba-

hagyta könyvét, melyben — mint maga mondja — nem az idők történetét akarja megírni, hanem lelkiismeretéről szándékozik számot adni. Irja pedig ezt a művet »nem a világ fiainak és az érdekességek hajhászóinak, hanem az isteni gondviselés imádóinak, hogy lássák és csodálják annak nagyszerűségét és megtanulják a benne való megnyugvást«. A mű a fejedelem bűnbánatos lelkének könnyhullatása, telve az önvád mardosásával, a megalázkodás fenségével, az istenbe vetett hit és bizalom erejével és resignatiójával. Megismerjük belőle, mint ítélte meg ő maga bukásában minden addigi tetteit és sorsának minden fordulatát. Őszinte és közvetlen vallomások ezek, melyeket Szt. Ágoston példájára magának a jó Istennek tesz. Sokszor elmondja benne, hogy nincs mit elhallgatnia, mert hisz ahhoz szól, annak ír, a ki mindeneknek tudója. Az egész műnek hangját és tartalmát jellemezhetjük vallásos lelkének, tartalmilag gyakran ismétlődő, ezen szavaival: »Méltán üldözött a te igazságod, de megtartott a te irgalmad«. Nincs és nem lehet Rákóczi életének derekára nézve megbízhatóbb és meghatóbb forrásunk.

Az *Önéletrajz* fonalán egész közel férhetünk a nagy fejedelemnek a csalódások és a szenvedések tüzében megtisztúlt nemes lelkéhez. Az Önéletrajz vége felé ily kéréssel fordúl hozzánk: »Bárki légy valamikor e soraim olvasója, a szellem, ne az írás felett elmélkedjél, szeretetben magyarázd, Isten nagyságos dolgait imádd, vétkeimet útáld meg, tudatlanságaimra keress mentséget, ne ítélj el meggondolatlanul, és értem, ki a legnagyobb vagyok a bűnösök közt, Isten kegyelmére legméltatlanabb, Istenhez könyörögj«.

A fejedelem olyat kér tőlünk, a mit minden magyar ember szívében hord iránta: igaz kegyeletet és őszinte részvétet. Ily érzéssel fogunk mi is az ő bújdosása történetének ismertetéséhez.

Lengyelországban abban fárad, hogy Oroszország czárját, Nagy Pétert, továbbá a franczia követ, Baluze útján XIV. Lajos franczia királyt, majd saját megbízható emberének, Pápay Jánosnak közvetítésével a portát megnyerje a magyar ügynek. Leghamarább csalódik a franczia támogatásban, de egy pár hónap alatt arról is meggyőződik, hogy semmi reménye sincs a magyarországi háború felújítására. Itt Lengyelországban felkereste felesége is, de bizony az ő jelenlétét nehezen tűrte a fejedelem, mindenféle házi bajok és a felesége környezetében élő nők besúgásai miatt. A besúgásoknak ugyan lehetett némi alapjuk: maga elismeri, hogy ekkor lebilincselte valamelyes inkább politikai, mint valódi szerelem. Politikai tervei, meg ezen bűnös szerelemből való szabadulásának vágya tovább űzik. Tulajdonképen Francziaországba készül, de Danckán (a mai Danzigon) át. A porosz királyt óhajtja t. i. előbb felkeresni és itt akarja megvárni, míg végleg eldől az újból keresett orosz támogatás kérdése. Sokáig kell várakoznia és hiába vár. Azalatt Sárosi gróf név alatt él és szórakozik, de ügyeit folytonos diplomácziai tárgyalásai mellett még két év alatt sem viszi sem a francziák, sem az angolok, sem a poroszok jóindulata előbbre. Már élete is veszélyben forog és a lengyel királyi udvar nem tud többé gondoskodni személye biztonságáról. Folynak az utrechti béketárgyalások és attól kell félnie, hogy majd nem is léphet franczia földre. Angol segítség — 1712 november elején — kiment-

aggodalmaiból és 1713 elején viszontagságos hajóút után szerencsésen franczia partra szállhat Dieppe-ben

A francziaországi tartózkodás első napjairól súlyos szemrehányással emlékezik meg az *Önéletrajz*. »Magamon kívül senkit sem szeretvén, azt akartam, hogy mindenki szeressen és ez a törekvés, tetszeni mindenkinek, a mely a világ fiait önszeretetük martírjaivá teszi, engem teljesen hatalmába ejtett.«

A nap és az éjtszaka zaklató fáradalmakban telik el: haszontalan könyvek, léha társalgás, játék, profán mulatság és élvezetek; a jó Istennek alig fél óra jut napjában és akkor is csak immel-ámmal morzsolja le az imádságokat.

Kis idő mulva eljut Párisba. Itt már tartózkodó és komoly életet él. A király, XIV. Lajos jóságos arczczal és nyájas megszólítással üdvözli, »megadja a rangjának, múltjának és Francziaország iránti érdemeinek megfelelő tiszteletet.« A király és a herczegek igen megkedvelik, az egész udvar nagyrabecsüli. A jóságos király iránt benső ragaszkodást érez. Párisnak csak színielőadásai és látványosságai érdeklik, egyébként nem vágyik semmire, de nem is irígykedik rá senki.

Lassan, észrevétlenűl meggyűlöli a világi életet, vonzódni kezd a magános élethez. Imádságokat készít, a szentírást olvasgatja, naponta misére jár és rászánja magát a negyvennapos bőjt illő megtartására, a mit évek óta elhanyagolt.

Isten felé fordúl tekintete, de azért még mindig a földi élvezetekhez tapad. Egy ünnepnapon azonban a Bourbon-család tagjaival meglátogat egy kis karmelita kolostort. A kápolnában csodás erővel megszállja az alázatosság és buzgóság szelleme.

Térdre hullva, szívéből imádkozik, és hazatérve, elmélkedni kezd az Urról és a maga haszontalan életéről. Egyre jobban magába száll. A legközelebbi nagyhétnek szerdáján titokban elvonúl az udvartól, beköltözik a kamalduli atyák magános kolostorába, hogy komolyan ájtatoskodjék. A hely a »szent egyszerűségnek, alázatnak és benső békének lehelte illatát«. A vallásos gyakorlatokban megtisztúl lelkiismerete, kezd teljesen átalakúlni. Ugy tapasztalja, hogy az ő számkivetettségéhez az ily magánosság illik. Csak a király iránt vannak udvariassági kötelességei, ezeket teljesíti, egyébként szívbeli barátjával, Tessé maréchallal együtt, csak a bűnbánó áhítatnak él. Egészségi szempontból és hivatásának érdekéből olykor-olykor egy keveset vadászik.

Pünkösd után megrendíti a szeretett, nagy király halálküzdelmének színjátéka. De még jobban, amiket ezután tapasztal, eddig sohasem képzelt mértékben: a világ hiábavalósága, a földiek állhatatlansága, az emberek hálátlansága. A szeretetnek csak egy méltó tárgya van: a Teremtő. Beleolvad ebbe a szeretetbe és az édes magány megadja azt, a mi után eddig hiában sóvárgott · a benső békét.

Az udvar hiú fényében, a magány boldog csendjében egyaránt hazája és fejedelemsége érdekeire gondol. A mit csak lehet, meg is próbál érettük. Mindhiában. Már csak egy csillag tündököl előtte: a félhold, csak egy segítséget tart lehetőnek: Törökországét.

De mi sem jellemzi jobban Rákóczi nemes, önzetlen, komoly hazaszeretetét, mint az az óvatosság és gondos körültekintés, melylyel e kérdésben

eljár. Nem hadsereget, csak pénzbeli segedelmet akar a töröktől, hogy azon keresztény katonaságot gyüjtsön és szervezzen. Ügyel arra, hogy a török Magyarország és Erdély szabadságait és birtokait semmiképen se sértse meg.

1717-ben a nagyhét szerdáján hírül is hozza Pápay, a régi követ, a szultán messzemenő igéreteit, melyeket azon súlyos vereségeknek kell tulajdonítanunk, melyeket az előző évben Savoyai Jenő és Pálffy János gróf mértek a törökre. Azt igéri a szultán, hogy visszaállítja Magyarország jogait és szabadságait, Rákóczit két millió ötszázezer tallérral és a neki ajándékozandó és átadandó keresztény foglyokkal segíti, hogy ő rendes hadsereget szervezhessen,melylyel tetszés szerint fog rendelkezhetni. Megígérte továbbá fejedelemségének nagy területi növelését és azt, hogy fejedelemségének visszaállítása és Magyarország szabadságainak megoltalmazása nélkül békét nem köt.

Rákóczit azonban e fényes feltételek nem vakítják el. Nemzete sorsát nem koczkáztatja könnyen. Nem akarja hazája biztonságát a pogány csapatok rablásával veszélyeztetni. Csak akkor fogadja el ezeket a föltételeket, mikor szerződésben biztosítják róluk. Ekkor már állásának és hivatásának parancsából, istenbe vetett bizalommal és reménynyel elszánja magát a konstantinápolyi útra, bár azt is megtudja, hogy időközben augusztus 16-án Eugén herczeg visszafoglalta a töröktől Belgrádot, az annyi dicsőséges és bús emléktől övezett várat. Rákóczi érdeke az volt, hogy a most természetszerüleg következhető békekötést a császár és a porta között jelenlétével, legalább ideiglenesen, megakadályozza; viszont arra is számított, hogy a

portán igen jó vért fog szülni, ha nem hagyja őket cserben, mikor ügyük annyira válságosra fordult. Ugyanakkor, hogy a jó ügyben semmit el ne mulaszszon, a spanyol királyt is felszólítja kölcsönös szövetségre a közös ellenség ellen. V. Fülöp spanyol király ugyanis akkor erélyes neje, Erzsébet és Alberoni bibornok ösztökélésére megtámadta a császárnak birtokát, Sardiniát és innen előreláthatólag Nápoly meg Milánó ellen készült. E támadást azonban 1718-ban a császárral szövetséges angolok ugyancsak keményen visszaverték.

Rákóczi Marseilleben szept. 16-án hajóra száll és nem minden akadály és viszontagság után vet horgonyt 1717 okt. 10-én estefelé a törökországi Gallipolinál.

Hogy a Mikestől kedvelt török közmondást használjuk: Nagy rakás kenyeret kellett a magyar emigránsoknak a török földön elfogyasztaniok! Csaknem teljes 18 éven át szorult Rákóczi, bujdosó társai még hosszabb időn át, a török vendégszeretetre. El kell ismernünk, hogy ez a török vendéglátás sok tekintetben lojális volt a számüzöttek iránt, de sok keserűség is vegyült bele. Tanusítottak ők a mi honfitársaink iránt őszinte barátságot, csakhogy az a maguk önzéséből táplálkozott. Ez a törökországi tartózkodás külső, politikai tekintetben, ha sok változatosság van is benne, mégis meglehetősen egyhangú. Rákóczi egyre ég a tettvágytól, de hazafias lelkiismerete megakasztja buzgalmában. Szinte Deák Ferencz bölcs szavait alkalmazhatjuk rá: mindent koczkáztatna a hazáért, de a hazát semmiért sem koczkáztatja. Eleinte a törökök támogatását akarja felhasználni, de biz azt nem tudja oly irányba terelni, amely kielégítené lelki-

ismeretét. Mikes sokszor hallotta tőle, hogy nem kivánja a portának a némettel való hadakozását; mert irtózik a törökkel való hadakozástól és hogy inkább szereti halálát, mintsem azt látni, hogy érette rablásokat tegyenek Erdélyben.

A törökök sehogysem akarják beváltani igéreteiket. Azt azonban el kell ismernünk róluk, hogy a bécsi udvar követeléseivel szemben megvédelmezik Rákóczit. Már a pozsareváczi békealkudozások elején azt kivánta Bécs, hogy Rákóczit az összes magyarokkal együtt fogolyként és bilincsekbe verten szolgáltassák ki kezei közé. A nagyvezér azonban vallása törvényeire hivatkozva, inkább megszakította volna a tárgyalás menetét, semhogy a porta meghívott vendégét sértő határozatba beleegyezzék. Az 1718 július 21-én megkötött béke 15. pontja ki is mondja, hogy Rákóczi és társai bárhol tartózkodhatnak az ozmán birodalomban, de csak távol a határtól. Ám a bécsi udvar így is egyre tart Rákóczitól és minthogy az egyéb európai körülmények kedveznek neki, rövid idő mulva a barátság nevében újabb intézkedéseket kér a portától Rákóczi ellen. A nagyvezér azonban azt tartja, hogy nincs oly bokor, mely a menedéket kereső madarat ne védené, mennyivel inkább tartozik ezt egy akkora birodalom megtenni meghívott vendégével szemben! Kijelenti, hogy a fennálló törvényeknél a barátság jogai nem lehetnek erősebbek. Az Isten csodálatos kegyelmének tulajdonítja Rákóczi a török miniszter lelkierejét. Keserűen panaszolja, hogy ime sem a levita, sem a pap nem gyakorolja rajta a szeretet művét, hanem a szamaritánus. Az Urnak tanítványai számkivetették az ő parancsolatait és a hitetlenek gyakorolják azokat.

Mert nemcsak az osztrák udvar üldözi bosszúvágyával, hanem cserbenhagyta a spanyol és a franczia kormány is. A spanyol bíboros miniszter már előbb visszahívta követét, a ki pedig Rákóczinak a törökkel szemben minden eshetőségre támasza volt. Francziaország is, miután kibékült a császárral, elzárta előle határait, pedig oly nagyon vágyódott a csendes kamalduli kolostorba! A lengyel király is a császári ügyvívő kivánatára kiutasította országából az ott tartózkodó fejedelemasszonyt azon nagy bűneért, hogy férjével írásban érintkezett. A keresztény uralkodók emlegetik ugyan szóval, hogy jóindulattal vannak iránta, de 1719 elején már látja Rákóczi, »hogy semmi reménye a keresztény fejedelmek segedelmében és hogy Európában egy talpalatnyi föld nem maradott, amelyen a bécsi udvar üldözésétől biztos menedékkel kecsegtethetné magát.«

Rossz emberek azonban még egyéb keserűséget is okoznak neki: meggyanúsítják igazhitüségében, őt, a kinek nappala és éjjele, minden pillanata a jó Isten alázatos szolgálatában telik.

Ezen, 1719. év végén ismét fontolóra veszi világi sorsát: feleségétől és gyermekeitől megfosztották; ő ínségben él, ezek meg üldözői kezei között nevelődnek. Hogy hogyan, miképen, arról oly keveset tud, mintha nem is élnének.

Ezzel a sok-sok csapással szemben csak Istennél és vallásosságában keres és talál vígasztalást és megnyugvást. A mint a neki tulajdonított, 1726-ból való vers mondja:

Kérlek Uram, reám tekints, —
Fejemre már több bút ne hints!

Sok jajszómra
Siralmimra
Nyíljék meg mennyei kilincs!

Tesz ugyan még egy-egy kísérletet sorsa javítására; pl. látva, hogy nemzete belényugodott a habsburgi uralomba, 1729-ben a lengyel és porosz királyok közvetítésével Lengyelországba kíván költözni; megelégednék az erdélyi fejedelmi czímmel, csak fia részére követel illő eltartást. Hűségi esküt ugyan nem akar tenni, de — felesége t. i. még 1877. febr. 18-án meghalt Párisban — megházasodnék Lengyelországban és mit sem tenne a császár ellen. Adjon a császár amnesztiát a magyaroknak, a kik hívei voltak, adja vissza jószágaikat vagy azok árát. Ha eljutna Lengyelországba, egy tiszteletteljes levélben hódolatát is kifejezné a császárnak. Bécsben azonban sehogysem tetszik ez a dolog. Különösen nagy ellenfele, a haditanács elnöke, a császári udvar legbefolyásosabb embere, Savoyai Eugén bizalmatlankodik iránta. Azt mondja róla a diadalmas hadvezér: »Ha ő igazán óhajtja a nyugalmat, fordúljon a császárhoz könyörögve, mint alattvaló, feltétel nélkül. Nem az akarata, hanem az ereje hiányzik ahhoz, hogy bajt okozzon. Minden írása koholt, hogy kiegyezésre — így meri ő nevezni kérését — bírja a császárt.« És még tetézi ezt azzal: »A császár becsülete ellen való lenne, szóba állani Rákóczival, — egy végtelen gonosztettekkel megfertőzött rebellissel«.

Nem is lett Rákóczi hazatéréséből semmi.

* * *

Hogy miképen töltötték el a fejedelem és bujdosó társai keserves száműzetésük hosszú éveit

a török földön, azt Rákóczi hű apródjának, Mikes Kelemennek híres »Törökországi Levelei«-ből és nagy historikusának, Thaly Kálmánnak újabb kutatásaiból tudjuk.

Rákócziék Gallipoliban szálltak 1717 október 10-én török partra. Ugyanezen hó 29-én már Drinápolyban vannak. Itt székelt akkor a császári porta, itt kellett tehát a további lépéseket kieszközölni. A pozsareváci béke azonban nem előre, hanem hátrafelé jelölte ki az ő útjukat és így 1718 aug. 24-én Bujukderébe költöztek. Ebben a városban azonban egy ép házat sem találtak, hát csak a város mellett levő szép kis mezőn, sátorok alatt tanyáztak. Mellettük régi, elromlott épületek, melyeket skorpiók népesítnek be. Tovább költöznek — a tenger melletti Jenikőibe. Szept. 22-én már onnan levelezget Mikes. Rákóczinak itt már rendes és alkalmatos szállása van egy gazdag szűcsnél. Csendes bizonytalanságban telnek a napok. A fejedelem át-átrándúl Pérába Bercsényiék látogatására, a kik aztán 1719 júliusában szomszédságukba, Therapiába költözködnek; és ekkor abból áll a mindennapi mulatság, hogy vagy Bercsényi jő hozzájuk, vagy ők mennek hozzá. A nagy melegek idején a bithyniai Békósban sátoroznak. Szép hely ez a Fekete-tenger gyönyörű kanálisa mellett. Ámde októberben nagy esőzés támad, vissza kell menniök a csúnya Jenikőibe. A német követ azonban egyre csak azon elmélkedik, hogy a bújdosóknak árthasson. Ki is tudja őket onnan, — tovább kell bújdosniok a bújdosásban. Szerencsétlen keresztény gályarabok 1720 áprilisában Rodostóba vonják őket; igen szomorú a sok láncz zörgését hallani . . .

Már Rákócziék előtt is jártak e helyen magyarok, még pedig számüzött magyarok, azok között is: Rákóczi dicső édesanyja, Zrinyi Ilona és ennek férje, Thököly Imre és fejedelmi udvaruk. 1700 nyarán egy pár hétig fürdőztek ott. Bánatos szívvel kereshette ott a fejedelem hős anyja emlékét. Talán a tengerről fuvalló szellő egy sóhajtásában csókot váltott a férfias anya és a hajthatatlan fiú szeretete . . .

Rákócziék megnyugvással tapasztalják, hogy a szép, nagy város a Márvány-tenger mellett kies lankákon épült, köröskörűl szép mezők, veteményes kertek, jól megmívelt szántóföldek, virágzó szőllőhegyek, bennük sok dús gyümölcsfa. Négyféle nemzetség lakja a várost: török, zsidó, görög és örmény. Ők az örmény város szélén nyernek tágas szállásokat, együtt egy egész utczát. A házak is szépek volnának, de az irigy törökök nem hagynak az utczára ablakokat, hogy a feleségeik ki ne láthassanak. Ezzel sehogy sincs megelégedve a jó Mikes és erdélyi ember létére ugyancsak panaszolja, hogy a beszélgetéshez, a nyájassághoz épen nem tudnak a törökök. De az örmények még jobban féltik a feleségeiket; a szomszédasszony is napjában tizszer is úgy elszalad előle a kapuból, mint az ördögtől. Valami nagy kára ugyan nincs benne, mert közönségesen az örmény asszonyok olyan fehérek, mint a czigánynék.

A fejedelem házában valóságos klastromi rendtartás van. Dobszóra folyik a puritán, áhitatos életrend, mely akkor sem változik, ha szinte a fejedelem beteg volna is, ami bizony előfordúl, mert a csúf köszvény az előrehaladó korral egyre gyakrabban meglátogatja. Minden mulatságuk abban áll, ha

Bercsényi úrnál, a ki kissé távolabb lakik tőlük, ebédelnek vagy vacsorálnak. Különösen Mikes tud ott nevetni »a kis Zsuzsi«-val, Kőszeghy Zsuzsannával, a kit egyre jobban megszeret. A kis Zsuzsi sem idegenkedik tőle, hanem bizony a bujdosásban is a ki gazdagabb, hatalmasabb. Bercsényiné lett belőle, mikor a nemzetes asszony meghalt. Mikor Bercsényi meghalt, Mikes még mindig tartotta a közit hozzá, hanem bizony azt a tüzet ekkor sem élesztgették, inkább a jövőről gondoskodtak. Belenyugszik a szegény szerelmes. Az Isten nem akarta, hogy Zsuzsi a számüzetésben akarjon maradni; elment Lengyelországba. Mikesnek a megorvosolhatatlan bajára csak egy orvossága maradt: az elfelejtés...

A feledés mélázásán és a számüzetés bánatosságán mindig keresztülcsillog az a nagy szeretet, melyet Mikessel együtt az összes bujdosók éreznek a fejedelem iránt. Mikesnek »soha semmi egyéb oka nem volt hazáját elhagyni, hanem hogy igen szerette a fejedelmet.« Kétségtelen, hogy legtöbb társa is őszinte szeretetből fűzte Rákóczi sorsához a magáét. Mert mikor a fejedelem elhagyta a hazát, kijelentette híveinek, hogy senkit sem akar visszatartani a hazatéréstől és hogy senkinek visszatérése sem sérti. Hanem biz azok vele maradtak és még bujdosása közben is csatlakoztak hozzá többen. Itt Rodostóban is, a mint Thaly hitelesen megállapította, vagy hatvanan voltak vele, a nőket, gyermekeket és szolgákat nem számítva. Hogy Mikesen kívül csak a nevezetesebbeket említsük: Bercsényi és második meg harmadik neje, t. i. gróf Csáky Krisztina és a már említett kis Zsuzsi, gr. Forgách Simon, gr. Eszterházy Antal, gr. Csáky

Mihály, b. Zay Zsigmond, Szarvaskendi Sibrik Miklós udvarmester, a fejedelem halála után a bujdosók »jó Sibrik apója«, a hű Pápay, Pázmándy Péter ezredes, Benedekfalvi Detrich Boldizsár volt testőrtiszt, Radalovics János apát, a fejedelem udvari főpapja és gyóntatója, langenthali dr. Lang Ambrus, a fejedelem udvari orvosa; Charrières Jakab János, Bechon Lajos, gr. D'Absac Antal, id. és ifj. b. Vigouroux, mely utóbbiak leginkább diplomácziai szolgálatokat teljesítettek. Táplált a fejedelem egy árulót is, a német Paul Wilhelm Rohnt, az osztrákok kémét.

A fejedelem hűségesen gondoskodott társai testi javáról és lelki üdvéről. Ennek kedvéért már 1720-ban, mindjárt odatelepülésükkor rendeztetett be egy, Magyarország védőasszonyának szentelt kápolnát, és végrendeletében biztosította a rodostói kath. egyház fenmaradását, mely maiglan is áll. Egész életét vallásának szentelte a bujdosásban. Napjában négyszer járt misére és éjféli két órakor is mindig felkelt, hogy az Urral társalogjon. Szabad idejében hetenként kétszer vadászott, egyébként délelőtt írásban és olvasásban tölté idejét. Irásai mind vallásosságát bizonyítják, olvasmányai mind vallásos tárgyuak voltak. Pl. tudjuk, hogy nagy szeretettel olvasta Calmet franczia írónak az *Ó és ujszövetségi könyvek és a zsidók történetéről* írott s Fleury bíbornok költségén díszesen, gazdag illusztrácziókkal s térképekkel Párisban kiadott, 27 vaskos kötetből álló nagyszerü munkáját, melyet utóbb a galatai Szent-Benedek rendház könyvtárának adományozott. Egyéb kegyes adományairól is tudunk. Az édesanyja lelkiüdveért szolgálandó misékre szentelt, ismeretlen, de bizonnyal tekintélyes összegü alapít-

ványon kívül 24.400 piasztert adományozott az egykor jezsuita, most lazarista St.-Benoit-templom, rendház és a keleti vándormissziók támogatására. Ezen galatai St.-Benoit-egyház iránt, hol mostanáig Zrinyi Ilona és Bercsényi második neje is aludta örök álmát, Bercsényi is igen bőkezű volt.

Isten ajándéka is volt az, — jegyzi meg Mikes, — a hogy »tudta magát a fejedelem az időhöz és az időt magához alkalmaztatni.« Ebéd után úgy dolgozott, mint valamely mesterember: fúrt, faragott, esztergályozott. Gyönyörű szakálla sokszor úgy megtelt forgácscsal, hogy maga is nevette magát és úgy izzadt, mintha munkája után kellene enni kenyerét. Csudálta is mindenki az ő bölcs megnyugvását, ő pedig nevette az olyat, a ki unalomról panaszkodott.

Nagy mulatságát találta különféle házieszközök csináltatásában. Mindenféle köves portékákat igen kevésre becsült és az ilyenért oda nem adott volna egy asztalt vagy széket, a melyet ő maga talált ki. Az ilyenért a pénzt sem kimélte, többet is nyertek rajta az asztalos meg a lakatos, mintsem az ötvösök.

Hatvan-hetven tallérnyi napi járandóságának jó részét költötte az ilyesmire, meg az építésre és kedves kápolnájára. Számos embert is tartott és azokat is fényesen fizette. Érdekes apróság róla, hogy az eléje terjesztett számadásokban soha sem nézte, miért adtak harmincz vagy negyven tallért, hanem a tíz-tizenkét poltura érő apró portékán mindig megakadt a szeme, hogy olcsón vagy drágán vették-e, és az ilyenen bizony mindenkor gáncsot talált.

A bölcs megnyugvással tűrt száműzetésben egy nagy öröm is érte a fejedelmet, t. i. 1727. június 15-én meglepte második fia, György a látogatásával. A 26 éves szép ifjú elosont Bécsből és Francziaországon keresztül odaérkezett. Igen nagy öröme telt az apának fia természetes eszében, jó szívében, csendes természetében, de nagy fájlalni valója is volt rajta: hiányzott belőle a jó nevelés, minden tanultság; magyarul nem tudott és még írni is csak rosszul. Hanem bizony György herczeg nem nagyon jól érezte magát a klastromi életrendben, a neki való mulatságtól ugyancsak kophatott az álla. Apja tőle telhetőleg kereste a kedvét, küldte és vitte vadászni, pedig ő maga ekkoriban már igen ritkán járt e régi, kedves mulatsága után. Kivitte a szomszédos savanyúvíz-forráshoz és gyógyító fürdőbe is, de biz egyik sem gyógyította meg a fiu baját, az unalmat. Tanúlnivalója sem akadt itten, hát 9 hónapi ott tartózkodás után, a következő év márczius 23-án, ha fájó szívvel is, elbocsájotta az édesapja Francziaországba, hogy ott pótolja neveltetése hiányait. Ott élt azután; kétszer házasodott, és hazájának semmi nevezetesebb szolgálatot nem tehetve, 1756-ban halt meg.

A fejedelem folytatta csendes életét, bánatos reménykedését; egyre várta a cselekvés órájának eljöttét, de biz az egyre késett. 1735. márczius 12-én aztán feljegyzi Mikes, hogy Rákóczi már napok óta nincs oly állapotban, mint azelőtt. Igen titkolja, de észre lehet venni, hogy valami belső baja van. Természetes jókedve ritkán mutatkozik, és akkor is mintha erőszakkal volna.

Az is nyugtalanítja Mikest, hogy kövér teste

és arcza igen vékonyodik. Bizony a meggyújtott gyertya a belső szomorúságtól vagy valamely belső nyavalyától, vagy egyszersmind mindakettőtől fogy. Csupán a fejedelem erős természete vígasztalja, bátorítja, de az a vigasz is talán csak fövényre van építve. Márczius 23-án este aztán ki is nyilatkoztatta már magát a betegség. Rákóczit a hideg borzogatta, éjjel még rosszabbúl volt, 24-én reggelre kelve mindenkor piros arcza szép teste sáfránysárga lett. Enni is csak igen keveset ehetett. Fájdalmat legkisebbet sem érzett, hanem igen nagy bágyadtságot. De azért 25-én, ünnep lévén, felöltözött és a nagymisét meghallgatta. A következő napokon nagy gyengeségében is dolgozott az esztergában egész április elsejéig. 3-án, Virágvasárnapján a gyengeség miatt nem mehetett templomba. Hétfőn, kedden jobbacskán volt, még dohányzott is. A házi rendet folyton megtartotta és megtartatta mint egészséges korában. Szerdán délután nagyobb gyengeségbe esett és mindenkor csak aludt. Fájdalmat nem érzett. Csütörtökön elnehezedett és nagy buzgósággal magához vette az Urat. A lefekvés idején maga ment a hálószobába, de kétfelől a karját tartani kellett. A szavát igen nehéz volt már megérteni.

Éjtszaka 12 óra felé összes társai jelenlétében felvette az utolsó kenetet. Annak végével a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondott neki, az intéskor a szemeiből könnyhullatás folyt. Pénteken hajnali három óra után elaludt, mint egy gyermek: lelkét visszaadta istennek. Irtóztató sírás-rívás támadt az idegen földön árván maradtak közt.

Holttestét másnap felbonczolták: teste egé-

szen beteg volt, csak az agyaveleje volt egészséges. De annyi is volt, mint két embernek szokott lenni. Szívét meghagyása szerint Francziaországba küldték a kamalduli kolostorba; legalább ez a vértelen szív élvezzen a földön békét! Husvét után három napig közszemlére tették a tetemet, de azért a törökök, a kik jól ismerték, mégsem hitték el, hogy ő a halott, hanem azt hirdették, hogy titkon elment . . . A szeretet legszebb legendája ime a török lélekben is kivirult.

Április 15-én koporsóba zárták a holttestet és egy kis házba tették. Itt pihent addig, míg a porta meg nem adta a szabadságot, hogy — a fejedelem óhajtása szerint — Konstantinápolyba vihessék. Július 6-án elhelyezte a síron túl is hű Mikes a jezsuiták templomában az édesanyja mellé.

Mikes a temetésről visszatér a szomorúság helyére, Rodostóba, melyre most már igazán ráillik Bercsényi anagrammája: Ostorod. Az árvák bőséggel hullatják könnyeiket, mert a keserűségnek ködje valósággal reájuk szállott. Olyanok, mint a nyáj pásztor nélkül, könnyhullatással eszik mindennapi kenyerüket, melyet Isten után a porta ad meg nekik, — most már kissé szűkösen is. Szegény üdvezült uruk után való keserűségük az idővel nevekedik, nem kisebbedik. A sok puszta hely mind szomorúságra gerjeszti a bújdosókat.

IV.

Megdicsőülése.

Rákóczit hazafias lelkiismerete számkiűzte a hazából. Bizalmasabb hívei, szerető barátai vele mentek. Akik itthon maradtak: a nagy tömeg

békésen alkalmazkodott az új viszonyokhoz, az előkelőbbek meg éppen az osztrák házhoz való ragaszkodásuknak gyümölcseit akarták élvezni. A fejedelemnőtől nem kellett tartani, az itthoniak meg csak úgy ragyogtatták hűségüket. És még is a következő egész korszak alatt harczolnak — a kuruczok árnyéka ellen. Érzik, hogy ez az árnyék őre . . . A Hadak útja, a Csaba íre, Attila, Árpád ébredése is több a magyarnak, mint egyszerű monda . . .

1715-ben magyar törvénybe írják, a XLIX. czikkbe e gyalázatot:

»Mivel Rákóczi és Bercsényi és még néhány a kitűzött határidőre nem tértek vissza az amnesztia és kegyelem megnyerésére, sőt az irtózatos hazaárulás és felségsértés gonosz bűnében most is makacsúl megmaradnak; tehát mindnyájan, a kik a fölebb említett határidőig távol maradtak, vagy már előbb nem tértek vissza és így most is távol vannak, fönt nevezett vezetőikkel és fejeikkel egyetemben, mint törvényes királyuknak és hazájuknak nyilvános ellenségei, hazaárulók és az igazi szabadságnak felforgatói, e jelen határozattal törvényen kívül helyeztetnek, úgy hogy mindenütt lehessen őket üldözni és elfogni, hogy érdemelt büntetésüket elvegyék. Minden ingó és ingatlan javaik pedig a királyi fiscus által elfoglalandóknak határoztatnak.

Kikkel való minden levelezés és közlekedés egyszerüen és nyilvánosan eltiltatik minden honfinak a felségsértés bűnének büntetése alatt.«

Ime: Rákóczi, Bercsényi és követőik, — a törvény mondja — a haza nyilvános ellenségei, hazaárulók és az igazi szabadságnak felforgatói. A honfi pedig, a ki velük érintkezik, a felségsértés becstelen

bűnét zúdítja ártatlan fejére. »Ez a magyar név becsületét inzultáló káromlás«, — a hogy Kossuth Lajos nevezte történelmünknek ezt a szégyenfoltját, melylyel egy magyar törvényhozás önmagát bélyegezte meg, soha sem volt a magyar nemzet, a magyar nép igazi véleménye. Azok a dalok, melyek a nép őszinte ajkán fenntartották dicső fejedelmünk és nemes vitézei hősi harczát, fájdalmas bujdosását, a hazafias rajongásnak beszédes tanuságai. Maga a bujdosás, a bujdosók története a fejedelem hazafiasságának, szabadságszeretetének megdönthetetlen bizonyítéka.

Ez a nemzet lelke, melyre ráczáfolni a törvénykönyv sohasom képes. Rodostó zarándokhelye lett a magyarnak, habár messzesége miatt csak sóhajait küldheti is oda. Rákóczi eszménye a nemzeti függetlenségnek: habár »Törökországból nincs is visszatérés«. Még jó egy évszázadig tilalmas a dolog a Rákóczi korszakának kutatása, de a jobb idők felderültéig is kisebb-nagyobb mértékben megtaláljuk a nagy fejedelem kultuszának nyomait.

Midőn a szolnoki származású, Mészáros nevü egyszerű ember az 1780-as években megfordúl Rodostóban és az agg Horváth Istvántól átveszi Mikes kéziratait, hogy azokat megmentse nemzetének, ő is a nemzet szívében lappangó áhítatos kegyeletnek szolgál.

1794. tavaszán ott jár egy ismeretlen nevű kassai orvos. A megszentelt rodostói rögökön tett tapasztalatait közli egy barátjával. A bizalmas levél hangjából a dicső fejedelem iránt érzett mély tisztelet ihlete szól.

A XIX. század első évtizedeiben a nemzeti fájdalom költője, Kölcsey, legalább Rákóczinak panaszkodik:

Fejdelmünk, hajh! vezérünk, hajh!
Magyartok gyászban ül.

1848—49-iki dicső szabadságharczunk honvédeit a kurucz dicsőség emléke hevíti. Az serkenti tettre a magyar önfeláldozást, az tüzeli diadalról-diadalra a magyar vitézséget, annak elszántsága bátorítja határozatait.

A szabadságharcz emigránsai Rodostóba zarándokolnak és a dicső fejedelem meg édesanyja konstantinápolyi sírjánál — önmagukra is gondolva, — öntik ki nemzeti fájdalmukat:

. . . . Itt nyugszik fejedelme hazádnak,
Számkivetett onnan, mert nem vala benne
szabadság.

Az itthoni elnyomatás csak élesztette a dicső kurucz szabadságharcz iránt táplált, elfojtott érdeklődést. Műveivel ennek adott irányt Szalay László, a kiváló történész, a ki szerető bámulattal csüggött a nagy fejedelem alakján. Példáján indúl id. Kubinyi Ferencz, a ki 1862-ben Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold tásaságában felkeresi Konstantinápolyon keresztül Rodostót. A nagy fejedelem kápolnájában misét mond Ipolyi, mialatt a nyakas lutheránus aggastyán térdepelve sír. A hazafias meghatottság annyira erőt vesz a társaságon, hogy a tudományos kutatásokból jóformán semmi sem lesz. Annál meghatóbb ez az áldozat.

Szalay kutatásai adnak szárnyat az akkor még fiatal Thaly Kálmánnak, a ki azóta egész életét, egész nagy lelkét, kiolthatlan tudásszomját, mint hűséges iródeákja, mint egy új Mikes Kelemen, a réginek imádatos ragaszkodásával, a kuruczok szabadságharczának és szabadsághősének szenteli.

1888-ban és 89-ben teszi nagy tudományos eredményektől koronázott két útját Konstantinápolyba és Rodostóba. Kubinyiék óta ugyan megfordúlt a számüzöttek lakóhelyén Kutschera Hugó is, konstantinápolyi diplomacziánk egyik tisztviselője, utazása azonban csak áhitatos zarándoklat volt, tudományos kutatásokat nem is akart végezni.

Annál gazdagabbak Thaly eredményei. Ezek azóta nemzetünknek közkincsévé váltak és méltán díszíti értük a Rákóczi-tisztelet sugárkévéje az azóta őszbe csavarodott tudós és hazafi tisztes fejét. A neki köszönhető legnevezetesebb felfedezés az, mely a bálványozott fejedelem földi maradványainak megőrzésére vonatkozik. Ő lepte meg a magyar közönséget e boldogító bizonyossággal egy emelkedett szép ünnepen, a Magyar Történelmi Társulat 1892-ben megtartott negyedszázados emlékünnepén.

Ugyanis 1873-ban Rákóczi szülőföldje, Zemplénvármegye tavaszi közgyűléséből felírt az országgyűléshez a halhatatlan emlékű fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazahozatala érdekében. Az eszme az ország törvényhatóságainál és közszellemében lelkes visszhangot keltett.

A hazaszállítás idejéül a szabadsághős születésének kétszázados évfordulóját is kijelölték és az ünnepély módozatait is tervezték. A hazahozatali eljárásra a magyar kormány volt illetékes, és annak akkori feje, Szlávy József, szívesen felkarolta a kegyeletes eszmét. De sajnos, politikai rövidlátás meghiusította a nemzet közóhajának megvalósítását. Az előkészületek megtételére felkért konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövet ugyanis kapvakapott egy felületes értesítésen, hogy a megszentelt

hamvak immár nem léteznek többé, legalább Törökországban nem, és így szó sem lehet a hazafias törekvés keresztülviteléről.

Thaly Kálmán volt az, a ki az eszméhez és magához méltó kitartással végére járt a dolognak és az emlékezetes 1892-i ünnepen közzétette e rosszhiszemű tévedés megdönthetlen czáfolatát.

Thaly lelkesedése a Rákóczi-eszmét teljesen beleoltotta a nemzet közszellemébe. Az idők folyamán megjelent, kurucz tárgyú szépirodalmi művek is megtalálták útjokat a nemzet szivéhez. Igy történt, hogy a kuruczfelkelés két százados évfordulóján Kassán rendezett Rákóczi-ereklyekiállítás kinőtt a helyi események jelentőségéből és megnyitásán mint a nemzet megtisztulásának igéje zendült meg az akkori képviselőház elnökének, gróf Apponyi Albertnek szava: »Eljöttünk ide a nemzet nevében vezekelni! . . .«

A nemzet minden rétegében végbement szellemi átalakúlásnak döntő erejű bizonyítéka volt Ő Felsége, a legelső magyar ember, kézirata, melyet 1904. évi április hó 18-án intézett akkori kormányelnökéhez:

»A magyar történelem kiváló alakjai közül II. Rákóczi Ferencz hamvai nyugszanak idegen földben s e hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételten kifejezett közóhaját képezi.

Hála legyen érte az isteni gondviselésnek: azok az ellentétek és félreértések, melyek súlyosan nehezedtek elődeinkre hosszú századokon át, ma már egy végkép letűnt korszak történelmi emlékeit képezik.

Király és nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették

a trón és nemzet között a sikeres egyesült munkásság alapfeltételét képező összhangot.

Keserűség nélkül gondolhatunk hát vissza mindannyian a mögöttünk álló borús korszakra s király és nemzet egyesült kegyelete keresheti fel mindazok emlékezetét, kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben.

Ennélfogva utasítom, hogy II. Rákóczi Ferencz hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatait elvárom.«

* * *

E királyi szavak értelmében szent lelkesedéssel várja a nemzet drága halottja és balsorsa osztályosai szent hamvainak hazahozatalát.

A nemzet nemcsak egyéneiben, hanem hivatalos megnyilatkozásában felszabadítja az átok súlya alatt roskadozó szabadsághősök megszentelt emlékét.

A nemzet az Istenével a szenvedések tüzében kiengesztelődött szabadsághős lelkének, miután törvénykönyvében is helyreállította szent emlékét, hazai földön a nemzeti dicsőség fénykorát magasztaló kassai székesegyház ég felé törő ívei között fog áldozhatni. Az a sírbolt, II. Rákóczi Ferencz sírboltja, a nemzet legdrágább kincse leszen: a nemzet függetlenségének záloga.

II. RÁKÓCZI FERENC
VALLOMÁSAIBÓL.

LATINBÓL FORDITOTTA

KAJLOS IMRE.

II. FÜZET.

BUDAPEST,
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

3964—904. Nyomatott Wodianer F. és Fiainál.

A vallomás folytatása

magánbeszélgetés alakjában életemnek 27. évétől. Megkezdtem Drinápolyban 1717. február hó 21-én.

Második könyv.

Mondhat, írhat kiki azt, amit akar, a magyar háborúnak és a háború kimenetelének okairól. Vádoljon engem kegyetlenséggel, lassúsággal, másokat kapzsisággal: egyedül Te előtted ismert dolog, óh örök Bölcseség, miért határoztad meg előre, hogy az események ilyen kimenetellel végződjenek. Nem tagadom, hogy igen sok hibát követtünk el én is és mások is a háborúban való tudatlanságunk miatt, de emberi itélkezés szerint kell mindent megvizsgálni.

A pénzhiány és a hadviselésben való általános tudatlanság juttatta végéhez a jól és vitézül megkezdett ügyet; bár időközben rézpénz veretése által serényen folytattuk a dolgokat, de midőn e pénz értékét veszítette, mindennek vége lett.

A dühöngő pestis is megtizedelte a gyalogságot.

másrészt őrségekre küldött segítséggel is fogyott azon katonák száma, akiknek a nyílt mezőkön kellett harcolniok.

Lassú léptekkel haladt előre az ellenség. Elfoglalta a folyókat és hegyszorosokat, az elfoglalt helyeknek biztosítására a gázlókat megerősítette, az erődítvényeket őrséggel látta el, sáncokat emelt, s mert nem volt tábori katonaságom, sem munkájában meggátolni, sem a sáncokat elfoglalni nem tudtam. Ezért midőn a védelmi háborúra kellett áttérnünk, reményünket az erősségek megvédelmezésébe kellett helyeznünk. Ezek elég jól meg voltak erősítve és mindennel ellátva, mert a rézpénz még forgalomban volt, de nem voltak a védelemre alkalmas és elszánt tisztjeim. Ezek egy részét gyávaságból, másik részét pedig az őrségnek és a parancsnokoknak félelme miatt átadták a németeknek. Egyedül Érsekujvárt védelmezték katonához méltó kitartással addig az ideig, amíg a teljesen szétrombolt sáncok között rések nem keletkeztek, melyeket a kicsiny számú őrség megvédelmezni nem tudott; így megadást határozván, a várat feladták. A többi, sokkal kisebb jelentőségű várat a németek fenyegetésekkel és igéretekkel foglalták el. Midőn a háború végét járta már, egyedül Kassa és Munkács váram a szomszédos Ungvárral maradtak hűségesek irántam. Előrehaladtak a németek, seregüket több részre osztották, s velök az én hadseregem — nem számra, hanem erőre nézve — nem tudott megmérkőzni. Napról-napra kisebbedett körülöttem a kör, és bár a hátunk mögött álló néhány vármegye a lovaskatonaság táplálását kielégítette, a menekülő főnemesek, nemesek és házas katonák nagy száma, kik az ellenségtől elfoglalt vármegyékből elhagyván birtokaikat, önként megmaradtak a szövetség hűségében, fölötte meggyötörték a nyomorult népet. A tél dühöngött és oly sűrűn hullott a hó a földre,

hogy a járt útról alig térhetett le a lovas is. Falurólfalura vándorolt a menekülőknek ez a tömege, mely parasztkocsikra szorult, egyik része a megélhetés eszközeit, más része a biztonságot keresvén a hegyeknek és pocsolyás vidékeknek félreeső helyein. A katonaság elhagyta zászlóit, hogy családját megmentse és táplálékot nyujtson neki. A népnek és a bujdosóknak siralmas panasza zúgott állandóan fülembe. A félig mezítelen katonaság a kemény fagytól megdermedve odahagyta állomáshelyeit; ez fegyvere, amaz lova, mindnyájan a hiányos zsold miatt terjesztették be igazságos panaszaikat, s a katonai szolgálat teljesítéséhez nem annyira az akarat és a hűség hiányzott, mint inkább a lehetőség.

Ügyeimen való ezen aggodalmaim közepette csak a moszkvai cár által igért külföldi segítségbe vetett bizalmam maradt meg, aki, miután Poltavánál legyőzte a svéd királyt,[1] Lengyelországba vonta vissza seregét, míg őt magát a szomszédos Oroszországba várták.

Már jóval előbb összeköttetést keresett az én közvetítésemmel a francia királlyal, s ez összeköttetés megvalósításáért megigérte, hogy egész seregével segítségemre lesz. E feltételt a francia király is elfogadta, s ezért a Párisból hazatérő követemet[2] a fentnevezett fejedelemhez küldtem, hogy a francia király nevében biztosítsa a cárt a tárgyalás megkezdésének hajlandóságáról és értesítse ezen ügy elintézésére a francia királyhoz küldendő ünnepélyes követségről. Nem ok nélkül reménykedhettem tehát, hogy az ő segítségével a magyarországi ügyeket helyre fogom-állítani.

---

[1] 1709 jul. 9. verte meg Nagy Péter cár XII. Károlyt

[2] Vetésyt.

Ezért Bercsényi grófot, a szövetséges ország főgenerálisát és helytartómat Lengyelországba küldöttem, hogy ezen ügyet elintézze, én magam pedig Munkácsra vonultam, hogy a háborút folytassam. De az ellenség — miután csekély fáradsággal Szolnokot[1] és Egert[2] megvette — átkelt a Tiszán, hogy a német seregnek Erdélyben állomásozó részével egyesülve, engem bekerítsen. Ezért tábornokommal és a Tiszántúli részek parancsnokával, gróf Károlyival tanácskoztam és megengedtem neki, hogy Pálffy grófhoz, a császári sereg parancsnokához levelet írjon, s reményt nyujtva a békére, igyekezzen fegyverszünetet kieszközölni.

Károlyi előadta, hogy Pálffy, ki teljhatalommal rendelkezik, József császár rendeletéből hajlik ugyan a békére, de kér, hogy időnyerés és a tárgyalás előmozdítása céljából személyesen, érintkezzem vele, s hogy ezen ügyet elintézhessük kéthetes fegyverszünetet ád, melyet esetleg továbbra is ki fog terjeszteni, hogyha én erre határozom el magam. Ez az előterjesztés nem volt ment minden nehézségtől; akivel tárgyaltam, magyar ember volt ugyan, de a németeknek szolgája; biznom kellett benne és kiszolgáltatnom magam neki pusztán az ő szavára, amelynek megtartását meghiusíthatták a németek, akik már megszokták a magyaroknak tett igéreteket különféle ürügyekkel és mentségekkel kijátszani; de másrészt zaklatott a szükség és az önszeretetnek az a dicsősége, amely meggyőzött engem arról, hogy a végvonaglásban levő haza mellől eltávoznom nem szabad.

Könnyen beláttam, hogy igen kis haszon mellett sokkal nagyobb kár származhat ebből, de nem

[1] 1710. okt. 10.
[2] 1710. nov. 29.

akartam, hogy avval vádoljanak, hogy bár az ország zaklató szükségben van, én személyemet mégis inkább képzelt, mint valóságos veszedelmeknek sem akarom kitenni, s ha a félajánlott egyezkedést visszautasitom, azt mondhatják, hogy én az alkalmat a jó békekötésre elmulasztottam. Magamnak ez a megnyugtatása győzött minden érven, és minden késedelem nélkül zivataros éjtszakán, midőn igen sűrűn hullott az égből a hópehely, elindultam és éjjel-nappal tartó folytonos gyors utazás után Munkácsra megérkeztem.

Itt sem időztem hosszú ideig és miután a tanácskozás helyében és a kiséret számában mindketten megegyeztünk, Vajára,[1] egy Tiszántúli faluba mentem, ahová már Pálffy megérkezett. Nem emlékezem vissza, de nem is kell elmondanom ama mindenféle szépenhangzó szavakat, amelyekkel a császár bőséges igéreteinek elfogadására felszólitott, amelyekkel az ország szabadságáról és annak teljes helyreállitásáról biztositott, csakhogy én arra határozzam el magam, hogy a császárnak levelet irjak és békét kérjek.

Arra ösztönzött, hogy Bécsbe követet küldjek, amely követség elvállalását, ha a németek kezest adnak, Károlyi a maga részéről elhatározta, én meg, nehogy bármit is megkiséretlenül hagyjak, a levél megirására tökéltem el magam.

Nem tudom, Uram, magamban visszafojtani, ki kell előtted tárnom lelkemnek belső háborgásait, melyek nyugtalanitottak, melyek ide-oda hánytak a nyomoruságoknak és aggodalmaknak ebben a viharában, amelynek lecsillapitására lomhán és langymele-

---

[1] Szabolcs vármegyében. Az emlékezetes találkozás Vay Ádám kastélyában 1711. jan. 31-én történt.

gen néha napján hozzád is menekültem, de mert jobban biztam az emberi segédeszközökben és saját okosságomban, nyugalmamat nem találhattam meg. A rendeknek tett esküm megtiltotta, hogy lemondjak az erdélyi fejedelemségről, ennek megtartására a tisztesség és a hiú dicsőség sarkalt; előreláttam az örök számüzetésnek nyomoruságait, ha ezen feltételt nem fogadom el, valami erős reményem sem volt arra nézve, hogy engem az általános európai békébe be fognak foglalni. Bár a franciák királya ismételten hozzám intézett leveleiben biztosított arról, hogy nélkülem nem fog békét kötni, tudtam, hogy fegyvere már nincs abban a helyzetben, hogy a császárt erre kényszeríthetné.

Biztam a cárnak segítségében, a mint már mondottam, de ez is hiábavalónak bizonyult, midőn néhány hónap mulva a török megizente neki a háborút. A másik rész megigérte a haza törvényes szabadságainak helyreállítását és az én öröklött birtokaimnak visszaadását, vagy cserébe ezek helyett valami szabad fejedelemséget a birodalomban, mely utódaimra öröklési joggal szállana. Ha ezt az ajánlatot akárhogyan is elfogadom, előreláttam, hogy bár személyemet biztosították, de nem a becsületemet, mert el kellett volna mennem hazámból, le kellett volna mondanom arról a nemzetről, amely annyiszor bizonyságát adta irántam való szeretetének és bizalmának.

A törvények megtartásának minden biztosítékát egyedül az annyiszor megszegett királyi szó nyujtotta csak. A békének ez az alapja úgy tünt fel előttem mint a jég, mely elolvad; és semmi mást nem remélhettem, csak a nemzet és a lakósok örökös szidalmait és átkait, hogyha magamnak biztosságát megszerezve, a nemzetnek józan ésszel előrelátható jövendő nyomorúságaiba beleegyezem.

És ezért bátor lélekkel, az emberi dicsőség utáni vágytól fellelkesítve majd arra határoztam el magam, hogy váramat védeni fogom addig, míg a moszkvai segítség megérkezik és szembeszállok a végső veszedelemmel, hogy ezenközben a megénekelt és a világi történetekben magasztalt hősöknek halálát találjam meg, majd meg azt tettem fel magamban, hogy a lovassághoz csatlakozom, hogy folytonosan változtatva állomásaimat, a tiszántúli pusztaságokon bolyongva nyugtalanítsam az ellenség hadseregét, a téli pihenéstől megfosszam őket s végre legyőzzem. De ezen tervemnek a nagymennyiségű hó állott ellen, a másiknak biztos kimenetelét a bizonytalan moszkvai segítség hiusította meg. Szemem elé állították, hogy halálomnak és a keresett veszedelmeknek oka és célja csalhatatlanul úgy tünik fel, hogy nem dicsőségből, hanem a jövő feletti kétségbeesésemben követtem el, hogy ha hazámnak és a fejedelemségnek javáért nem törekszem magam fentartani. S így nyilvánvalóvá lett, hogyha megölnek vagy elfognak, a nemzet ügyének és reményének vége szakad, míg ha számkivetésbe megyek, akkor kevésbbé, sőt még jobban megmarad a remény, mert utolsó leheletemig megőrzöm a nép szeretetét, mely a nép szivében mindig élni fog irántam. Azonban mégis egyik elhatározást sem fogadtam el végérvényesen és mindent elkészittettem a várnak serény megvédelmezésére, melyet a katonai szabályok tekintetbevételével rendeztem be és melyet fekvése is úgy megerősített, hogy bevehetetlennek lehetett mondani. De Te, óh végtelen jóság, nem sok idő elteltével megmutattad nekem a zsoltáriró versének igazságát: „Ha csak az Úr nem őrzi az államot, hiába vigyáznak azok, akik azt őrzik“. Közeledett a télnek minden oldalról növekedő sanyarúságai közepette és a szükséges dolgoknak, de különösen a készpénznek

a hiánya mellett, a szenátus tanácskozására előre-meghatározott idő, mely tanácskozás végleges elhatározásától függött, vajjon visszatérek-e a váramba, vagy pedig Lengyelországba megyek-e.

Mindkét tanács[1] előtt kifejtettem az ország állapotát, de ezekre a következő volt az egyetértő és minden határozatlanság nélküli válasz: nem áll sem az ő, sem az oldalam mellé állított rendeknek hatalmában, de nem is akarják, hogy fölmentsenek engem esküm alól, amelyet a rendeknek általános gyűlésében tettem le, s melyet a kötés zálogául elfogadtak; hanem inkább azt kivánják, hogy igyekezzem megtartani mindenféle úton-módon, hogy ők szivesen fogják követni az én sorsomat, míg fenmarad annak a reménye hogy magukat, feleségöket és gyermekeiket táplálhatják és hogy irántam való hűségükből kifolyólag bármely országba is ki fognak vándorolni és ezért e tárgyban parancsaimat várják.

A többi dologra vonatkozólag pedig az a kötelességem, hogy személyemnek biztosítására törekedjem, s ne tegyem ki magam veszélyeknek, a veszély pedig utólérhet, ha váramba zárkózom be, mert bizony kétséges a moszkvai cár segítsége.

Ezeken kívül sokat mondottak, melyek erre a dologra vonatkoztak, melyek utolsó eskümnek megujítását eredményezték, és hittel kellett megigérnem, hogy soha semmikor nem fogok lemondani a fejedelemségről. Ezek voltak azok az okok, óh legszentebb Gondviselés, melyeket a Te irgalmad szemem elé állított, melyek azon erős elhatározást keltették bennem, hogy az országból eltávozzam, mielőtt a megkötött fegyverszünet határideje lejárna és az utamat vagy, elzárnák előttem, vagy pedig háborúk okozta zavarok

---

[1] A magyarországi és erdélyi.

a kimenetelt nehezebbé tennék. Ezért azon ürügy alatt, de még inkább szükségből, hogy a nemsokára Lengyelországba érkező moszkvai cárral tárgyaljak, a visszatérés reményét terjesztve Salánkból,[1] hirtelen udvaromnak egy részével eltávoztam és az ország határáról Károlyinak levelet írtam, sokkal hosszasabban, mint talán kellett volna, mely levélben őt a katonai és politikai ügyek elintézésében távollétem alatt hatalommal ruháztam fel, fölfedtem előtte távozásomnak okait és többi összeköttetéseimet, amelyek az állam ügyeire, az erősségek bátor megvédésére és gondozására vonatkoztak.

Mindezek 1711. év február hó elején történtek. És Te, óh legfőbb Jóság, ugyanazon az úton sokkal nagyobb számú szolga és udvarnok kisérettel vezettél ki Magyarországból,[2] amelybe 1703-ban három szolgával bevittél, hogy a háborút megkezdjem.

Miután a cár a törökkel megkötötte a békét,[3] minden reményem szétfoszlott, hogy Magyarországon megujítsam a háborut, s miután nem minden alap nélkül azt is hírül hozogatták, hogy a szomszédos Magyarországból a németek állandóan cselt vetnek ellenem, nagyon kicsiny volt a reményem, hogy Lengyelországban maradhatok. Mielőtt a cár Moldvába

---

[1] Ugocsa vármegyében.

[2] 1711. február 21-én.

[3] Nagy Péter orosz cárt ugyanis Baltádzsi Mehemed nagyvezér Hus mellett a Pruth folyó mentén seregével együtt bekeritette, s csak Katalin leleményessége mentette meg teljes vereségtől az orosz hadsereget. Katalin megvesztegette a nagyvezért, aki megelégedett néhány erősség lerombolásával és Péter, seregével együtt, szabadon elvonulhatott.

ment volna, bizonyos területet ajánlott fel nekem Ukrainában,[1] amelyből fenn tudtam volna magamat és a bujdosó magyarságot tartani, de a terület messze feküdt, mindenféle közlekedésből kiesett, s hozzá sokkal nagyobb bizalmat kellett a francia király ígéreteibe helyeznem, mint ezébe, akinek eljárási módja, élet-elve, erkölcsei és szokásai a lehető legnagyobb mértékben visszatetszést keltettek bennem.

Miért is figyelmemet az Európában folyó ügyek körülményeire fordítottam. Franciaország és a császárság között még folyt a háború, a császári trón üres volt, maga a cár is várakozó álláspontot foglalt el a császárválasztással szemben ; ezért elhatároztam, hogy a cárt elkisérem Elbingbe[2] és itt az események további alakulása után fogom magam elhatározni arra, hogy Franciaországba menjek, ahova természetszerű vonzalom huzott. Nagy szorgalommal szerelték fel a hajókat, melyek közül egyet az én számomra jelöltek ki. A hajókon az evezők mellé a cár testőrezredét ültették le. Mind e készület a haditengerészetet jelképezte ; ágyukkal felszerelt hajóknak bizonyos meghatározott sorrendben kellett őt követniök és horgonyt vetniök. Így a hajóbaszállás kitüzött napján búcsút kellett vennem feleségemtől, akit hozzáillő helyzetben hagytam hátra, de nemsokára elutazásom után minden összezavarodott. Kicsiny kiséretet vettem magam mellé, udvarom többi részének meghagytam, hogy a szárazföldön kövessen a lovakkal, Bercsényi gróf helytartót, ki a vezérlő és szövetkezett rendek főparancs-

---

[1] Ukraina (a. m. határország) névvel jelölték az egykori Lengyelországban azon néptelen, vad, kietlen tartományt, amely a tatárok és más nomád népek szomszédságában volt.

[2] A danzigi öböltől délre.

noka volt, a többi mágnásokkal és nemesekkel hátrahagytam ; ők részben össze-vissza szétszóródtak, részint pedig Jaroslawban összetömörültek.

A hajók élén orosz századosok állottak, a kormányosok azonban a folyóval ismerős benszülöttek voltak. De mivel a századosoknak határozott parancsuk volt arra, hogy a rendet fentartsák s a hajókat éjjeli szállásra bevonják, a kormányos süketeknek kiabálgatott, midőn fövenyes, sziklás vagy tuskók által eltorlaszolt helyek kikerülésére törekedett. A cár könnyebb és jobban felszerelt hajón előttünk haladt, a többi hajó őt tartozott követni, hogy megérkezzenek az általa kitüzött állomásokra, miért is gyakran késő éjjelig kellett hajózni, mert a folyó homokzátonyai gyakran órákig feltartóztattak bennünket, s ha rajtuk megakadtunk, a vizbe gázoló katonáknak kellett segitségünkre jönni. Midőn így az éjjeli állomáshelyekre megérkeztünk, hogy a rendet betartsuk, a kormányos lármája, sírása és könyörgése ellenére nekimentünk a legveszedelmesebb partoknak, fatörzseknek és szikláknak, amelyek hajótörést okoznak, ha a hajók beléjök ütköznek. — Ezek közül említésre méltó egy, mely még a többi között is kiváló veszedelem volt és Varsó alatt egy helyen ért utól bennünket, ahol az alámosott parton és épen maradt erdő rész, mely magas növésű fákból állott, annyira összeszorította a víznek folyását, hogy a part és fák halmaza között csakis csolnakon lehetett közlekedni. Midőn itt áthaladtunk, egymást követő öt hajón, a mi hajónk kormányába beleakadt egy erős faág és a kormányrudat helyéből kidobta.

Hajónkat a folyó erős árja elragadta és a sűrűn heverő faágakhoz sodorta, miért is hajónk úgy megakadt, hogy az utánunk jövő hajók átmenetelét megakasztotta. Ezeket oly sebesen hajtotta felénk az ár, hogy az összeütközésből származó veszedelem már kikerülhetetlennek látszott.

Az árbocokra keresztben kifeszített vitorlák kötelei összecsomósodtak, az ágak vitték az árbocot, a hajók járásához mért hosszú gerendákból csinált kormányrudak összeütköztek a többi kormányrudakkal. A fedélzetek és ágak e recsegése az ide-oda szaladgáló hajósok között kimondhatatlan zsivajt okozott; némelyek a közeledő hajók elé evezőiket szórták, mások az összecsomósodott köteleket vágták el, ismét mások köteleket dobáltak az elszabadult kormányrudak után. És mit tettem én ebben a nyilvánvaló veszedelemben?

A meggondolatlan ifjúság hevében megvetettem a veszedelmet, átugrottam egy belénk ütközött hajóba s borral telt üvegemmel ivásra késztettem másokat.

E kavarodás jó időre munkát adott a hajósoknak, és bizony az első pillanatban sokkal nagyobb veszedelemtől féltek, de ez a Te kegyelmed útján nem következett be, mert a mi hajónk volt az első, s ez veszítette el a kormányrudat és akadt meg a fák ágai között; de mivel ezek hajlékonyak voltak, a hajónak engedtek, s így a többi hajók is mind valami ruganyos erőtől hajtva viselték el egymás támadását, midőn egymásba ütköztek, és így minden léktől megmenekültek. Kötelekkel kifogdosták a kormányrudakat, ezeket visszatették kapcsaikba, s miután a kisebb sérüléseket is kijavították, a Te segítségeddel, ó végtelen jóság, ujból a folyóra biztuk magunkat. A víz gyakran leapadt, ezért a hajók fennakadtak zátonyokon, a miért nekünk éjjel virrasztanunk kellett, nappal pedig a cárral dőzsöltünk, amit ő nagyon szeretett, s így haladtunk előre egész Thornig[1] — ha nem csalódom, majdnem három hétig. Thornba szerencsésen

[1] Oroszország és Németország határán a Visztula mellett.

megérkezve, tánchoz, mulatozáshoz és fejedelmi méltóságunkhoz egy cseppet sem illő nyilvános csapszékekben divatozó dőzsölésekhez fogtunk.

A legtöbb dolog természetemmel nem fért össze, de nem vonhattam ki magam belőle, mert a cár megtette. Nem holmi emberi szempontok vittek rá erre, bár ez is egyik inditó ok volt, hanem inkább a fejedelem jóindulatának megnyeréséért tettem, amelyre igen nagyon szorultam.

Alig érkeztünk meg a fentemlitett városba, a cár már is az előre tervezett útjára készülődött, a csehországi Karlsbadba egészségének helyreállítása végett. Feleségét ott, ahol voltunk, Thornban hagyta, míg maga néhány napi ott időzés után kicsiny kisérettel elment. Előre láttam, hogy a cár feleségével való időzésem teljesen haszontalan, azért még elmenetele előtt fölfedtem a cárnak terveimet, hogy én Danzigba akarok az ő távolléte alatt menni, innen pedig titkos úton Berlinbe, a porosz királyhoz, aki igen barátságos érzülettel viseltetik velem szemben, hogy ezen fejedelemmel a közös ügyek előnyeiről tárgyaljak, s ha a cár visszatér, vele is közölni fogom azokat. Miután a cár ebbe a tervembe beleegyezett, néhány napi késlekedés után a cár távozásával magyar ruhámat francia öltönnyel cseréltem fel és Thornban éjjel hajóra szálltam. Még a hajósok sem ismertek, s csak néhány benső barátom kisért.

Miután a cárnénak búcsút mondottam, eltávoztam, s néhány napi és éjjeli hajózás után szerencsésen megérkeztem Danzigba, a hová nem minden nehézség, kérdezősködés és vizsgálat után, bocsátottak be mint orosz tisztet.

Körülbelül másfél hónap telt el itt, amidőn megtudtam, hogy a cár visszatért Elbingbe. Azonnal elindultam, hogy a fejedelmet meglátogassam, de több

jelből kiéreztem, hogy érzülete irányomban megváltozott. Kerülgette a velem való beszélgetést, előterjesztéseimet figyelmetlenül hallgatta, mindezekből igen könnyen észrevettem, hogy minden, ami engem illet, csak erőltetett volt részéről. Mégis meghivott magához Szt.-Pétervárra, de bizony egy cseppet sem volt ínyemre, hogy ezt a utat megtegyem, mert már a Franciaországba való utazáson járt az eszem, s az orosz szokások nagyon is visszatetszők voltak előttem. Néhány napig elidőztünk itt Elbingben, azután a cár hajóra szállt, hogy Königsbergbe,[1] s innen Ingriába[2] utazzék, magam pedig visszatértem Danzigba. Néhány nap mulva udvarnokaimat, kik nagy hűséggel és eltökélt szándékkal követtek engem, a szolgálat és egyéb kötelességek alól fölmentettem és visszaküldtem őket, csak néhányat tartottam meg magam mellett, kikről azt hittem, hogy el tudom őket tartani. Nem minden sajnálkozás nélkül történt meg mindez, de úgy az én, mint az ő helyzetüket alaposan megfontoltam. Mint valami atya, úgy bántam velök; közülök sokan az én udvaromban nevekedtek fel, birtokaikat és ősi örökségüket önként elhagyták, csakhogy engem követhessenek, s nekem minden úti-költség, minden viszontszolgálat nélkül kellett őket elbocsátanom a Magyarországtól oly távol eső partokról. Még csak az a reményök sem volt, hogy visszatérhetnek és visszakaphatják elveszett birtokaikat. De előre láttam, hogy a további késlekedés csak kárukkal jár és az amnesztiát, melyet most még, az ele-

[1] Pregel folyó torkolatánál a Danzig öböl mellett.

[2] Helyesebben Ingermanland. Egykori tartomány a Finn öböl körül, most Szt.-Pétervár orosz kormányzóság tulnyomó részét alkotja. 1703-ban Nagy Péter cár foglalta el.

jén remélhettek, az idők előrehaladásával sokkal nehezebben kaphatják meg.

Körülbelül két évig éltem Danzigban, melynek folyama alatt Károly főherceget császárrá választották meg és Franciaország és Anglia megkezdte a béketárgyalást Hogy ebbe a békébe engem is befoglalnak, remélnem engedte a porosz királynak ismételten tett igérete és az angol királynőnek irányomban tanusított jó indulata, de sok előjelből előreláttam, hogy minden igéret hiábavaló lesz.

A császárválasztás ideje alatt I. Frigyes porosz király az én ügyem felvételét is szőnyegre hozta, de az e fejedelemnek adott kedvezőtlen válasz elég világosan megmutatta nekem, milyen álláspontot foglalt el a bécsi udvar az én ügyeimmel szemben.

Már a lengyel királyi udvar is tudtomra adta, hogy birodalmában nem gondoskodhatik tovább személyem biztonságáról. Az utrechti békealkudozások tovább folytak, melyeket ha befejeznek, előreláttam, hogy akkor akadályokat gördíthetnek Franciaországba való utazásom elé is. Kevés kisérettel tehát, és amennyire lehetett titokban, november havában hajóra szálltam. Előzőleg semminemű lelki gyakorlatot nem végeztem, amely pedig okvetetlenül szükséges lett volna, ha a rám várakozó veszedelmekre gondoltam volna. Kiséretem már előzőleg hajóra szállt különféle ürügyekkel, egyedül csak én maradtam hátra három magam mellett tartott emberemmel. Arra vártunk, hogy a kedvező szél kifeszíti vitorlánkat, Midőn a remény kecsegtetett, hogy ez is megtörténik, azzal az ürügygyel, hogy a külvárosban lakmározni óhajtok, a titokba beavatott barátaimnak kiséretében a tengerparthoz mentem, s miután ezektől elbúcsúztam, csolnakba ültem, s a hajóhoz értem, melyet vasmacskák tartották lekötve. Pitymalatkor a várva-várt kedveő szél

kezdett fujdogálni és a hajósok a horgonyok felvételével voltak elfoglalva; már mindenkit az a remény kecsegtetett, hogy távozunk, amidőn egyszerre egy nem várt eset következtében egy igen vastag kötél, melyen egyik vasmacska lógott, elszakadt.

Nem csak ezen a napon nem valósult meg a vágyunk, hogy eltávozhatunk, hanem a vasmacska kifogásával három napig vesződtek, mert azt a hosszú veszteglés alatt az ellenkező szelek által összehordott homok annyira betemette, hogy ha a kedvező széltől hajtott hullámok ki nem mosták volna onnan, hosszabb késedelmezést okoz, amely annál veszedelmesabb lett volna, mert eltávozásomnak híre már mindenütt elterjedt és a bécsi udvar ügynökei avval kérkedtek és ezt mindenütt hangoztatták, hogy engem a dán király a császár iránti kedvezésből a Svédország és Dánia közötti szűk szorosban el fognak fogni, sőt ezen ügyben már követeket is küldtek.

Ezeket a hajóskapitánynak is elmondották barátai, hogy vigyázzon magára, nehogy azok, akiket hajójára felvett, kárt okozzanak neki. De mindezeket a Te gondjaidra biztuk, s miután a vasmacskát miként mondottam, három napi fáradozás után kihuztuk, vitorlánkat, bár a szél nem volt eléggé kedvező, kifeszítettük, hogy a danzigi öbölből ferdén állított és hátrafelé mozgó hajónkkal kijussunk. De az egész napot hiábavaló kisérletezéssel töltöttük el; este ujból horgonyt vetettünk és a következő napig vártunk. Ez ugyan meghozta nekünk a kedvező szelet, de miután az öböl hegyfoka mellett elhaladtunk, az is megállt, s egész nap szélcsend volt s mi mozdulatlan nyugalommal állottunk.

Végre az est beálltával erősebb szél fujt, mely kivitt bennünket a nyílt tengerre, de ezt a kedvező jótéteményt sem használhattuk ki eléggé, mert szom-

szédunkban volt Bornholm szigete,[1] melyet sötét éjjel kikerülni veszedelmes kisérlet volt. A hajósoknak minden igyekezete oda irányult, hogy a ferdén állított hajóval a megtett útat megtartsuk másnapig. De ez a törekvés és fáradozás is nagy veszedelemnek lett szülő oka; az árbocon ugyanis ki kellett feszítenünk a vitorlát, hogy bennünket tovább ne sodorjon a szél, mely oly erővel dühöngött, hogy míg a szél erejének enyhítésére a vitorlákat megváltoztattuk, a hajó orrán lebegő vitorlát a tengerbe fujta; ezt a hullámok megragadták és a hajó orrát annyira lesülyesztették, hogy azonnal igen nagy mennyiségben ömlött a víz a hajóba. Zivataros éjszaka volt ez. A jéghideg esőt ontó felhők növelték a sötétséget. A hajósok nem győzték a munkát, sem rémültökben a kötelet nem tudták megoldani; végre is lármát ütöttek, s úgy kértek fel mindenkit a közös segélyadásra, mire mindenünnen a veszedelem színhelyére siettek, a köteleket elvágták, miáltal a viztől alányomott vitorla felszabadult s a hajó farának a súlya kiemelt bennünket a vízből.

Így menekültünk meg a Te segedelmeddel a fenyegető veszedelemtől és reggelre kelve kedvező széllel örömmel hajóztunk el Holm[2] mellett, amely a Sundnak nevezett tengerszorosnál fekszik, ahol avval fenyegettek bennünket, hogy elfognak. Horgonyt vetettünk itt. A hajó ugyanis kereskedelmi hajó volt, mely vászonnal volt megrakva, amiért dán területen vámot kellett fizetni. A vámosok megérkezésekor a

---

[1] A Keleti Tengerben. Svédországtól délre.

[2] Holm a germán nyelvekben a. m kis sziget, főleg öbölbeli vagy tengerparti sziget. Itt valószínüleg Saltholm szigete értendő, mert ez van a Sund szoros bejáratánál.

hajó fenekén vontuk meg magunkat, hogy mindenféle kérdezősködést és kiváncsiaskodást kikerüljünk. A hajóskapitányunkat mindenki ismerte, s midőn tőle azt kérdezték, van-e utas a hajóján, azt felelte: nincs, mire megkapta az engedélyt, hogy a vitorlákat kifeszítse.

Reggelre kelve szerencsésen elhajóztunk két vár mellett; egyik a dán, másik a svéd parton volt, hogy őrködjék a tengerbe való ki- és bejárás felett. Jütland és egy igen nagy svéd hegyfok közt — melynek Khol a neve — haladtunk előre, de már az Északi-Tenger szorosaiból fujdogáló szél erősebb volt, s egy közeledő zivatarnak előjeleit vettük észre, miért is, nehogy vissza kelljen térnünk, elhatároztuk, hogy még idejében biztonságot keresünk Norvégia sziklás partjai között, melyek kényelmes és biztos menhelyet nyujtanak; de a bejárást veszedelmessé teszik azok a roppant éles sziklák, melyek a szárazföldtől majd két mértföldnyi távolságban mint tornyok és hegyek emelkednek ki; de legtöbbje alig tünik ki a víz felszínén s oly szükké teszik a bejáratot, hogy járatos odavaló hajósok nélkül a behajózás a legveszedelmesebb.

Ezen kényszerűségnek engedve, az odavaló lakosokhoz törekedtünk, s jelt adva hívtuk őket segitségül, akik kikötői szokás szerint fogadtak bennünket, s a kanyargós és öbölszerű sziklákon keresztül Celli-Sundba érkeztünk. A hajót a sziklához kötöttük s két napig időztünk itt. Igy kerültük ki biztosságban a kegyetlen vihart, amely megérkezésünk estéjén tört ki, s egész éjjel és másnap tartott. Amint mondottam, kikerültük a tenger veszedelmét, most meg a kalózoktól kellett félnünk, akik a Dánia és Svédország között folyó hosszú háború miatt minden biztonságot kétessé tettek.

De a Te kegyelmed által, Uram, minden bajtól megmenekültünk. Midőn a sziklák közötti rejtekünkből való távozásra kedvező szelet kaptunk, duzzadó vitorlákkal haladtunk előre és a nyilt Északi-Tenger felé törekedtünk. Már elhagytuk Jütlandnak hegyfokát, melyet Skagennek[1] hivnak, midőn egy igen hatalmas szél az ellenkező irányba ragadott bennünket, s akaratunk ellenére kezdtünk előrehaladni a tengeren keresztül; hiába voltunk azon, hogy továbbra is kifeszitett vitorlákkal haladjunk előre utunk irányában, a szél ereje miatt egyiket a másik után kellett lebocsátanunk; végre is mindegyiket összegöngyöltük, a kormányt kötelekkel lekötöttük és a végtelen és tajtékzó habok kényük-kedvük szerint vetettek ide-oda. Harminchat óráig, szünet nélkül hánykódtunk és haladtunk előre Jütlandnak ismeretlen és igen homokos partjai mellett, tisztán a tenger akaratától űzve, midőn az éjjeli órákban, ágyamra dülve hallgattam a végső kétségbeesésbe esett kapitánynak véleményét, hogy mi oly veszedelmes helyeken megyünk, hogy ha a szél néhány óra mulva el nem áll, elkerülhetetlen lesz a hajótörés. Rám nézve, aki nem tudtam uszni, ez a kijelentés halálos itélet volt.

Az első percben a halálra gondoltam, s az esztelen és balga ösztönzés befolyása alatt azt akartam, hogy halálom hősi és törhetetlen lélekről tanuskodó legyen s erről sirvers utján vegyenek tudomást, amelyet ólomlemezre irva nyakamba akasztok. E sirverset komponálgattam s ezen járt az eszem, míg a lélekről való gondoskodást az utolsó pillanatra hagytam, ha majd biztosabb lesz a veszély. S míg így az önszeretet és a hősi lélek különféle gondolatokat sugalmazott, meglepett az álom és elaludtam, s midőn másnap

---

[1] Jütland legészakibb foka.

hajnalban felébredtem, nem tudtam hirtelen: ébren vagyok-e vagy pedig alszom.

Hajónknak semmi, illetve csak igen kicsiny mozgását éreztem, s hallottam a vitorlákat igazító hajósoknak lármáját, de a dolognak igazságát komoly gondolkodás után csak akkor ismertem meg, midőn szolgáimat előhívtam, akiktől megtudtam, hogy a heves szélviharra hirtelen szélcsend, erre pedig kellemes szellőcske, nem is szél jött, amely azonban ellenkező irányból fúj. A tovább hajózásra mindazonáltal minden elő van készítve, hogy a kenyér és a sör elfogyván és utazásunk célját, Angliát, el úgy sem érhetvén, szükségleteink beszerzése végett Norvégia felé tartsunk.

Valóban fölötte kedves dolog volt, hogy megmenekedhettünk a hajótörés elől, de új veszedelem leselkedett reánk a kalózok részéről az ismeretlen partok zátonyaival együtt. Itt már nem reménykedhettünk az odavaló hajósok segítségében. A dánok ugyanis gyakran mint jó barátok jönnek, elfogják és fogságba vetik őket, miért is nem mertek többé a hajók fogadására várakozni. Ami kormányosunk nem ismerte a partokat s a sziklák hajlását, amelyek valóban rémes látványt nyujtottak.

De hát a szükség kényszerített, s így a gyenge széltől duzzasztott vitorlákkal haladtunk előre, a midőn a vitorlák hirtelen körbe fordulván azt hirdették, hogy óhajtott szelünk kezd fujni. Örömünk lármába tört ki, a vitorlákat és a kormányt az angol partok felé irányítottuk és így haladtunk előre kedvező irányban egész nap és egész éjjel.

Már a következő nap esővel fenyegetett. Én a hajó hidján a tengernek és a hajónak mozgásáról szőttem hiábavaló gondolataimat és a hajó szerkezetét és a szemhatárt vizsgálgattam, amidőn a távolban

egy hajót vettem észre, mely eleinte leeresztett vitorlákkal pihent, majd nem sokára kifeszítették a vitorláit, s mert ugyanazon széllel, mellyel mi hajóztunk, az ellenkező irányból törekedtek előre, mellettünk haladtak el. Messzelátóval jobban kezdtem vizsgálni, mert azt hittem, hogy hadihajó; felhivtam rá a hajóskapitány figyelmét, ki azonban nem méltatta figyelmére, s azt mondotta, hogy nem kell vele törődni. De én mégis kiváncsiabban figyeltem a hajó járását, s valóban alig telt el egy óra, midőn a mi hajózási irányunkba jött, a szél hátba kapta, felénk fordult és bennünket követett.

Eme megfigyeléseimből sem akart a hajóskapitány semmi rosszra következtetni, noha megkettőztetett vitorlákkal könnyen elmenekülhetett volna. De midőn a hajó néhány órán át követve, egy ágyúlövésnyire megközelített bennünket, íme a hajó orráról elsütött ágyúlövéssel jelt adott és megparancsolta, hogy vitorláinkat vonjuk be és hajóskapitányunk a további rendeletek vételére csolnakon közeledjék. Megijedtünk és tanácstalanul állottunk ott a szokatlan dologgal szemben, melyről különböző vélemények alakultak: azt lehetett hinni, hogy a hajó Hollandia szolgálatában áll (ez ország irányából történt az eset) és az én elfogatásomra fegyverezték fel.

A hajóskapitány azt hitte, hogy svéd kalózok szerelték fel, azt állította, hogy a hajó szerkezetéről is felismeri a kalózhajót, s azt mondogatta, hogy szokás a svédeknél az utazóhajókat így megtámadni, kirabolni, sőt néha Svédországba is elvinni. De míg így különféle gondolatok és szorongattatások között késlekedtünk, a hajó még közelebb jött hozzánk és ujabb ágyúlövéssel már nem csak jelt adott, hanem szócsövön keresztül fenyegetett, hogy el van arra készülve, hogy harminc ágyújával meg fog bennünket

támadni, ha nem engedelmeskedünk. Nem is volt több időnk további vitatkozásra, nekünk, fegyverteleneknek engedelmeskednünk kellett, mert sem ágyuink, sem rövidebb puskáink nem voltak a védelemre, de meg számra nézve is egyenlőtlenek voltunk.

A mi hajónk vászonnal volt tele; ha egy golyó kilyukasztja, segíteni rajta nem lehetett volna, mert ha lék támad, s a víz ezen egészen a vászonig elér, a veszedelem kikerülhetetlen lett volna Ezért értékesebb holmijainkat a hajó félreesőbb helyeire szállítottuk, melyeket már e célra építettek nagy óvatossággal.

A csolnakot a tengerre bocsátottuk, hajóskapitányunkat elküldöttük és aggódva vártuk a dolognak kimenetelét. E szívszorongattatások közepette azt véltem tanácsosnak, ha ágyamra dülök és betegséget szinlelek, hátha csellel megmenekedhetem a kalózok kezei közül.

Nemsokára azután azt láttuk, hogy visszatért a csolnakunk egy tiszttel a hadihajóról s örömmel hallottuk tőle, hogy hajója francia hadihajó, s miután meggyőződött róla, hogy kapitányunk csak az igazságot mondta nekik, kapitányunkat hozzánk visszaeresztette, a francia hajó pedig, hogy tovább leselkedjék a hollandi hajókra, elvitorlázott, bennünket pedig utunkra bocsátott.

Kedvező széllel folytattuk tovább utunkat a nap hátralevő részén és a rákövetkező éjtszaka. Másnap hajnalban szemünkbe tünt a távolban lévő szárazföld. Hajóskapitányunk Britannia partjáit, mert az volt, amit láttunk, mint szülőföldjét üdvözölte.

A hajózásnak hamis számítása, melyet a harminchat óráig tartó heves szélvihar okozott, annyira félrevezette a hajóskapitányt itéletében, hogy azt gondolta, hogy Skócia partjai, még pedig Edinburgh

városa felé közeledik, holott valójában Hull[1] kikötőhöz állott legközelebb, s ezért a hajót bal felé irányította. Rövid idő mulva víztől alig ellepett homokzátonyra jutottunk volna, mely Anglia és Franciaország között leselkedik a hajókra, ha a tévedést fel nem ismerjük.

Igy elhajóztunk Angliának először feltünt hegyfoka, Feldborough, majd New-Castle mellett, s estvére már közel voltunk a hull-i fokhoz, melyet a tengerbeszakadó Humber folyó alkot; de nem merte este a hajóskapitány ezt a fokot megkerülni, mert a hegyfok csúcsánál egy városnak romjai voltak elrejtve, melyet egykor a tenger elnyelt, s azt hitték, hogy ott sülyedt el. Ezért horgonyt vetettünk, a hold felkeltét vártuk a kissé erősebb széllel együtt, amelyre szükségünk volt, hogy a fokot megkerüljük.

Ebben sem hagytál magunkra, Uram, hogy megments bennünket egy fenyegető nagyobb veszedelemtől, mert ha ezen az éjtszakán nem hajóztunk volna be a folyóba, a következő napon igen erős szél ragad meg bennünket, mely Norvégia felé kényszerített volna. Ez már több hajóval megesett s több hajótörésről is volt tudomásunk.[2]

Az északi tartományok, de különösen Lengyelország még mindig a pestis gyanúja alatt állott, ezért a mi hajónk szokás szerint 40 napig a várossal és annak környékével való minden érintkezéstől el volt tiltva. Mivel azonban átkelésemet az Angliában akkor uralkodó királynő[3] tudta, megérkezésemet egy Saint John bárónak irt levélben adtam tudtára, ki később a Bolingbroke családnak lett a megalapítója és akkor

---

[1] A Humber öbölben.

[2] A következő sorokat Rákóczi már Jenikóiban irta, 1718. okt. 19.

[3] Anna királynő (Marlborough).

államtitkár volt. Ebben a levélben más hajót kértem a királynőtől, mely engem Franciaországba fog átvinni. E levélre néhány nap mulva választ kaptam és egy kereskedelmi hajót bocsátottak rendelkezésemre. Mégis harminc napig kellett várakoznunk, míg a kedvező szelet megkaptuk.

Igazán méltányos dolog tőlem, ó végtelen irgalom, hogy hálaadás céljából emlékembe felidézzem és elbeszéljem a Te jóságodat, amellyel engem ezen idő alatt egy igen nagy tengeri veszedelemtől megőriztél, amidőn Hull városa nevezetességeinek megtekintése végett csolnakba ültem. Az idő csendes volt. A tenger dagálya folytonos csapkodásával a folyónak megdagadt hullámait hátrafelé szorította. Ez a körülmény kedvezőbbé tette a hajózást s hogy a víznek természetes visszafolyásával mi is könnyebben visszahajózzunk, fel kellett használnunk az apály előnyeit.

De utunk közepén voltunk csak, melyet evező segélyével tettünk meg, midőn a tenger visszafolyni kezdett, az erős szél pedig oldalba kapott bennünket. Hogy a szél előnyeit ki tudjuk használni és előre hajózhassunk, oldalvást kellett fordulnunk és a visszatérő hullámok erejét nem a hajócska orrával, hanem oldalával kellett megtörnünk. A vitorlákba oldalról fújó szél a csolnakot nagyon is féloldalra billentette, a hullámcsapások is arról az oldalról érték, amely felé a vitorlák alányomták, ezért gyakran oly nagy mennyiségű víz loccsant a csolnakba, hogy alig tudtuk kimerni. De a nagy veszedelemnek e jelenlevő pillanatában is a veszedelemtől méltán rettegőkkel tréfát űztem és fiatalos bohósággal kinevettem őket. Keveset törődtem a földi, de még kevesebbet az örök élettel. Bár a hajóból nem szállhattam ki végleg, de nem is akartam, mégis akaratom ellenére megjelent a

városi magistratus s a csolnakon jött polgármester latin üdvözlő beszéddel fogadott. Válaszoltam neki és alig vártam, hogy az alkalmatlan tisztelgéstől szabaduljak, felhasználván a szél és tenger kedvezéseit, s visszatérhessek a hajóra, a hová épen visszavezéreltél engem.

Miután az államtitkár válasza megjött és Hull városának magistratusa is rendeleteket kapott ilyen értelemben, azonnal elhagyta a kikötőt egy kereskedelmi hajó, mely csak látszatra volt megrakodva, s miután felszállottam reá, türelmetlen voltam a késedelmezés és a tél miatt, és már vártam a kedvező szelet, — ismételve mondom a szelet, nem pedig a Te akaratod döntő pillanatát, mely akaratodat követni mindig kész voltam.

De végre is fujdogált a Te szellőd és hullámzottak a vizek. Egyiknek is, másiknak is kedvező voltát fel akartuk használni, s a folyóból a nyilt tengerre törekedtünk. De törekvésünk hiábavaló volt. Midőn ugyanis a nappal éjjelre fordult, a hajóskapitány a biztonság kedvéért inkább visszaevezett néhány órai úton, semhogy éjjeli órákban az angol partokkal szomszédos helyeken vigyen előre bennünket. Ezért alkalmas helyen horgonyt vetettünk. Midőn pedig nappal lett és a szél is visszatért, mely összes vitorláinkra igen kedvező volt, Angliának bájos partjait a lehető legközelebbről nézegethettük és gyönyörködtünk az ide s oda hajókázó kereskedelmi hajók forgalmában. Este végre balra kellett fordulnunk, hogy az óhajtott dunkerquei[1] kikötőbe eljussunk, ahol az egyik testőrezredemből való ezredesnek kellett volna rám várakoznia kocsival és pénzzel, kit Danzigból küldtem ide előre.

---

[1] Franciaország legészaknyugatibb kikötője.

Ez volt az én intézkedésem, de nem a Tiéd, miért is az történt, hogy a szél sokkal erősebb lett, mint a hogyan kivántuk; ezért nem volt tanácsos éjjel az említett város pontjait megközelíteni, mert a hajóskapitány nem ismerte azokat eléggé. Ezért azt akartuk, hogy az éjjelt a hajó elfordításával és hiábavaló hajókázással úgy töltsük el, hogy a megtett utat megtartsuk. De még ezt sem engedte meg a szél ereje. A hajó ugyanis, amely bennünket vitt, kicsiny volt, s csakis tiz hajóslegény végezte a hajózás munkáját, de meg nem volt a hajó annyira sem megterhelve, hogy az oldalról fujó szélnek ellen tudott volna állani. Igy most már az volt a reményünk, hogy Dunkerque mellett elhajózva, Calaist[1] érintsük, de mikor a kikötővel egy irányba jutottunk, itt is ugyanazon akadályokat kellett legyőznünk. Tovább haladtunk tehát előre Franciaországnak nem eléggé ismeretes partjai mellett és a térképeket tanulmányozva, azt határoztuk el, hogy valami úton-módon Dieppebe megyünk. Fel akartunk használni egy halászbárkát, amely munkájában szünetelt s azt kölcsönkérve, magunkhoz vettük.

Végre is közel jutottunk a kikötőhöz, itt jelt adtunk s révészek jöttek elibénk, kiknek az a hivatásuk, hogy a kikötőbe törekvő hajókat kalauzolják. Ezek előre figyelmeztettek bennünket, hogy a tengernek éppen akkor végbemenő apálya miatt teljes vitorlával kell élnünk, ha a kikötőbe akarunk jutni. Az egyik révész a hajó orránál vigyázott, a másik pedig a kormány közelében állott, hogy útba igazgassa az angolt, akinek kezében a kormány kerék volt. De a kormányos nem beszélt franciául, a

[1] Dunkerquetől délkeletre.

[2] Calaistól délkeletre, a La Manche mellett.

révész nem értett angolul, midőn balra kellett menni, jobbra kormányozta a hajót, majd meg fordítva, jobbra helyett balra. Míg a kettő egymással éles hangon feleselt, addig a kikötőnek szűk bejáratához érkeztünk. A hajó a kormánynak máskülönben is nehezen engedelmeskedett, most hirtelen mozdulattal balra fordult, s teljes széllel nem a kikötő bejárata, hanem a bejáratot alkotó töltés éle felé haladtunk.

A hajótörés veszedelme oly elkerülhetetlennek látszott, hogy a francia hajósok már csolnakjaikba kezdtek ugrálni, a város lakói pedig — midőn a veszedelmet látták — rőzsékkel szaladtak, hogy bennünket megmentsenek, mert a hajón segíteni már kétségbeesett dolognak tetszett. De Te, ó lelkem üdve, kinevetted aggodalmainkat, mert elhatároztad, hogy segedelmeddel mellettünk fogsz lenni, bár nem tudom, volt-e közöttünk olyan, aki a Te segítséged hívásának szükségét érezte; újból mondom, arra határoztad el magad, hogy megmutatod a veszedelem nagyságát, azután megmentesz, mert valóban csak Neked tudhatjuk be, hogy midőn már alig volt három újjnyi távolság a hajó orra és az iszonyú tömegű terméskőből épített gát között, hirtelen elfordult a hajó.

Ezen nyilvánvaló veszedelem megintett engem s így érkeztem meg azon parthoz, amely után oly hosszú idő óta áhitoztam. Legelsősorban is a várparancsnoknak jelentettem be megérkezésemet. A várparancsnok eljött, hogy üdvözöljön, bár én mindenféle tiszteletnyilvánítást visszautasítottam. A városka magistratusa is tisztelgett nálam másnap, miután a szentmiséről visszatértem, melyet elég lanyhán hálából mutattam be Néked, óh örök könyörületesség. Elhatároztam, hogy minden tiszteletnyilvánítás elől megszököm, ha Franciaországba érkezem. Ezért Sárosi gróf cimet vettem fel s haragudtam azokra, akik fejedelemnek szólítottak.

Dieppeben másfél napig időztem, s innen, amily gyorsan csak tehettem, Rouenbe, Normandia fővárosába s a királyi kormányzó székhelyére mentem, ahol a luxemburgi herceg sokkal nagyobb tisztelettel fogadott, mint ahogyan reméltem. A lábfájásom arra kényszerített, hogy nyolc napig maradjak itt; ez idő alatt betegségemmel nem törődtem, hanem az időt igen fényes ebédekkel és vacsorákkal, világias szindarabok szemlélésével, nagyvilági nőkkel való társalgással töltöttem el, szóval: kedvem szerinti világias és dologtalan volt az az élet, melyet akkor éltem. Mivel senki mást nem szerettem, csak magamat, azt akartam, hogy mindenki szeressen engem és erre törekedtem is.

Az egész nap órái közül csak néhány óra reggel volt az enyém, ezekből is alig egy fél órát szántam a felületesen lemorzsolt imádságokra, a többi időt üdvömre nézve teljesen haszontalan olvasmányok foglalták el; ezekre a férfiakkal való társalgás következett ebéd idejéig, amelyen kiválasztott barátnőim isjelen voltak. Az ebédlő asztalt játék asztalkák váltották fel, míg az estéli órákban világias szinielőadások nem következtek, amely után nők és férfiak nagy társasága vette körül pamlagomat, amelyre ledőltem; s ezt késő éjjeli órákba kinyuló igen fényes vacsora zárta be, s én minderről azt hittem, hogy igen ártatlan dolog. Valóban, ha jól meggondolom: szinházban szereplő szinész élete volt az enyém, adtam a keresztényt a papokkal, katonát a katonákkal, politikust a politikussal szemben. Elmeséigettem, elhazudozgattam és hizelegtem a nőknek, és azoknak, akik nekem akartak tetszeni, hasonló módon törekedtem én is a tetszésüket kinyerni.

Mivel az illemmel összehangzónak tartottam, hogy a király üdvözlésére siessek, mihelyt szabadab-

ban tudtam ismét használni a lábamat, körülbelül öt napig tartó utazás után Párizsba érkeztem.

Mivel itt a külvárosban nem lehetett ilyen rövid idő alatt olyan kényelmes lakást találni, amilyent kerestettem, kénytelen voltam a városban lakni, bár nehezemre esett.

A városban az engem látni akaró kiváncsi népnek folytonos összetódulása és csődülete igen kényelmetlenül esett nekem, és részint ezért, de különösen azért, hogy az udvarnak az én fogadtatásomról való véleményét és érzületét kitudjam, a szokásokat pedig megismerjem, lábfájásomat sokkal nagyobb szinben tüntettem fel, mint valójában volt, s fáradságot és fájdalmat színlelve, otthon maradtam. Ezalatt, a királyt megillető tisztelettel, követem által megvitettem neki megérkezésem hírét.

A király először a követek bemutatója által, majd pedig az ország külügyminisztere, Torcy marquis által látogattatott meg, ki után a hadügyminiszter és igen sok előkelő nemes jött hozzám. [1])

Ezen urakat meg akartam nyerni, miért is különös gondot kellett rájuk fordítanom, nehogy hitelemet elveszítsem. Elhatároztam, hogy a mértéktelen és a királytól élvezett kegydíjon felüli költekezést kerülöm, állásomnak becsületét kifelé megőrzöm, hogy a hozzám nem illőknek és ifjuknak társaságába nem elegyedem, a nőkkel való összeköttetést nem keresem, a hercegekkel való barátkozást és a főurakkal való bizalmaskodást csak oly mértékben ápolom, hogy tekintélyemen csorba ne essék. Udvariasnak kelle lennem könnyelműség nélkül, tekintélyesnek minden mesterkéltség nélkül, s mindezt úgy kellett elrendez-

---

[1]) Itt az Akadémia kiadásában, valószinüleg sajtóhiba miatt, néhány sor kimaradt.

nem, hogy grófi és fejedelmi állásomnak megfeleljen, miért is majd ezt, majd azt az álarcot kellett felvennem, a király jelenlétében pedig aulikusnak kellett látszanom.

Majd tiz napot töltöttem így, panaszkodva szinlelt lábfájásomon. Végre a királytól kitüzött napon a magam kocsijain Versaillesbe utaztam, ahol is a királlyal való titkos beszélgetésre bocsátottak azon a módon, amelyet a magukat felismertetni nem akaró fejedelmekkel szemben szoktak használni.

A bemutató tiszt titkos lépcsőn vezetett fel, melynek felső fokán Torcy marquis fogadott, kinyitotta az ajtóknak mindkét szárnyát és bevezetett a királyhoz, kit üdvözöltem. A király kegyes arccal és nyájas szavakkal fogadott. Ugyanezen sors jutott azután osztályrészemül az összes hercegeknél és hercegnőknél, kik királyi vérből származtak. Kedveltté tettél, Uram, engem azok szemében, akiknek példája után indult az egész udvar: persze kiki saját vonzalmának engedett. A király és a hercegek tehát itt engem megillető tisztelettel fogadtak s ezen tiszteletnek kiterjesztése által fölemelkedve, engedékeny udvariasságommal és bizalmasságommal rövid idő alatt a többieknek becsülését, figyelmét, barátságát és jóindulatát is kiérdemeltem. Miután a fentemlített napokat Párizsban eltöltöttem, átköltözködtem a város szomszédságában levő Chaillot nevű faluba, illetőleg a falun kívül álló házba, majd pedig lakásomat Passyba tettem át. Öt hónap alatt itt oly ismeretséghez jutottam az udvarban, hogy a király kisebb vadászatain eleinte csak meghívásra, majd pedig teljesen tetszésem szerint megjelenhettem, s itt a királynak jóindulatát nagy mértékben meg tudtam nyerni; jóindulatának aztán folytonos növekedését éreztem életének utolsó napjáig. Azt akarta, hogy Marlyba való csa-

ládi utazásaiban is jelen legyek, sőt magányos sétáin és vadászatain is, amelyekhez természetes hajlamom is vonzott, s amelyek folyamán úgy a király, mint az összes hercegek megkedveltek. Minden herceg, az egy orleansit [1]) kivéve, a király példájára ebben a foglalkozásban gyönyörködött, és mindegyik kisérőjének kért fel és gyönyört talált abban, ha vele voltam. Ezen szórakozások között, amelyek az én természetemmel olyan jól összefértek, egészen megfeledkeztem Párizs városáról, amelyet a lehető legritkábban, csak a szinház és más látványosság kedveért látogattam meg; de különösen a király személye iránt keletkezett igaz tisztelettel teljes érzelmem miatt jártam el igy, melynek következtében, ha őt nem láttam, azt hittem, valamim hiányzik. Az udvarban nem volt irigyem, nem találkozott egy sem, ki ne lett volna barátom úgy a férfiak, mint a nők között, s azt hiszem, Uram, Te rendezted így el a dolgot.

Mivel a király, a hercegek s az egész udvar kedvelt, mindenütt csak tisztelettel találkoztam. Ellenséges kifejezések vagy a legkisebb egyenetlenség is, vagy szóviszályok nem fordultak elő velem szemben az udvarban való három évi időzésem alatt; nem esengtem semmi után, így senki irigységét nem költöttem fel.

Reggeli nyolc órától kezdve a királlyal vagy Franciaország maréchaljaival, vagy a fő-tisztekkel, vagy az udvar előkelőivel, kik az udvari ügyekben jártasak, éltesebb koruak és szokásaikban és társalgásaikban igen kellemesek voltak, társalogtam egész tiz óráig.

Ekkor hallgatott a király misét, akihez is inkább a jó egyetértés kedvéért csatlakoztam, mint a

---

[1]) **Fülöp.**

Te kedvedért, ó üdvösséges áldozat és lelkem jutalma. Miután innét visszatértünk, vagy egyik vagy másik barátom látogatására mentem, akinél többen gyülekeztünk össze, és majd katonai, majd politikai, máskor fizikai kérdéseket vitattunk meg úgy ebédig, amelyet tetszése szerint költhetett el mindenki, vagy nagy társaságban; vagy barátainak szűk körében. Ezt estefelé nagy kártyázás vagy a királyi vérből származott hercegnőnél tett udvarias látogatás követte. Ezen napok közé közbevetőleg szarvasvadászatra mentem a toulousei gróffal, a királynak törvényes fiával,[1]) kivel minden héten kétszer, meghatározott napokon, Rambouillet várába rándultunk ki. Ezt a herceget ugyanis igen szerettem; erősítőleg hatott barátságunkra a szokásainktól és hajlamainkból fakadó természetes rokonszenv is. Nem uralkodott rajta semmiféle szenvedély, nem becstelenítette meg semmiféle érzéki vágy; csodálatra méltó volt lelkének nemessége és fénye; itéletében mély és biztos volt, ügyeinek elintézésében a természetességet követte, hajlandó volt mindenkivel jót tenni, de ártani senkinek sem, és ezért gyengéden szerette őt a király és az egész udvar. Közbe estek a király magán sétái és vadászatai, amelyeken ő egyedűl, igen kevés tisztjének kiséretében szokott foglyokra és fácánokra lövöldözni. Ezekre a vadászatokra én is megjelenhettem. Elmult a tél, elmultak a husvéti ünnepek az oktávával[2]) együtt. Ekkor a kellemes marlyi kertbe mentünk át a király által kiválasztott urak és hölgyek társaságában.

Mindaz, ami a téli idő unalmának megölésére

---

[1]) Montespan hercegnőtől született valójában törvénytelen fia, kinek megengedte, hogy Bourbonnak neveztesse magát.

[2]) Egyházi kifejezés. A husvétra v. egyáltalában bármely ünnepre következő nyolcadik napot értik alatta.

Versaillesben történt, nagyobb kellemességgel megismétlődött Marlyban, ahol minden édes bizalmasságot lehelt. A király által meghívott mindkét nemhez tartozó személyek mind előkelőek és mély erkölcsüek voltak, kikhez fiatal és igen bájos nők is csatlakoztak férjeikkel együtt. Aki nem volt meghíva, nem jöhetett el; aki ismeretlen, vagy külföldi volt, az nem mert megjelenni. Maga a cselédség is kisszámú volt, s a kertben köralakúlag ügyesen elszórt házak az egész kertet egy várossá alakították, amelyben a király palotája majdnem a középen volt. Megvetették a kocsikat és a szolgáknak kiséretét. A már öreg királyt, aki legtöbbször kerekeken járó tolószéken ült, sétájában gyalog követték az urak és hölgyek, s midőn ő viszszavonult belső magányába, amazok egy roppant nagy terembe gyűltek össze, mely az épület közepén állott, s itt a királyi szolgák csodálatra méltó udvariassággal, hűséggel és szerénységgel szolgáltak ki mindenkit. Nem hiányzott itt semmi, bármit is kértek, akár a lélek szórakoztatására, akár a test felüdítésére. Körben el voltak helyezve a kártyázásra szolgáló játékasztalok, melyeket nézők vettek körül, mi igen változatos látványt alkotott. A középen egy nagy kerek asztal volt, mely körül a nézők hármas gyűrűje csoportosult; ezt az asztalt a szerencsejátékokban nagy pénzösszeget kockáztatók használták. Némelyek sakkjátékban, mások billiárdban lelték gyönyörűségüket egészen tíz óráig, amig a király vacsorált s így mindenki eltávozott és az éjjelt vagy átaludta, vagy átjátszotta, vagy lakmározásokkal töltötte el, vagy nagyobb társasággal a kertben sétált. Igy teltek a hétköznapok a király vagy a hercegeknek állandó vadászgatásával. Ünnepnapokon és vasárnapokon, amikor úgy felületesen misét is hallgattam, a toulousei gróffal magunkban vadászgattunk és a vártól

alig egy óra járásra fekvő, a Szajna igen bájos partján álló házacskájában fényes lakomát ültünk, nővérének, Bourbon hercegnőnek, leányainak s több más közös barátnőinek és barátainak társaságában. De mindez még sem elégített ki, nyugodt nem tudtam lenni. A király Mindenszentek ünnepére visszatért Versaillesba, az ünnepet követő napon pedig Marlyba mentünk, ahol a megismételt vadászatok és a többi szórakozások könnyitették meg egész november hónapban tartózkodó helyünk kellemetlenségeit.

Az esztendőt azután az adventi és karácsonyi ünnepek ájtatoskodásával fejeztük be s az ujat ugyanott kezdtük el. Ez évben én is áttettem lakásomat a Párizs közelében fekvő Passy nevű faluból a Versailles mellett levő Clagny várába, hogy a királynak jóindulatát és az udvarnak barátságát könnyebben ápolhassam.

Clagny várában, ahol a szokottnál tovább időztem, imádságokat írtam és a Szentírást olvasgattam, mert már felhagytam a világi elbeszélések és az ifjúság megrontására írt regények olvasásával, s a megremegtető szentmise áldozaton naponkint kezdtem megjelenni. Felhasználtam ugyanis házi kápolnám előnyeit és arra határoztam el magam, hogy vallásos szokás szerint meg fogom tartani a negyvennapi böjtöt, amelyet már számos éven keresztül azon ürügy alatt hanyagoltam el, hogy egészségem fentartásához szükséges a húsevés.

A beállott tavasz a királyt Marlyba vitte, hova engem is elvitt magával utitársnak. Kedves volt előtte az a beszélgetés, melyet a teljes kisérettel megtett reggeli és délelőtti sétákon szokásból velem kegyesen folytatott, s miután igen nagy gyönyörűséget szerzett neki a vadászat, engem állandóan ezzel foglalt el.

A tavasz májusi szépségét Berry herceg, a király unokájának közbejött halála miatti gyász zavarta meg. Az ő rövid betegsége, melyet hirtelen követett a halál, jobban megzavarta a király kedélyét, mint mutatni akarta. Miután azonban a temetés a szokott módon megtörtént, ujból visszatértek a megszokott vadászatokra. Így minden a maga megszokott utján haladt egész pünkösdig, mely ünnepet Versaillesban ülte meg a király, s utána vadászat kedvéért fiához, a toulousei grófhoz, látogatott el nyolc napra. Innen Marlyba tért vissza; aztán egy hónapi időzés után, ha nem csalódom, augusztus havában, Fontainebleauba mentünk. A király azt akarta, hogy mindenütt vele legyek.

Valamelyik ünnepnap a Bourbon hercegnek és hercegnőknek az az ötletük támadt, hogy látogassuk meg a karmelita szerzeteseknek celláit, melyek a szomszédságban voltak, és az én jelenlétemet is óhajtották. Erre szivesen állottam rá s talán ez az út, melyre csak világias indok, de nem ájtatosság vitt, szerezte meg számomra irgalmadnak sugarát. A templomba ugyanis az esti könyörgés után léptem be; midőn azt láttam, hogy legszentebb tested nyilvános imádásra van kitéve, megvetettem a gúnyt, térdre borultam, s mélyebben elmerültem imámba; így visszamaradtam a többitől, és midőn kiléptem, valóban éreztem a magányosságnak nem tudom milyen kellemességét, melyben gyönyörködtem.

A szent atyák nyugalmát és békés életét dicsértem, irigyeltem, dicsőitettem, s azt mondottam, hogy én is képes volnék hasonló életmódot folytatni: a többiek erre kikacagtak. Tréfás és élcelődő gúnnyal tárgyalták a téged megillető lerótt módját imádkozásomnak, de midőn azt feleltem nekik: ha illik az, hogy az alattvaló ilyen legyen királya jelenlétében, miért

ne illenék a teremtménynek teremtőjével szemben? — észrevettem, hogy válaszom hatással volt reájuk.

Ezután megszokott életmódomat kezdtem folytatni itt is; majd pedig a királynak Marlyba való visszatérte után egészen az adventi ájtatosságig is. Az advent tartalma alatt jelen voltam a király előtt tartott egyházi beszédeken és a Te kegyed által a prédikációknak nagyobb eredményét éreztem, s gyakrabban kezdtem Rólad és az én egykedvű életemről gondolkodni. Visszatért emlékezetembe az olykor ifjú koromban belém csepegtetett vágy a magányosság után, amelyre nem annyira az örök üdv, mint inkább a nyugalom szeretete vonzott. Te is, óh örök bölcsesség, vágyat gerjesztettél bennem, hogy a nagyhetet valamely magányos helyen, komoly ájtatossággal, töltsem el titkon, az udvartól is távol, úgy hogy még barátaim se tudják; azt akartam, hogy mégcsak ne is sejtse senki félrevonulásomnak helyét.

Midőn mindezt megforgattam elmémben, eszembe jutott a kamalduli atyák remetesége, amelyről én csodás véletlen utján értesültem még a fontainebleaui út előtt. Clagnyban éppen szobámból léptem ki, hogy kocsimra üljek, hogy a királynak Marlyban tartott vadászatára elmenjek, amidőn a vár lépcsőjén egy baráttal találkoztam, ki egy irott kérvényt nyujtott át nekem. Midőn ennek tartalmát szokásom szerint átfutottam, megismertem nevéről és az irás mellé csatolt bizonyítványokból, hogy ez a férfi valamikor francia ezredemben tüzérszázados volt. A dolog ujdonságán elámultam és midőn életének fordulópontja után tudakozódtam azon időtől fogva, hogy helyzetében e változás állott be, elmondta, hogy ő kegyelmed fényének hirtelen ráesett világosságától megérintve, eddig folytatott bűnös életét elhagyta. Flandriában valami kolostorba lépett, ahonnan kicsiny atyai örökségének eladá-

sára tért vissza hazájába; végre keresztülvitte elhatározását s Angoumois-megyében egy másik rendházba lépett, olyanba, amelyben csak három testvér lakott. Mivel azonban ez a kolostor véletlenségből leégett, most arra határozta el magát, hogy a kamalduli szerzetbe fog lépni és életét e rend szabályainak fogja alávetni; azért arra kér engem, hogy az atyáknak ajánlólevelet írjak. Ezt én nemcsak megtettem, (mire őt tényleg bevették), hanem az atyák kolostoráról is tudakozódtam. A rendet már azelőtt is ismertem és becsültem, de később e dolgokat átadtam a feledésnek; s Te éppen akkor hívtad fel rá figyelmemet, óh örök jóság, amikor szükségem volt reá. Ezért előre küldtem oda egy nem eléggé ismert magyar embert, kit a király jótéteményei tartottak el számos éven keresztül, aki néha udvaromban barátait szokta meglátogatni és akit jóéletű embernek tartottak. Megesküdött arra, hogy a rendfőnököt kivéve senkinek sem árulja le titkomat, s hogy az atyáktól cellát és élelmet kér. Szerdától kezdve ugyanis három napot akartam ott tölteni, úgy hogy az atyák szokásának és rendjének teljesen alávetem magam.

Így vadászat ürügye alatt, csak egy szolga kíséretében utazószekéren eltávoztam és valóban a Te különös gondviselésedtől vezérelve megérkeztem abba a boldog magányba, amely iránt akkor oly különös szeretetet öntöttél lelkembe. Te jobban tudod mint én, Uram, hogyan használtam fel azt a három napot; de én is tudom és dicsérlek Téged mindörökké, hogy azon időtől fogva felszabadítottál engem mindenféle csúfságoktól és megtisztítottad lelkiismeretemet és engem más emberré kezdtél átalakítani. Elhatároztam, hogy a Te segítségeddel elhagyom tisztátlanságaimat és gyóntatómnak intése szerint többször járulok a szentségekhez. Az éjjeli órákban alvásomat

megszakítom, hogy Néked dicsőitéseket mondjak. Különben is megnyerte tetszésemet a hely fekvése és a szerzeteseknek szent egyszerűségben fénylő élete. Az ő társalgásukban nem volt semmi csípősség, semmi kicsinyités, semmi színlelésre törekvés, sőt minden, ahogy mondom, a szent egyszerűségnek, szerénységnek és belső nyugodtságnak bélyegét hordta magán. Irigyeltem annak a noviciusnak szerencsés sorsát, akit én ajánlottam be, csodáltam a Te iránta való gondviselésedet és különös rendelkezésedet, mert hogyne lett volna különös a Te intézkedésed, midőn láttam, hogy az az ember, ki azelőtt mint testőrtiszt a legbünösebb életet folytatta, most az éjjeli órákban talpon volt, hogy engem és a testvéreket fölkeltsen. Ez és ehhez hasonló tevékenységek lelkem mélyéig hatoltak, s csakugyan azt mondottam magamnak: Midőn fejedelem voltál, óhajtottad a magányt, most ugyan mi téríthet Téged el ettől? Az államgondok nem, mert számüzött vagy, rangod iránti kötelmek nem, mert azok nem köteleznek semmire, a családi gondok megint nem, mert a családról a magányban is, bár az udvartól távol lennél, gondoskodhatol. S úgy találtam, hogy nem is tudna visszavonulásom tervében semmi más megakadályozni, csak a királynak barátsága, melyet ápolni és szorgalmazni magamra nézve illő, szükséges és kellemes dolognak tartottam. De mivel Te felvilágositani kezdtél engem, erre is könnyű volt a kisegítő eszközt megtalálni, amennyiben elhatároztam, hogy a nagyobb ünnepek előtti napokat és a téli időszakot a magányban, a tavaszit pedig a király oldala mellett töltöm el.

A nagyhét szombatján visszatértem az udvarhoz és a következő napon szokás szerint a király üdvözlésére mentem, ki az elmult napok alatti távolmaradásomról barátságos és jóindulatú kiváncsisággal

kérdezősködött. Nehogy hazudjam neki, azt mondottam: Párizsból jövök (ezen városon ugyanis visszatértemkor keresztűl kellett mennem), de mivel a király evvel a válasszal nem elégedett meg, észrevettem, hogy a jóságos fejedelmet ingerli az, hogy utazásomnak igazi okát megtudja, mert csodálatosnak tünt fel előtte, hogy én a szent napok alatt meglátogattam azt a várost (tudta, hogy azt a várost nem szerettem). Megkérdezte hát, mit tettem ott, miért is a hazugságot tovább folytatni meg nem engedett dolognak tartván a titkot a kegyes fejedelemnek csendes hangon a fülébe sugtam. Köztudomásuvá lett az udvarnál a dolognak hire, maga a király fedezte fel a vele barátibb viszonyban levő hercegeknek és mágnásoknak; az a titkot őrizni nem tudó ember pedig, akiről elmondottam, hogy előre küldöttem, kikottyantotta mindenfelé, hogy a bérbe adott házat is kivettem. Ez elhatározásomról nem szüntek meg továbbra is barátaim kérdezősködései és megbeszélései, melyekben mindenik a maga jelleme szerint itélt meg engem. De én mindezeket a Te kegyelmednél fogva megvetettem és arra törekedtem, hogy jámbor elhatározásaimat tettel is mind szorgalmasabban kimutassam; búcsut mondtam a kártyának és minden pénzbe menő játéknak. Miután a husvét oktávája eltelt, szokás szerint a királlyal Marlyba mentem. Utazásom egész ideje alatt kerültem itt minden hosszú és fölösleges érintkezést, amellyel azelőtt az éjtszakát eltölteni szoktam; csakis a vadászathoz tértem vissza.

Úgy látszott, hogy az öreg korral járó rendes kellemetlenségeken kivül rendellenesek is nehezedtek a királyra. Tudomásomra jött, hogy a király, midőn szokása szerint térdre akart ereszkedni, elesett. S valóban, midőn a templomból visszatértekor elkisértem, gyakran panaszkodott igen nagy forróságról, amely

már láz volt, amint később megtudtuk. Miután az ünnep [1]) oktávája elmult, harmadnapig feküdt a király, és igen nagy bélgörcsökben szenvedett. Ez a betegség az ellene beadott erőszakos tisztító orvosságok következtében, a nem minden nehézség nélkül fentartott életkorban a már amúgy is fogyatkozásnak induló életnedvet fölötte kiszárította és a végelgyengülést siettette. A király betegsége szokás szerint a különféle aggodalmak miatt felforgatta az udvart; kiki a maga szenvedélyét követte és a királyt akadálynak tekintette. Én ellenben, mert ő velem szemben az atya helyét foglalta el, fiúi érzelemmel viseltettem irányában, betegségéről pedig azt hittem, hogy erős szervezete miatt nem fog sokáig tartani; de mégis féltem az orvosok tudatlanságától, kik már megszokták, hogy a királyt bőséges folyadék-orvossággal megkinozzák és a természet ellen erőszakoskodjanak.

Miután — mint már mondottam — három napig feküdt a király, arra határozta el magát, hogy az udvart megszemléli, s másnap, bár igen gyenge volt s szokása ellenére a lovászmester karjára támaszkodott, kezdett kijárni; szokása szerint a kereken járó tolókocsiba ült és a kertben sétálgatott, közben a Rómából éppen akkor hozott kiváló művészi szobrok elhelyezését rendezte el. Néhány nap mulva lóra ült, s magányos vadászgatásokban és madarak lelövésében telt el ideje, mely vadászatokra állandóan én is el szoktam kisérni.

Sokkal rövidebb volt ez a marlyi tartózkodás, mint az elmult években szokott volt lenni, részint a búcsukihallgatás miatt, melyet a király a perzsa követnek Versaillesban akart adni, részint a fontainebleaui utazás sürgetése miatt, ahol hosszabb ideig akart a

[1]) Pünkösd.

király időzni. De a királyembernek mindezen terveit mennyire felforgatta a sorsnak rendelése!

Azonnal hogy megérkezett Versaillesba, fogadta ugyan a perzsa követet, de már erre alig tudott elmenni (mert a lábát fájlalta), s miután vége volt a fogadásnak, nem tudott járni, s széken vitette magát. Az orvosoknak egy része azt állította, hogy ez a fájdalom köszvénytől ered, másik része pedig egy kicsinynek látszó sebnek tulajdonította. Hozzájárult ehhez a bajhoz még szivós láz és oly szárazság a torokban, hogy a szájában elfogyott a nyál, miért is a nyelés igen nehezére esett; azonban mindezek azt a gyászos eseményt, melyet a sors meghatározott, nem jelezték előre és ezért az előre elhatározott útra történt rendelkezéseket nem változtatták meg. Én magam Bourbon hercegnek meghívására az ő igen kellemes várába, Chantillybe mentem el; s ígéretet tettem, hogy innen Conti grófhoz Isle d'Adamba fogok átmenni, és miután innen visszatértem, a toulousei gróffal Fontainebleauba megyek, mert meg akartam ott a királyt nyolc nappal előzni. De alig töltöttem el néhány napot vadászattal Chantillyben, midőn egy megbizható hírnök azt a hírt hozta, hogy a király betegsége sulyosbodott; erre félbeszakítottam a vadászatot és Versaillesba tértem vissza. Midőn itt a királyi ebédnél jelen voltam, a legnagyobb fájdalommal vettem észre, hogy az igen jó fejedelem az elébe tett ételt és mohósággal megrágott eledelt nem tudja lenyelni és mégis a jelenlevő orvos tanácsára gyomrának helyreállítására és fölmelegítésére a leghíresebb borokat issza. Olyan nagy volt ugyanis az eszelős öreg főorvosnak szellemi gyengesége és vaksága, hogy nem akarta elhinni, hogy a királyt a láz gyötri és a marlyi rosszulléttől kezdve a testét teljesen betakarta párnákkal, hogy ezáltal mindennapi izzadásra kényszerítse, amit azután meg-

ismételt akkor, midőn észrevette, hogy lábai hidegülnek. Így fogyott a király életereje; a bornak és a gyümölcsnek szabad élvezete az epe felfordulását idézte elő, amely kiszárította a torkot és elvonta onnan a vért, s a láb sebét, amit rákfenének tartottak, kifakasztotta. Ilyen állapotban volt a betegsége, amely miatt visszatértemkor panaszkodott nekem a jóságos fejedelem, és én fájdalommal és aggódó lélekkel voltam jelen az étkezésnél. Kérdezte tőlem, miért tértem vissza Chantillyből; tudta ugyanis, hogy én oda mentem. De én nem akartam mondani, hogy egészségi állapota volt az oka, mert nem akarta betegségét veszedelmesnek hinni és megparancsolta, hogy a toulousei gróf, az ő igen szeretett fia, Franciaország fővadászmestere vadászni menjen. Igy gyakran ingadozott a lelke a remény és félelem között, egész Szta-Lajos ünnepéig,[1]) amely napon még azt sem akarta megengedni az udvari szokásokhoz igen nagyon ragaszkodó király, hogy a megszokott reggeli hangverseny a királyi hálószobában elmaradjon. A jobb egészségnek mindezen látszólagos reményei szerte foszlottak a délelőtti órákban, s midőn az est beköszöntött, ő maga kérte az utolsó vacsorát; lemondottunk az ő felgyógyulásáról, és félhangos zokogás állott be.

Mit mondjak, ó Uram, arról a nagy és oly szomorú látványról, mely szemem, lelkem és füleim elé tárult a Te akaratodból, midőn ennek a nagy királynak a haldoklása lejátszódott! Mennyi és üdvösségemre mily hasznos dolgok voltak azok, melyekre engem azok által megtanítottál! Láttam egy nem istentelen, sőt nagyon is istenes királyt, és miként a halál órájában kitünt, egy igen felmagasztalt

[1]) Augusztus 25.

keresztényt, ki mint a libanoni cédrusfa emelkedett ki az emberi állapotok által létesített szorongattatásokból, és most, hogy az emberi méltóságok libanoni magaslatán 76 évet töltött el, az fenyegette őt, hogy megrágott gyökerei kidőlnek; — ez a tragédiának első felvonása. A királyok legdicsőbbje gazdagság, gyönyör és legnagyobb részt szerencse, dicsőség és hízelgés között 71 évig ült a trónon; most halálos itéletét nyugodt és erős lélekkel fogadta, s csak egyedül lelkével törődve, lelkének ügyeivel foglalkozott. Az egész királyi családot magához hívatta és száraz szemekkel vett tőle búcsút; higgadtan rendelkezett az ország ügyeiről, végrendeletét maga írta és részben diktálta a kancelláriusnak: ime, ez a második felvonás.

Az udvar, mely igen nagyszámú mágnásból és hercegből állott, megdöbben ott; ezek mindnyáját — egy-kettőt kivéve — látta, mikor megszülettek, felnevelte őket, jótéteményekkel halmozta el, s fiaiként bánt velök: — ime, a harmadik felvonás.

Az udvari embereknek e roppant nagy gyülekezetében ki sír, ki nevet, némelyek valami mesterkedésben törik a fejöket, mások a király intézkedéseinek felforgatásáról tanakodnak: — ime a negyedik felvonás.

Ehhez járult még, ami alig hihető (azonban ezen alkalommal a fájdalomtól elkábított képzelet előtt így tünt fel), hogy a fényes palotákban, aranyozott termekben és a bájos kertekben is — midőn alapítójuk utolsó napját élte — valami gyász és szomorúság volt, ezt mutatták és ezt lehelték ki; mindenünnen összeszaladt a nép és megtöltötte a várnak tágas udvarát, a király egészsége miatt aggódva.

Szomorú és tompa zsivajtól visszhangzott minden.

Az ötéves gyermek dauphin[1]) eljön a hercegek és

[1]) Trónörökös.

hercegnők kiséretében, hogy megkapja dédapjának áldását és a visszatérők sirása könnyet csal a szemlélők szemébe: — ime ez az ötödik felvonás.

Mit szóljak az én benső indulataimról és aggodalmaimról, melyek gyötörtek? Meglátogattam majd egyik, majd a másik barátomat, kik közül néhányan a király felgyógyulása iránti reményt öntöttek szivembe, mások félelemmel töltöttek el; körül jártam a királyi ház hercegeit és hercegnőit, kikkel minddel igen bizalmas lábon állottam, s a látogatások alkalmával az emberi hálátlanságnak új felvonása tárult elém. De a nap legnagyobb részét annál a barátomnál töltöttem, aki igen közel lakott a király hálószobájához, ahol a benső barátok gyűltek össze, kik óráról-órára hírt hoztak a fejedelem állapotáról és az udvari dolgokról. Mindenünnen előhívták tanácskozásra az orvosokat; közöttük az enyémet is a királyhoz küldték, és az ő közlése alapján még inkább elitéltem azok tudatlanságát, kik megengedték, hogy a betegség súlyosbodjék, és — telve előitéletekkel, anélkül, hogy maguknak valami tanácsuk lenne — mások orvosságait alkalmazni nem akarták, bár most kétségbeejtő helyzetbe jutottak.

Miután három nap eltelt mindezen dolgok szemléletével, és miután értesültem, hogy a király már a legaprólékosabb ügyben is intézkedett és hogy már nemsokára végsőt sóhajt, éppen Szt. Ágoston [1]) napján én egymagam, három szolgám kiséretében magányomba vonultam vissza, miután Istenhozzádot mondtam az udvarnak és a világnak, hogy Tőled, oh szomorúak vígasztalója, kérjek vígaszt, melyet nem tagadtál meg tőlem. 1715-ben vasárnapra esett

[1]) Augusztus 28.

szt. Lajos ünnepe, melyben a király az Úr testét kivánta, és én szerdán távoztam az udvarból; a király mégis csak a rákövetkező vasárnap[1]) adta vissza lelkét teremtőjének. Itt másokra kell hagynom olyan dolgok elbeszélését, melyek nem tartoznak reám, bár sok olyan dolog ismeretes előttem, mely akkor a hercegek és mágnások félreeső és titkos összejövetelein történt, s olyan, amit maga a király mondott és tett, midőn bátor lélekkel várta a halált és a Te kegyelmed felvilágosította és megerősítette. El fogja majd mindezeket, amik nem engem érdekelnek, ez idők történetírója mondani. Ezért figyelmen kívül hagyom a király halála után két nappal a párizsi parlamentben hozott amaz intézkedéseket, amelyek a meghalt király végrendeletére és az újnak uralkodására vonatkoznak, amelyek által az ország kormányzását és igazgatását az Orleansi hercegre[2]) ruházták.

Hogy az udvariasság által követelt szokásos kötelességeknek eleget tegyek, s mert barátaim is ösztönöztek, de az a gyöngéd viszony és barátság is, mely a herceg és én közöttem fennállott, arra vitt, hogy őt új méltóságában üdvözöljem. Ezért Versaillesbe mentem, és bár igen nyomasztó volt reám nézve a fájdalmat felújítani, a király halála után harmadnapra az udvarba mentem.

Ez is csak azért történt a Te akaratodból kifolyólag, hogy ezen utolsó látvánnyal elém tárd a világ hiúságát, a földieknek állhatatlanságát és az embereknek hálátlanságát. Átmentem ugyanis és kerestem a cédrusnak helyét, amelyet dőltében láttam, és már nem volt ott. A király teste eddig ki volt

[1]) Szeptember 1.

[2]) Fülöp.

téve, de most az udvarnépnek és az őrségnek összes csapata az ötéves királynak és a kormányzó hercegnek ajtóit ostromolta. Néhány nappal ezelőtt, midőn Versaillest elhagytam, az összes tágas tornácokat, valamennyi termet és minden szobát a szomorkodók halk moraja töltötte be — most csaknem mindent vígnak találtam; mert miként azelőtt a király halálán örvendők arcukat szomorúvá igyekeztek átváltoztatni, úgy most a siránkozók eleget kínlódtak, hogy örömet mutassanak és színleljenek. Mert éppen a jövetelem előtti napon hozták nyilvánosságra a király végrendeleti intézkedéseit, s azokat teljesen felforgatták.

Ezért kiki a kormányzó jó indulatáért törte magát és az igen bölcs király rendelkezéseit rosszaknak jelentette ki.

Alig hogy ezeket megláttam, föltettem magamban, hogy visszamegyek magányomba; ezért az orleansi herceg látogatására siettem s arcommal nem titkoltam el a fájdalmat, hanem nyilvánítottam. Az ő ajtóit annyira megrohanták, hogy azoknak elérése végett sokakat vissza kellett szorítanom, másoknak pedig a terhére lennem.

Megnyílt az ajtó jöttömre. — A herceg legbensőbb szobájában néhány barátjával tárgyalt, de midőn észrevette jöttömet, rögtön felém tartott, fájó szivemnek üdvözletét barátságosan fogadta és reményt keltett bennem irántam való jóindulatából és érzületéből kifolyólag, hogy az új király kegyében és barátságában is lesz részem. Nem csodálkoztam, midőn a körülállók vidám orcáit megpillantottam; hisz mindnyájan a jelenlevő hercegnek benső hívei voltak. De midőn megláttam egy bizonyos mágnásnak, ki véletlenűl szomszédom volt, nevető arcát, melyről a hízelgés le volt olvasható, ezt alig tudtam elviselni. Ez

egy öreg, a boldogult királlyal egyidős férfiú volt, ki ifjúságát gyönyörökben és a fejedelem kegyében töltötte el, a fejedelemtől kapta igen előkelő udvari méltóságát számtalan jótéteményekkel együtt, s ezért méltónak látszott valami erősebb megjegyzésre, s az ő öröme, melyet nevető arca tüntetett fel, utálatos volt előttem, mert úgy tűnt fel, mintha a hálátlanság jelét viselné magán. Nem is tartózkodtam ezért sokáig a benső szobában és a meghitt barátok társaságában, hanem miután a hercegnőknek és a hercegeknek megtettem udvarias tiszteletemet, könnyű ebédet vettem magamhoz s igazán megundorodva a világi dolgoktól, magányomba tértem vissza, mely után vágyakoztam.

A vallomás folytatása.

1717-től, 41 éves koromtól fogva. Megkezdtem Jenikőiben 1718. november 9-én.

Harmadik könyv.

Közeledett az az idő, mely boldog magányomból kiszólított. De én ezt nem tudtam a nagy bőjtnek utolsó napjaiig, amelynek folyama alatt a toulousei gróf elküldötte nekem a Pápay [1] által írt levelet. De azért mégis azt határoztam — bár a levélben foglaltakat nem hagytam figyelmen kívül, hogy a nagy hétnek szent napjait a legnagyobb visszavonultságban fogom tölteni; ekkor hírül hozták nekem, hogy Pápay Párizsba megérkezett. Mivel úgy Franciaország helyzete, mint az én érdekem azt tanácsolta, hogy ő titokban maradjon, megparancsoltam, hogy valami magyar száműzöttnek képében jöjjön az én magányomba és hogy a magányom melletti szomszédos faluban vonúljon meg, ahol én vendégeimnek elszállásolására elég kellemes kis házacskát béreltem; hogy azonban jövetelének okát alkalmasabb módon eltitkolhassuk, e módok megállapítására meg-

---

[1] Pápay János

hagytam neki, hogy titokban keressen fel. Az ujonnan áttért Illosvayt, egy kipróbált hűségű és titoktartó ifjút küldöttem el hozzá, hogy jövetelének, melynek én oly határozottan ellene voltam, okait megtudja és nekem elmondja, magánál Pápaynál pedig az én nevemben úgy intézkedjék, hogy minden titokban maradjon. Midőn Illosvay mindezt utasításomnak megfelelőleg elvégezte, értésemre hozta, hogy Pápay sem utasításaimat, sem parancsaimat nem kapta meg, hanem őt magának a szultánnak levelével és szóbeli megbizásaival előreküldték, hogy hírűl hozza a követnek megérkezését, aki a kapudsi basák[1] vagyis az ajtónállók rendjéből való (kik csakis a szultán levelével szoktak kiküldetni), hogy azalatt, míg az megérkezik, ügyeimet úgy lehessen elrendezni, hogy azonnal útra kelhessek; ezért sok olyan közleni valója van velem, melyek semmi késedelmet sem tűrnek és amelyek tudása az ügyek megismerésére igen szükséges. Tudod, Uram, hogy inkább bámulatot, mint örömet keltett bennem a szultán levelének a megpillantása, melynek borítékja ezüst szekrénykébe zárt arany pecséttel volt ellátva, s mely arany betűkkel volt aláirva.

A világnak ez a fejedelme csak királyoknak szokott írni, s egy elődöm sem részesült ebben a megtiszteltetésben. Megvallom, hogy a hallottak nagyon megrázkódtattak, s nagyon megzavartak magányomban. Amint már mondottam, ez nagyszerdán volt. De világosságot és tanácsot kértem tőled, miután megismertem, hogy állásomnak kötelmeit minden magán-ájtatossági ténykedésnek elébe kell helyeznem.

---

[1] Kapudsi = kapus, őrtálló; átvitten a szultáni szeráj külső kapujának őrei. Leginkább politikai küldetésekre alkalmazták őket.

Nehogy azonban szolgáim között csodálkozást keltsen, hogy én egy Törökországból jött ember kedvéért elzárkozottságomat megtöröm, a szomszédos kis erdőben helyet tűztem ki Pápaynak, ahol vele sokkal hosszabb ideig beszélgettem, mint akartam; sőt szükségesnek tartottam, hogy a következő szent napokon is megismételjük ezt a beszélgetést anélkül, hogy az isteni szolgálat és tisztelet kárt szenvedne. S miután a dolgokat jól felfogtam és a Te szemed előtt alaposan megrágtam, azt hittem, szükséges lesz az orleansi herceget gyóntatóm tudtával és beleegyezésével nagyszombaton Párizsban felkeresni. Feltárta előttem Pápay az ő intézkedéseinek sorát, és mindezek között közölte velem a magyar tábornokok mondásait és tetteit, amelyeknek az ő itélete szerint, sötét gyanút kellett volna felkelteniök az ő hűségök iránt; de mikor a tudósítónak és a tudósításoknak jellemét és természetét megvizsgáltam, láttam, hogy nem érdemelték meg a kedvezőtlen véleményt. Elmondta a kajmakámnak,[1] a szultán nejének és egyik legbizalmasabb miniszterének a szultán kezessége mellett szóbelileg tett igéreteit Magyarország jogainak és szabadságának visszaállításáról, a lugosi, a karánsebesi és temesi bánságok területeinek, és a havasalföldi oláh fejedelemségeknek az én uralmam alá való kapcsolásáról, két millió 500 ezer császári aranyról, mely mint a kormányzás eszköze rendelkezésre áll, továbbá arról a szabadságról, hogy a nekem ajándékozott és a nekem átadott keresztény foglyokból reguláris hadsereget alkothatok; igéretett tett, hogy katonai műveleteket és hadjáratokat csak az én tanácsommal fognak végezni és viselni, hogy békét nem

---

[1] Kajmakám (helyesebben Kajm makan) a nagyvezér helyettese, ha az Konstantinápolyból eltávozott.

fognak kötni az én fejedelemségem helyreállítása és a magyar szabadság biztosítása nélkül, amik igen bő és általánosabb kitételekkel a szultán levelében is benne voltak.

Itt van tehát az idő, midőn felhasználhatjuk azt a tiszteletet, mellyel a porta viseltetik irányunkban; élni kell az alkalommal a haza felszabadítására, fejedelemségem megszerzésére, melynek határait ki lehet terjeszteni a hozzátartozó részek felszabadításával, melyek a karlovici béke[1] értelmében török kézen maradtak. Az egész kormány egy lélekkel várja az én jöttömet, az egész nemzet és maga a szultán is legnagyobb reményét személyemhez kötötte; szükséges tehát, hogy a bizalmat biztosítsam és növeljem, a bizalommal és az idővel éljek, mert akár a török veretik le a jövő nyáron, akár a török győz, nagy változás áll be a kedvező idő tekintetében, ha késlekedem.

Nem kell félnem a Péterváradnál[2] történt esemény és vereség miatt, amit nem a törököknek lomhasága, hanem a vezér[3] dölyfe, fitymálása és háborúviselésben való tudatlansága okozott. Nincs szükében a török a katonaságnak, az ágyúknak és más katonai felszerelésnek, sem kincsnek, melyet a szultán a hosszú béke alatt szorgalommal és fösvénységgel szerzett meg magának, s így sokkal többje van, mint elődeinek. Hallatlan dolog volt eddig, hogy az ozmán hatalom keresztény fejedelmek barátsága után vágya-

---

[1] 1969. január 26. kötötték meg II. Musztafa; I. Lipót, Velence és Lengyelország. E béke Magyarországra nézve igen káros volt.

[2] 1716. augusztus 5-én arattak fényes győzelmet Szavojai Eugen és Pálffy János.

[3] Ali nagyvezér.

kozzék és áhítozzék, vagy hogy valakit meghívott volna, vagy háborúban valakivel szövetkezzék, miként most nekem felajánlotta. Hogyha az ajánlatot visszautasítom, megtörténhetik, hogy a méltatlankodó törökök vagy a tatárok pusztitásának vetik alá a magyar nemzetet, vagy valamelyik tábornokomat teszik meg az ügy fejének és őt fogják az engem megillető trónra ültetni, bár az a hazának, a szövetségnek, a fejedelemségnek és a nemzet ügyének legnagyobb kárával járna.

Ezeket a dolgokat közöltem zárt ajtók megett az orleansi herceggel, ama barátság alapján, mely közöttünk fennállott; a szultán levelét is megmutattam neki és kikértem tanácsát. Az átolvasott levél fordításán megütközött és gyanakodott a meghatározások és a szokatlan kifejezések homályossága miatt. Azt mondotta, ő ugyan nem tagadhatja, hogy az én utam és a háború folytatása hasznára fog válni a francia ügyeknek, de azért még sem akar engem rábeszélni arra, hogy személyemet kitegyem ilyen bizonytalan és kétes igéretekre.

Több példát kellene szemügyre vennem és a többiek előtt a svéd királyét kellene figyelmesebben emlékezetembe felidézni. Ismert dolog előtte, hogy a törökök a császártól békét kérnek, és ezért meg kell várni a jövő nyár eredményét, mert ha a törökök legyőzetnek s én kezeik között leszek, igen könnyen megtörténhetik, hogy a béke reményében az ellenség kezébe adnak át. De én ezzel szemben azt válaszoltam: eskű kötelez engem arra, hogy a fejedelmségemet és a hozzám hű rendeket az iga alól felszabadítsam és biztonságukról még életem kockáztatásával is gondoskodjam; az ő ügyük, akár a németek, akár a törökök győznek, a végső veszélyben van. Ezt az alkalmat az isteni gondviselés nyujtja, hogy Magyar-

országot is a tárgyalás alkalmával tett igéretek révén mentsék meg a tatárok pusztításától. Eddig nem hallott példa volt, hogy a török hatalom keresztény fejedelmek barátsága után jár. Világos, hogy az ausztriai hatalom sok fejedelem előtt gyülöletes és félelemgerjesztő, kik ha azt látják, hogy én a törökök tervére befolyást gyakorolok és saját hadsereggel rendelkezem, igen könnyen bele fognak menni kölcsönös összeköttetésbe.

A szultán abban a helyzetben van, hogy sokakon készpénzzel segíthet; addig kell ütni a vasat, míg meleg, s nem szabad ezt a csábító alkalmat megvetni. A béketárgyalást csakis az én jelenlétem szakíthatja meg, ami annál bizonyosabban bekövetkezik, ha a törökök megérkezésembe helyezett reményükben csalatkoznak. Ami pedig a levél szavainak homályosságára vonatkozik, az utasítást és a tárgyalás pontjait felvilágosítás végett visszaküldöttem; hogy azokat az én szándékomnak megfelelőleg fogják értelmezni, nem hiába reménylem a tábornokoknak szóval tett igéreteik alapján. Nem rettenek vissza az ellenség kezébe való átadásnak és az ocsmány halálnak előrelátásától, ami lehetséges, nem a mérgezéstől, sem a tengernek és a háborúnak többi eshetőségeitől; mert hogyha ezeknek állásom iránti kötelességemből és eskümnek erejéből kifolyólag (amelynek kényszerítő hatásáról meg vagyok győződve) magam kiteszem, az isteni gondviselés meg fog védeni, vagy át fog vezetni örök végzésének útjain.

Miután ezeket ujból meghányta-vetette a fejedelem, arra a végeredményre jutott, hogy csodálkozik elhatározásomon, s nem is kisérti meg, hogy abban engem megerősítsen, vagy arról engem lebeszéljen; az ő barátsága tehát nem tud mást tenni, mint arról biztosítani, hogy mindazon dolgokban őszintén segít-

ségemre fog lenni, amelyekben úgy találom, hogy hasznomra lehet.

1717. augusztus 17-én magányomnak csendes nyugalmából Párizsba mentem, hogy búcsút vegyek barátaimtól és hogy elkészüljek a további útra. Mivel az orleánsi herceg nem szűnt meg azt kivánni, hogy titokban tartsam utamat, amely útnak előmozdítója gyanánt nem akart feltünni, sem úgy, hogy arról tudomással bir, ezért egész szolgaszemélyzetemet és minden dolgaimat magányomban hagytam és azt színleltem, hogy legbizalmasabb barátommal Tessé maréchallal Normandia felé utazom.

Valóban akkor az volt a szándékom, hogy ide fogok menni, míg mindent be nem csomagolnak és cselédeim Marseillebe meg nem érkeznek, ahová nekem csak a hajóbaszálláshoz és a vitorlák kifeszítéséhez kellett megérkeznem. De az orleansi hercegtől való bucsúzásom közben, mindkettőnk szeméből könnyek hulltak, melyek gyengéd érzelmeinkről tanuskodtak.

Ekkor úgy látszott nekem, hogy tanácsosabb lesz, hogy egyenes úton Marseillebe menjek és szolgáimnak megérkeztéig ott valahová elrejtőzzem. Mert a herceg előadta, ő bizonyosan tudja, hogy a császár követe titkos cselt sző ellenem és embereit Normandiába küldte előre, kiknek utazásomra kellett felügyelniök és engem s kicsiny kiséretemet adandó alkalommal megtámadniok.

Három napig voltam Párizsban elfoglalva a benső barátaimtól való elbucsúzással, kik szándékomat tudták. Miután ezt befejeztem, a magányomba való visszatérést színleltem és Conti hercegnő palotájába érkeztem, mely a magányomba vivő út felén fekszik, hogy itt töltsem el az éjt; a következő napot barátnőmnél, ki kiváló erényű és jámborságú hercegnő

volt, töltöttem el rendelkezések és levelek irása között. Este jelenlevő barátaimnak utoljára mondottam Istenhozzádot, s utazókocsimra ültem, mely gyorsmenésre készült; két komornyikom lovon kisért, míg lovaimat magam hajtottam.

Ezeket a lovakat, midőn Fontaineblautól két mérföldnyi távolságra értünk, elhagytam, s kocsimba gyorsabb utazásra betanított lovakat fogtam be. 48 óra alatt Lyonba érkeztem, ahol még ez éjjel hajóra ültem és a Rhône folyón Bourbant faluig mentem. Itt kiszálltam, ujból lovakat fogtam utazókocsim elé és Choisyből való elindulásom hatodik napján a Te vezetéseddel Uram, Bruninek egy külvárosban levő kicsiny házába megérkeztem, — e hely Marseilletől egy órányira feküdt, – hogy itt cselédségemet és poggyászomat, melyet csak Bruni ismert, megvárjam. Magányos helyre találtam itt, és itten a rendes órákban végeztem el a Te kegyelmed folytán vallásosan a lelkigyakorlatokat.

Csak a mindennapi szent misétől voltam megfosztva, mert ennek hallgatására hosszabb gyalogutat kellett megtennem ünnepnapon a Szt. Márta templomához. Két nappal előbb ment el Párizsból Pápay és a kapott utasítás értelmében egyenesen Toulonba utazott, hogy hírül vigye elindulásomat a Kapudsi basának, felüljön a neki kijelölt hajóra és a kikötőből kihajózzék. De sokkal hosszabb ideig kellett Marseilleben időznöm, mint hittem, mert poggyászaim a meghatározott napon nem indulhattak és nem tudtak oly gyorsan követni, mint óhajtottam. Ezért és mert szűz Mária születésnapja[1] közbeesett, három nappal előbb ismeretlenül, idegen névvel, Brunivel a város szomszédságában lakó karthauziakhoz mentem, hogy

[1] Szeptember 8.

az ünnnep méltóságát nagyobb odaadással üljem meg. De itt sem maradhattam ismeretlen. Midőn ugyanis a rendfőnöktől kért gyontatónál gyónásomat elvégeztem, csodálkoztam, hogy gyóntatóm fejedelem címmel tisztel meg; nem sokkal ezután még nagyobb csodálkozással értesültem szolgámtól, hogy ez a gyóntatóm sok évvel ezelőtt Bécsben látott és most megismert. Csodálatosnak és bámulatraméltónak tünt fel előttem az eset, s vágytam, hogy azt kifürkésszem; s midőn találkoztam a pappal, elmondotta nekem, hogy valamikor katonatiszt volt és engem gyakran látott, bár én őt nem ismertem.

Ezért nem is akartam tovább titokban maradni az atyák előtt, akik engem sok szeretettel láttak el, s miután az ájtatosságot befejeztem, nem szívesen engedtek el és megigérték, hogy imádkozni fognak érettem Te hozzád.

Ezalatt összegyülekeztek Marseilleban különféle hajókon és kocsikon jött cselédeim, és miután szeptember 15-én hajóra ültek, a következő napon magam is követtem őket, hogy szélnek feszíthessük vitorláinkat. Ez sem történhetett meg utunkba jövő ujabb késedelmezés nélkül.

Azok az ajándékok ugyanis, amelyeket a szultánnak, a nagyvezérnek és a minisztereknek kívántam átadni, vagy gondatlanságból, vagy valami más okból lemaradtak; ezeket indulásom után a legközelebbi alkalommal azoknak kellett volna elszállítaniok, akiknek gondjaira voltak bízva. Illetlennek látszott előttem, hogy a portánál divó szokás ellenére azok nélkül jelenjek meg. A Kapudsi basa sürgette az utat, amely elé ujabb nehézségek gördültek, melyek veszedelmesebbeknek tetszettek. Két nappal azelőtt ugyanis, hogy a karthauziak kolostorába vonultam, számos barátomtól levelet kaptam Párizsból, akik aggódtak

utam miatt; e levelekben arról értesítettek, hogy a török Belgrád [1] alatt vereséget szenvedett, hogy a vár a nagyvezér [2] seregének nagy részével és az ágyukkal együtt elveszett; a spanyol hajóhad ellenben Szardiniát foglalta el s ezzel a ténnyel megüzente a császárnak a háborút. Te tudod, Uram, mily különböző anyagot szolgáltattak ezek a veszedelmeket előrelátóknak a közeli békekötés gyanìtásához is, amely veszedelmeket az emberi okosság és a török jellem ismerete elém tárt. Kértek barátaim, ne folytassam az utat, visszahívott engem a magány szeretete, melyet a karthauzi kolostor felujított bennem; de miután, Uram, tőled kértem tanácsot, úgy éreztem, hogy szívem megerősödik mindenféle balesetekkel szemben, melyeket egyedül Te beléd helyezett bizalommal fogok elviselni. Nem gyakorolt rám hatást sem a törökök veresége, sem az elesetteknek hirdetett száma, sem az elveszett vár, hanem csak a megkötendő béke; ezt elhalasztani vagy megakadályozni csak az én utammal remélhettem, amelynek jelentőségét a spanyol háború híre növelhette.

Azt is megfontoltam, hogy jobban eleget nem tehetek a porta véleményének és várakozásának, mintha nem fogok hiányozni mellőle akkor, midőn az ő ügyei is rossz helyzetben vannak. Ez alkalmas pillanatnak tűnt fel előttem, hogy a nép és a katonaság becsülését megnyerjem és hogy bebizonyítsam bizalmamat a szultán igéreteiben. De valóban haszontalanok, csufondárosak és ennendicsőségemet szolgálók lettek volna ezek a bizonyítékok ama feltett szándék és hit nélkül, hogy a Te akaratodat követem.

---

[1] 1717. augusztus 22-én adta fel a várat Musztafa várparancsnok Szavojai Jenő hercegnek.

[2] Chalil, aki a vár felmentésére indult, de Jenő augusztus 15-én megverte.

Nem jártam a fejedelemség után, nem kivántam a háborút, nem vágytam a zsákmányokra, de nem is riadtam vissza sem a keresztektől, sem a bajoktól, sem pedig a veszedelmektől, mert az a kötelességem most és az volt azelőtt is kötelességem, hogy ezen vagy azon az úton kövesselek Téged, amíg csak Te vezetsz engem, lelkem fénye. Továbbá, nehogy valamit is megkiséretlenül hagyjak, D'Absae grófot, egy franciát, ki valamikor huszárezredes volt, elutazásom előtt a spanyol királyhoz küldtem, általa kifejtettem a királynak utazásom okait és rendelkezéseimet, s arra kértem, hogy követemmel küldjön hozzám egy minisztert olyan utasítással, hogy miután szerződést kötöttem a portával és gondjaimba vettem a keresztények ügyeit, az én közvetítésemmel akár a portával akár csak velem kölcsönös összeköttetést létesítsünk a közös ügy érdekében a közös ellenség ellen.

Miután ez megtörtént, elhatároztam, hogy a vitorlákat felvonom, a hyéresi szigeteknél[1] horgonyt vetek és a kapudsi basát Pápayval előreküldöm, magam pedig itt megvárom a szultánnak szánt ajándékokat. Miután tehát Pápayt előre figyelmeztettem, ugyanazon a napon,[2] amelyen hajóra szálltam, körülbelül 11 órakor délelőtt, felszedve a horgonyokat, egész életemnek legveszedelmesebb útjára indultam el. Midőn este lett, az említett szigetek között vetettünk horgonyt, közel ahhoz a hajóhoz, melyen a kapudsi basa megérkezett.

A következő napon a kapudsi megjelent nálam üdvözlésemre, és hogy engem meghívjon. Miután tudomására hoztam elhatározásomat, hogy ő Pápayval

---

[1] Franciaországhoz tartozó szigetcsoport a Földközi-tengerben, három nagyobb és két kisebb szigetből áll.

[2] Szeptember 16-án.

előremegy és hírül viszi a portának elindulásomat, kértem őt, hogy induljon, mivel magam bizonyos ügyekből kifolyólag néhány napig itt vagyok kénytelen késlekedni. Ezt ő szívesen teljesítette, s körülbelül déltájt kedvező széllel a tengerre kelt. Borzasztó volt reám nézve a késedelmezés és várakozás, amelyen néha vadászgatással enyhítettem. Lelki vigasztalásomhoz sokat hozzájárult a szomszédságban, a tengerparton, a sóstelephez tartozó házban levő kápolna, amelyben ünnep- és vasárnap misét hallgathattam. Végre szeptember 21-én este, midőn megérkeztek azok a tárgyak, melyeket vártunk — hajónkat a vitorlákra bízhattuk. A nyilt tengeren haladtunk előre; már a nap lenyugodott, a szél elég gyenge volt, de az első vigilia [1] után hatalmasabban feszítette ki a vitorlákat, amelyeket oldalvást kellett szembeállítani, hogy az afrikai partokhoz közelebb legyünk s eltávolodjunk Itália felé. A hajónak nagy és igen erős hánykolodása következtében gyengélkedni kezdtek azok, akik a tengerhez nem voltak hozzászokva, még pedig különösen sokan negyven szolgám közül, kiknek kiséretében hajóra szállottam.

Én voltam az egyedüli, aki egészséggel és nyugodt lélekkel maradtam fenn és a többiekbe lelket öntöttem. Ez alázatos hálaadással legyen mondva, Uram, nem pedig erőimnek kérkedésével, melyek a Te ajándékaid, Uram, és amelyeket Te mindenféle kellemetlenségek között számomra megőrizni kegyes voltál.

Ez éjtszakát követő napon, midőn oly közel

---

[1] Vigilia a rómaiaknál az éjjeli őrség elnevezése. Napnyugtától (este 6 óra), napkeltéig (reggel 6 óra) négy ilyen vigilia volt, mindenik 3—3 óráig tartott. Jelen esetban tehát este kilenc óra utáni időt jelez.

jutottunk Afrika partjaihoz, hogy megláthattuk — az erős szelet szélcsend követte, melyre zivataros éjtszaka következett.

Végre megjött a kedvező szél, amely állandóan tartott, úgy hogy október 2-án az Archipelagusba[1] jutottunk. Ekkor az ellenkező szél miatt nem tudtunk tovább hajózni, s kénytelenek voltunk Sziros[2] szigetén egy kikötőbe beevezni. E hely római katholikus püspök székhelye, ezen vallást követik az egész sziget és a kis város lakói. A kapucinusoknak is van itt rendházuk, kik a francia király bőkezűségéből tartják fenn itt magukat hitterjesztés végett. Nem kis vigaszomra szolgált, hogy Ferencnek,[3] az én patronusomnak szent napját ott tölthettem és ájtatosságomat náluk végezhettem el. Igy volt nálam a Te jóságod és gondoskodott testemről s lelkemről, megerősítve minden bajjal szemben, amelyekkel elhatároztad, hogy meglátogatsz engem...

Miután így a hónap végéig ott maradtam az atyák templomában és rendházában, s a következő napon, midőn inkább csak gyenge légáramlat volt, nem pedig szél, hajózásra csábíttattunk és a kikötőből kihajóztunk. De midőn a szomszédos Tinosz-sziget[4] magasságáig jutottunk, az ellenkező szél mind erősebbé kezdett lenni, úgy, hogy nem minden nehézség nélkül Mikonosz[5] szigetére kellett vonulni; miután két napig itt ujból vesztegeltünk, s kissé kedve-

[1] Archipelagus a Görögország és Kis-Ázsia közötti szigetvilág neve,

[2] Sziros vagy Szira sziget az Égei-tengerben Parosztól északnyugatra.

[3] Október 4.

[4] Szirosztól északkeletre.

[5] Tinosztól délre, Szinosztól keletre.

zőbb szél fujt a kikötőből, a szerencsét megkisérteni kimentem újra a sík tengerre, és ime szélcsend megállított bennünket. A nappalt a tengeren egy helyt állva töltöttük el; mégis este gyenge szellőt kaptunk s az utat folytattuk; a szél erősödésével azután október 10-én este az annyira óhajtott Gallipoli[1] városa előtt horgonyt vetettünk.

Azt hittem, hogy a kapudsi Pápayval itt fog várni. Ám e reményem megcsalt, bár hat nappal előbb mentek el, mint én, de hajója az enyémnél kisebb gyorsasággal haladt és bár mindig kedvező szél hajtotta, mégis csak a megérkezésünk utáni napon jött meg. Ezalatt, mert utazásunk miatt aggódtam, gyors követeket küldtem Konstantinápolyba és Drinápolyba, kik az udvarnak hírül adják az én megérkezésemet és Pápayról tudakozódjanak. Nehogy ezért zűrzavar támadjon és hogy a bejelentés udvariasabb módon történjék, magát Pápayt küldöttem néhány órával megérkezése után azon ember után, kit Drinápolyba menesztettem, ahová a szultán a belgrádi vereség után Szófiából visszatérve, egy nappal előbb megérkezett. Az az utasítása volt Pápaynak, hogy megérkezésemet a nagyvezér távollétében a Kajmakámnak adja tudtul és miután az udvari dolgokat befejezte, sürgetnie kellett 100 ezer császári arany kifizetését abból a millióból, melyet nekem hadiköltség gyanánt megígértek, hogy ezzel a pénzzel küldhessem vissza a hajót és hogy minél gyorsabban tudjak gondoskodni fegyverek és más hadikészülékek beszerzéséről.

De miután ő ezt elvégezte, a kért összeg kifize-

---

[1] Gallipoli (törökül Geliboli) az ugyanilyen nevű szandsákság székhelye, Gallipoli-félszigeten, a Dardanellák északi bejáratánál.

tését a vezérre bízták és a fejedelem egy agáját[1] hat csausszal[2] és a szultán hintójával, mely elé szokás szerint négy ló volt fogva, küldték hozzám, ki rendeleteket és intézkedéseket hozott utamra nézve, s utasítva volt, hogy engem minden késedelmezés nélkül, bár a lábam fájt, ha lehetséges Drinápolyba kisérjen. Ezekhez csatlakozott a Kajmakán komornikja, ki meglehetősen udvarias levelet hozott, amelyben ez barátságosan amaz óhajának ad kifejezést, hogy utamat gyorsan folytassam. De megvallom, hogy ezek eljövetele nagy aggodalommal töltött el, mert azt hallottam, hogy a kért pénzösszeg helyett hajómnak és udvaromnak részben való fenntartására csak négyezer császári aranyat hoztak.

Talán, ha akkor Pápay a Kajmakámmal folytatott beszélgetést teljes hűségében írta volna meg, így, hogy a többi között, míg Pápay a kért összeget sürgette, amaz azt felelte, hogy a porta s a német császár a béke pontjai felett tanácskoznak, s így most már az én jövetelemre nincs oly nagy szükség: rögtön elhatároztam volna, hogy visszatérek és nem mentem volna Drinápolyba.

De, Te Uram, ki engem más dolgok számára őriztél meg, s aki miatt más úton kellett haladnom, mint amelyet belsőm diktálhatott volna, azt akartad, hogy mindeme dolgok ismeretlenek maradjanak előttem. Megvígasztalódtam a beléd vetett reményben és így megvakultam a jövőnek előrelátásában. Azok ugyan, melyek történtek, könnyen bebizonyították nekem, hogy sok ellentétes dolgot fogok találni azokban, amelyeket a törökök kiváló igéretei és a Pápay által előadottak reménylenem engedtek. Miután tehát

[1] Török katonatiszt. Általában törökül a. m. úr.
[2] Fullajtár, futár.

ezeket Veled és a Te színed előtt alaposan megrágtam, bár még egyik lábamat nem birtam használni, Drinápoly felé vettem utamat lóháton. Lassan haladtam előre; az út elég terhes volt az állomáshelyek és a szállodák kényelmetlenségei miatt. Október 27-én a várostól két óra járásnyira fekvő faluba a Te vezérleteddel szerencsésen megérkeztem. Az én fogadtatásom pompáján tanakodtak. Én magam nem ismertem a törökök szokásait és ceremóniáit. Sem elődeimtől, sem más keresztény fejedelem fogadtatásától nem vehettem példát. Én a portától nem kaptam fejedelemséget, sem az ő pártfogása (protekciója) alatt nem voltam, azért nem láttam magamhoz méltónak, hogy az Apafiak vagy Thökölynek tetteit kövessem. Csakis János Zsigmondot, Erdély fejedelmét, János magyar király fiát (ki egyszer Szolimánhoz ment) követhettem, de nem ismertem azt az eljárási módot, melyet ez alkalommal alkalmaztak. Új eset volt a svéd királyé, mely még friss emlékezetemben volt, de ennek nyilvános szereplése, mellyel a méltóságához illő ceremóniákat mindig megvetette és kikerülte, semmiféle világossággal nem szolgálhatott nekem. Mivel pedig azt tartottam, illő dolog lenne, ha ezekről (t. i. a szertartásokról) valamit megtudnék, a kapudsit előreküldtem, hogy az én nevemben jelentse ki: remélem, hogy a porta a szultán levelének megfelelő értelmezést fog adni az én meghivatásom és rangom dolgában, amelyek azt parancsolják nekem, hogy azokkal megegyező fogadtatást óhajtsak. Egyébként semmi másra nem tartok igényt, azokon kívül, amelyeket János Zsigmond fejedelemnek, az én elődömnek megadtak. De rábízom, és megadom magam ebben a dologban a porta rendelkezésének. Miután ezeket kijelentettem, csak azt az egyet kértem, hogy ne bánjanak velem úgy, mint a királyok követeivel, akik csak képviselői

fejedelmeik helyzetének, holott én most csak saját személyemet képviselem, mely körülményt a szultán hozzám írott levelében elismerte. A kapudsi kedvező válasszal tért vissza és kijelentette, hogy a szultán jelen esetben tekintetbe fogja venni méltóságomat és úgy fog fogadni, mint a khánt, a tatárok királyát és a fejedelemségben vérrokonát, bár ez a tisztesség János Zsigmondot nem érte, és rendeletet is adott ki, hogy mindent olyan rendben intézzenek el, ahogyan azokat szokták fogadni. Hogy e dolgok azután hogyan folytak le, nem e munkának feladata leírni, amelyben benső, nem pedig külső dolgokat adok elő. Te előtted ismeretes, Uram, mennyire ellenkeztek mindezek az én gondolkodásommal, s hogy alkalmasabbak voltak egy keresztény fejedelem megalázására, mint felmagasztalására, mivel oly nagy a törökben a szent vallásunk iránti gyűlölet és oly mélyen gyökeredzik a vallásuk kiválóságáról alkotott véleményük, hogy a gyűlöletet nem tudják, de nem is akarják titkolni. Elismerem, Uram, szívemnek legbensőbb alázatosságával, hogy ezekben a dolgokban atyailag cselekedtél velem. Az én szívem ugyanis felette hajlandó volt a hiú dicsőségre, mely talán nem állott volna ellen sugalmazásainak, ha minden az ő kívánsága szerint történik. Az a szállás, ahová Drinápolyban vezettek, sem méltóságomnak, sem az élet kényelmességeinek nem felelt meg, szűk volt meglehetősen népes udvarom számára. Mindezek már az első alkalommal a megígértekkel homlokegyenest ellenkező dolgokként tűntek fel előttem.

Mit mondjak neked, Uram, türelmetlenségemből keletkezett benső izgatottságomról, amelyre gyakran vitt reá gyarlóságom. A hajót, melyen Franciaországból jöttem, a megarai öbölben[1] hagytam, hogy reám

[1] A szalamiszi öbölben.

várakozzék a következő év elejéig. És mivel már igen kevés volt a reményem, hogy teljesiteni fogják igéreteiket, gyakran jelentettem a portának átnyújtott feliratokban, hogy elhatároztam visszatérésemet, s gyakran tanakodtam azon, hogy hirtelen és titokban eltávozom. Mély volt a portának hallgatása az én ügyeimről; semmiféle választ sem birtam kapni. A megélhetés eszközei igen szűkösen állottak rendelkezésünkre; nemhogy a ruházkodásra, udvarom kifizetésére elegendő pénzem lett volna, hanem még a mindennapi eledelre is igen mérsékelten telt.

A lefolyt év utolsó napjaiban a birodalom főkancellárja tudtomra adta, hogy a szultán ezen év[1] negyedik napján, kedden látni óhajt az ő nagy tanácsában, ahová olyanféle nagy előkészülettel és fénynyel vezettek be, mely sokban sértette az én önérzetemet és a velem született büszkeséget. Minden eddig nem ismert és szokatlan látványként tűnt fel előttem. Mindenütt mély csend uralkodott, és a felségnek arca, ahogyan akkor láttam, inkább félelmet gerjesztett, mint szeretetet. Már leült a császári emelvényre, mely egy nagy és mindenütt nyitott folyosón állott; csak a nagyvezír hiányzott, aki ugyanazon időben, mint én, csak más kapun lépett be és a szultán rácsos ablaka alá ült. Rögtön irnokok és igazságot keresők járultak eléje, két csoportba osztva. Egyik irnok a vádlevelet, a másik a védelmet olvasta fel, s a vezér kevés szóval, jóshoz hasonlóan, mondotta ki az itéletet, melyet azonnal végre is hajtanak, mert olybá veszik a dolgot, hogy a rács mögött jelenlévő szultán is kihirdette az itéletet. Körülbelül egy óráig tartott a törvénykezés, melyet a császár nevében adott ebéd követett. Ez a nemzet szokása szerint a fűszeres

[1] 1718.

étclek hosszú sorából állott, melyeket egyenkint egy és ugyanazon időben tálaltak fel minden egyes asztalra, mely minden vendég rendelkezésére állott, de az ebéd alig tartott fél óráig. S miután az asztalt leszedték, a nagyvezér a szultánnal írásbelileg tudatta, hogy velem beszédbe akar ereszkedni. S végre hosszú késedelmeskedés után, míg a válasz megérkezett, a nagyvezér és a kajmakám, kik előttem mentek, hosszú csarnokon keresztül vezettek a császári kapuhoz, amelynél negyedóráig ültünk, mielőtt felnyílt volna. Végre ez is megtörtént; két kapudsi basa vagy másként ajtónállók karomnál fogva megragadtak és a palota belsejébe vittek. Ezt a szokást a törökök a megtiszteltetés rangjára emelték, ami azonban nekem nagyon visszataszító volt, mert kit a szultán elé vezetnek és tőle visszavisznek, azt a földig való meghajlásra kényszerítik fenyegetéssel és elég pogány módon.

Rövid volt az én üdvözletem, amelyben előadtam jövetelemnek okát és magam a szultán pártfogásába ajánlottam. Üdvözletemet a portai tolmács mondotta el, a szultán a nagyvezér, a nagyvezér a tolmács útján adta meg nekem a választ. Nagyobb megtiszteltetés okáért a szultán jelenlétében két eunuch egy ruhát vagy másként kaftánt adott reám, s azután eltávoztam, átnyujtva előbb azon kérvényt, melyben a katholikus vallásnak, melyet a görögök elnyomnak, szabad tiszteletét és gyakorlását kértem, úgy mint a görögök magukéra nézve élvezik; de hiábavaló volt ez a törekvésem.

Miután ezeket így befejeztük, visszavittek szállásomra, s bár erősen biztattak, hogy mindenről jót reméljek, nem tudtam jobb véleményt alkotni magamnak, amint hogy valójában nem is csalódtam. Megérkezésem hírére odahagyták a magyarok a német

zászlókat is, megjöttek s visszatértek hozzám. Ezek arra kértek, hogy nyilt levéllel a többieket is szólítsam arra fel, és ha összegyülekeztek, küldjem őket a határra. De én állhatatosan azt válaszoltam: mindenekelőtt tudnom kell a szerződés alapján, hogy mit igérhetek nekik s mit remélhetek én magam is, mert sehogy sem fér össze az én természetemmel, hogy kétes dolgokat igérgessek és enmagamat egyre-másra megcsaljam. Bár írásbeli felterjesztéseket is tettem és szóbelileg is előadtam ügyemet, mélységesen hallgattak dolgaimról. Én azonban megvetettem minden kétségeskedést és a rossznak előrelátását, mert a Te kegyelmed folytán, ó Istenem, megerősödött bizalmam benned. A hajót, melynek az előbbi év végéig kellett rám várakoznia, visszaküldtem.

Igy tolódtak egyik napról a másikra dolgaim, melyek elintézését én a nagyvezérrel és kajmakámmal való magán érintkezéseim alkalmával is megsürgettem, de ez alkalmakkor tett igéreteket és bennem keltett vérmes reményeket a megvalósulás sohasem követte. Ilyen körülmények között és helyzetemnek ilyen állapotában jött a spanyol király követe hozzám, ki biztosított engem a fejedelemnek barátságáról, jó véleményéről és pártfogásáról, és kijelentette, hogy az én hasznomat mindig szívén fogja viselni és a háborút, amelyet indítani fogok, közösnek fogja tekinteni; és ezért, ha a porta szerződés útján biztosít engem mindarról, ami a keresztény vallással megegyezik, ő maga is szerződés útján kész szövetségre lépni e háborúra.

Melyik politikus az, ki ne hitte volna, hogy a követnek megjelenése nagy haszonnal lesz ügyeimre és a szövetség megkötését gyorsítani fogja? Ez volt az én idejövetelemnek nem megvetendő gyümölcse, oly dolog, amit eddig a török birodalomban sohasem

hallottak, sem nem reméltek. De hát egyedül csak Te előtted ismeretesek végzéseid, Uram; minden dolgok eredménytelenek maradtak; be voltak tömve a törökök fülei, náluk a kapzsiság, gyávaság és félelem uralkodott, miért is ellenállottak a dolgok kedvező fordulatának.

Április havában a nagyvezér, nagy pompájában inkább a fényűzést, mint a hadi készültséget mutatva be, a városból kiment, tábort ütött a város alatt elterülő réteken, s éppen a Te feltámadásod szent napján a déli órákban tanácskozásra hívott meg. Hihető volt, hogy miután már megérkezésem óta 17 hónap múlott el, annyi szóbeli tárgyalás után végre akár szóban, akár írásban választ fogok kapni. A spanyol követ által tett javaslatokat előterjesztettem. Megigérték nekem: kérésem szerint a porta minisztereket fog kiküldeni, hogy meghatalmazottaimmal tárgyaljanak, de ezt a szép igéretet is mélységes hallgatás követte, miközben egy nem várt hírből megtudtam, hogy a nagyvezért letették és helyébe a kajmakám, a szultán veje jutott, aki valamikor meghívásomnak egyik legfőbb eszközlője és a nekem adott igéreteknek tolmácsolója volt. A legnagyobb barátsággal fogadta az új miniszter ügyvivőm által tolmácsolt üdvözletemet és baráti levelemet s néhány nap mulva beszélgetésre hívott meg, azt kívánva, hogy a spanyol követet is magammal vigyem. Ezt, midőn a nekem és az általam tett javaslatokat megismételte, szivesen hallgatta meg, anélkül, hogy formális választ adott volna a javaslatokra; egyedül azt igérte meg, hogy a tárgyalásokra minisztereket fog kiküldeni, s ezzel a követ velem együtt eltávozott. Ezenközben az új miniszter alatt serényebben láttak a hadi készülődésekhez. Növekedett a tengerentúlról és mindenünnen a határokra küldött katonáknak inkább a híre, mint

a száma. A birodalom kancellárja jött hozzám új sürgetéssel és meghívással, hogy készüljek fel, hogy a nagyvezérrel a táborba szálljak. Miután ismételtem, hogy én szivesen fogom követni, ha előzőleg megkötjük a szerződést, arra kért, hogy közöljem vele a szerződés pontjait. A formalitásokat mellőzve, udvarmesterem Zsibrik Miklós és követem Horváth Ferenc által a szerződés pontjait összeirattam. Ő azokat átolvasta és miután kijelentette, hogy mindezek könnyen teljesíthetők, a szultán egy rendelete elszólította tőlünk s így ő elment. De néhány nap mulva visszatérve, kijelentette, hogy előtérbe léptek a békekötésre irányuló szándékok, és így elvégzett dolog, hogy a békét megkötik; de azért nem kell aggódnom, a porta fejedelemségem visszaállítása nélkül semmit sem fog csinálni; azért a szerződés pontjait átnyujtotta a nagyvezérnek, amelyekre válasz fog jönni. Azt óhajtja a porta, hogy bármi történik is (különösen az esetben, ha a békét teljességgel nem lehet megkötni), legyek készen a sereget követni. De ezekre röviden azt válaszoltam: e hírt úgy értelmezem, hogy nincs más teendőm, mint a nagyvezérhez menni, hogy tőle búcsút vegyek és oda térjek vissza, ahonnan jöttem; mert nem a béketárgyalásra, hanem háború viselésére hívtak ide. Ez volt az én elhatározásom, de nehéz volt a kivitele, mert nem állt rendelkezésemre a szükséges pénzösszeg, mivel a porta csak annyit adott, amennyi az élelemre szükséges volt, de reméltem, hogy Te, Uram, mindezekről gondoskodni fogsz.

A pünkösd szent ünnepét követő napot tűztem ki az indulásra, de éppen az ünnepnapon a porta tolmácsa és az oldalam mellé kirendelt kapudsi útján meghívtak a nagyvezérhez való tárgyalásra, kivel elég hosszú beszélgetésem volt. Elmondta, hogy sem az én, sem a porta érdekeivel nem fér össze, hogy

midőn az ügyek a békére hajlanak, a hadsereget kövessem. Azonban mégis arra kér, hogy ne hirtelenkedjem el elutazásomat, mert bár a békekötés valószínű, mégis lehetséges, hogy nem lesz meg; mert ő nem azon szándékkal állt ki a csatatérre, hogy neki most feltételeket írjanak elő; hogy ha pedig a békealkudozások megakadnak, szükséges lesz, hogy őt kövessem, nem mint alattvalója, hanem mint a portának barátja, kinek tanácsait szivesen követik. Könnyű volt ezekből az ő szándékát meglátnom, amely ellen küzdeni annyi lett volna, mint az ár ellen úszni. Beleegyeztem tehát, de sürgettem, hogy intézkedések történjenek, hogy szállásomról Konstantinápoly közelébe mehessek és álljanak készen az útra a szükséges kocsik, hogy ha a békét megkötik, gyorsan és kellő időben eltávozhassam. Ezt ugyan megigérték, de sokkal lassabban adták ki az erre szükséges parancsot, mint akartam. Így jutottak zátonyra az én ügyeim Törökországban.

Ezalatt megkötötték és aláírták a békét,[1] de még ezt sem adták tudtomra, hanem egy napon a kajmakám, a nagyvezér helyettese, amint már mondottam is, avval a hírrel állított be hozzám, hogy a városból, mivel annak legnagyobb részét tűz hamvasztotta el, kérésemnek megfelelően, a szomszédba menjek át s ott készítsenek számomra lakóhelyet. Ezen hírt udvarias figyelmeztetés gyanánt vettem: elérkezett már az idő, hogy távozzam. Tehát én újból csak kocsikat és lovakat kértem, mire az a válasz jött, hogy mindezek felől már megtörténtek az intézkedések s nem kívánnak mást, csak azt, hogy tűzzem ki elindulásomnak napját. Közelgett Nagy-Boldog-

[1] A passzarovicit, melyet III. Károly és III. Ahmed 1718. július 21-én kötötték meg.

asszony napja,[1] s én ezt az ünnepet az utazás kellemetlenségeitől menten akartam tölteni, s mivel az oldalam mellett lévő kapudsi basának is ez volt a nézete, a nehéz poggyászt előreküldöttem, a magam elutazását pedig a poggyász előreküldésének napjától számított tizedik napra tűztem ki, ami augusztus 16-ára esett.

De midőn ügyvivőmet különféle ügyek elintézésére, melyek a magyar mágnásokra vonatkoztak, és a nagyvezérhez küldendő ember számára az útlevél kieszközlésére a kajmakámhoz küldöttem, csodálkozva hallottam tőle visszajöttekor, hogy a kajmakám mindaddig ki nem adja az útlevelemet, amíg én a városból el nem távozom; ezért szükséges, hogy sietve tegyek eleget a porta kivánságának és ne toljam ki az indulás idejét mindenféle keresett ürügyek alatt.

Megvallom, Uram, ezen a méltatlan válaszon felháborodtam és felindultam s tüstént megüzentem neki: még eddig nem tudtam, hogy a fejedelemnek hivatlan vendége vagyok, és hogy a porta sürgeti a távozásomat; magam is sürgettem még a nagyvezér elutazása előtt, hogy távozásomra az intézkedéseket megtegyék; de most már mindezekből megértettem a porta akaratát, s fölötte illetlen dolognak tartanám, hogy csak egy óráig is tovább késlekedném és terhökre lennék, miért is kijelentem, hogy ebben a pillanatban szívesen elmegyek, de mivel nincs semmi kocsim, mégis három napig várakozni vagyok kénytelen, s ha e három nap elmulik, néhány szolgám kiséretében, akiknek lovuk van, el fogok távozni egyedül, s inkább a szomszédos erdőben fogom udvaromat bevárni, semhogy továbbra is tűrt alakként a városban időzzem.

[1] Augusztus 15.

Megzavarodott a kajmakám e nem várt elhatározásomra, s a kapudsit küldte hozzám avval az üzenettel, hogy ő az előbbi válaszával nem akart engem a városból kiűzni, mert kedvelt és hívott vendég vagyok, hanem csak attól félt, hogy a nagyvezér az én időzésemet neki fogja felróni, minthogy már jóval ezelőtt kapta az ő rendeletét, hogy az én utazásomra mindent elkészítsen s ő azt a jelentést tette a nagyvezérnek, hogy mindent előkészített.

De én röviden azt válaszoltam: semmi sem fog engem elhatározásomban megingatni, ha csak ő a porta nevében nem kér arra, hogy három napnál tovább is késlekedjem. E kívánságomat hamarosan teljesítette és megtette a szükséges előkészületeket az utazásomra kitűzött első határnapra, melyet én jelöltem meg. Ezalatt én előre elküldöttem embereimet, hogy vizsgálják meg a számomra kijelölt lakóhelyet és még utazásom alatt jöjjenek elém, hogy észrevételeikről beszámoljanak. Igy, Uram, a Te rendelkezésedre történt, hogy magányomból való eltávozásomnak évfordulóján távoztam el Drinápolyból.

Amint már mondottam, augusztus 16-án, hajnalban, még a nap fel nem kelt, Drinápolyból elindultam. A lovak és az öszvérek a szultán istállójából valók voltak, amelyeket udvarom rendelkezésére bocsátottak. A török nép szokása szerint, hogy a nappali hőséget elkerüljük, éjjel haladtunk előre. Nappal sátrak alatt húztuk meg magunkat. Míg így utazgattunk, ha nem csalódom, a negyedik állomáson találkozott velem az építőmester, akit a lakás megvizsgálására előreküldtem. A jelentése bő volt, de egy cseppet sem kedves. Elmondotta ugyanis, hogy Bujukdere és Saarijar faluk, amelyeket a nagyvezér konstantinápolyi helytartója parancsában kijelöl, sohasem volt más, mint száműzetési hely, a ház lakatlan, nincs kapuja,

ablaka, padlója és lépcsője, és semmiképpen sem elegendő udvarom befogadására. Mindezeket a kajmakám tudomására hoztam, ő azonban azt felelte, hogy nem képes a neki adott parancsokat megváltoztatni, miért is más lakóhelyet nem jelöl ki. Ez volt a terjedelmes leiratnak tartalma, melyet ügyvivőmnek Drinápolyba visszaküldöttem, magam pedig különféle, de lesújtó gondolatok között folytattam utamat. Nem tudtam ugyanis, miként határoztak a megkötött békében felőlem, de ez a velem való bánásmód mindenféle rosszat jósolt nekem. Helyzetem nem is az egyéni szempontból látszott súlyosnak, hanem inkább hozzámtartozóim miatt, akiknek sem pénzt, sem ruhát nem adhattam, s minél nagyobb béketüréssel viselték el a nyomorúságaikat, annál nagyobb mértékben nyerték meg jóindulatomat és növelték aggodalmaimat.

Már a város előtti harmadik állomásra jutottam el és el akartam küldeni a kapudsit a kajmakámhoz, hogy a számomra kitűzött ház alkalmatlan voltáról az én nevemben jelentést tegyen és fejtse ki ez ember előtt, ha talán nem tudná, állásomat, meghivatásomat, utazásomnak okait és a nagyvezér jóindulatát. De midőn még a kapudsi is (kit oldalam mellé ilyen dolgok elvégzésére rendeltek ki) ennek megtételétől húzódozott, nem képzelhettem mást, csak azt, hogy a kapudsinak bizalmas és titkos utasításai vannak, hogy ezekben a dolgokban így cselekedjék és hogy engem azért küldenek száműzetésbe, hogy kedveskedjenek a bécsi udvarnak. A kapudsi folyton sürgetett, hogy az utamat siettessem, hogy a szultán lovait és drága pénzen bérelt kocsijait minél gyorsabban vissza lehessen küldeni. Ezek is csak megerősítettek előre megalkotott véleményemben. Miért is most már azt gondoltam, hogy hiábavaló dolog lenne a sarkantyú ellen rugdalódzni, az ár ellen úszni. Ha nem csalódom,

Drinápolyból való távozásunk óta a tizedik állásomhelyen, egy forró nyári napon Konstantinápoly külvárosában ütöttem fel sátoromat, melyet más napon a tartózkodásom, vagy helyesebben mondva, számkivetésem helyéül kitűzött falu határában elterülő rétre vittem át.

Szokás volt már a törököknél, hogy akármilyen muzulmánnak több hitelt adtak, mint a keresztényeknek; ezért szentül meg voltam arról győződve, hogy a kajmakám előterjesztései mindig többet fognak érni, mint az enyéim. Hogy tehát az igazságot egy török tanubizonysága is megerősítse, hírül vittem a kapudsinak, hogy magam akarom a lakóhelyemül megjelölt házat kijavíttatni. Ezért arra kértem, hogy hozzon ki magával egy építészt, akivel majd megalkuszom a javítások költségeiről. Az volt a szándékom, hogy a megkötött egyezséget a nagyvezér kezeihez fogom juttatni, hogy abból bebizonyítsam neki, hogy az épület romhalmaz. Megjelent a kitűzött napon az építész a konstantinápolyi kincstartó kiséretében. Arról akart az egyik meggyőzni, hogy a ház lakható, igen könnyen ki lehet javítani, csak hurcolkodjam be a házba, mire azonban én azt feleltem: teljesen úgy van a dolog, csak azt felejtették el figyelembe venni, hogy nem fecskéknek, hanem embereknek kényelméről van szó, más lakás kell a fecskéknek és más nekem, s elhatároztam magam arra, hogy a nagyvezér újabb kijelölését a sátrak alatt fogom megvárni — és evvel eltávoztam. Már kimentem a házból, lóra is ültem, amidőn a bostandsik basájával találkoztam, aki a szultán palotáinak és kertjeinek a legfőbb felvigyázója volt, egy öreg férfiú, aki igen barátságos beszélgetésbe ereszkedett velem, előrebocsátván, hogy én urának kedves vendége vagyok, s azt mondotta, azért jött, hogy mindenben szolgálatomra legyen, már

amennyire hivatalától függ. Néhány szóban köszönetet mondtam az embernek emberségeért, visszatértem a mezőre, s elhatároztam, hogy itt fogok tanyát ütni. Kevés idő mulva megjelent a tengerpart szomszédos partján, s azt üzentette nekem, arra kér, hogy küldjek egy embert hozzá, akivel azokat a helyeket megvizsgálják, ahol én legszivesebben laknám; ő is fog egy embert az én emberemhez adni, ki majd jelentést tesz az én véleményemről. Ez az üzenet szebb reményekkel kecsegtetett, s bizony szivesen eleget tettem volna kérelmének, de már a következő napon a kajmakámtól, a nagyvezér helyettesétől azt az üzenetet vettem, hogy ő a lakásomat, melyet a vett parancs értelmében számomra kijelölt, mással fel nem cserélheti, ha csak át nem akarok költözni Nikomédiába,[1] ahol Thököly is lakott; igaz, hogy erre nézve még nem kapott parancsot, de ha nem tetszik ezt az utat megtennem, az ügyet így fogja elintézni. A válaszom ez volt: nem hittem, hogy a száműzetést érdemeltem ki avval, hogy a szultán meghívásának oly udvarias módon eleget tettem; de ha neki ezt parancsolták, nem vagyok abban a helyzetben, hogy ellenszegülhessek.

Ezalatt visszatért a bostandsi és engem meglátogatott, amit igen nagy megtiszteltetésnek kellett tartanom, mert ő egyike volt a palota elsőrangú tisztjeinek. A beszédében megnyilatkozó emberségével és udvariasságával édesítette meg a kelyhet, amelyből ivott s a mellyel engem is megkínált, s minden dologban való készségét mutatta ki, midőn az udvarmesteremmel együtt minden házat megvizsgált a faluban, hogy kijelölhessen egy olyant, amely udvaromnak elégséges kényelmet fog nyújtani; de minden igye-

---

[1] A Marmara-tenger kisázsiai partján. Ma Iszmid.

kezete mellett sem tudott találni, mert majdnem minden ház lakhatatlan rom volt, s éppen ezért kijelentettem, hogy egyikbe sem fogok beköltözködni, ha csak ki nem javítják. Elküldtem azért emberemet a nagyvezérhez, hogy ez mindent elmondjon neki, ami velem történt, és hogy azon kényszer előtt állok, hogy udvarnokaimmal a legnagyobb kényelmetlenséggel sátrak alatt maradjak.

Naponként nőtt a betegeknek száma és az őszi időjárás változatossága nagy megbetegedéseket okozott. Más orvosságunk a türelmen kívül nem volt, s az állapot jobbulásának reménye sem kecsegtetett bennünket. Mert bár a kajmakám mindenkinek jelentéséből megértette, hogy a nekem kijelölt házak lakhatatlanok, mégis sohasem akarta a nagyvezérnek az igazságot megírni, hanem csak azt írta, hogy a számomra megjelölt házakban én nem akarok lakni, miért is joggal félhettem attól, hogy mert az igazságot eltakarják előle, a nagyvezér érzülete inkább ellenségessé, mint jóindulatúvá fog változni.

E bizonytalanságok között néhány hét mult el. Futárom visszaérkezése előtt néhány nappal a kajmakám egy embert küldött hozzám avval az üzenettel, hogy azt a parancsot kapta, ha nekem a szomszédos Tarabiának nevezett falu inkább megnyerné a tetszésemet arra nézve, hogy ott lakjam, oda átköltözködhetem. A javasolt házat megtekintettem, s minthogy azt is lakhatlannak találtam, azt üzentem vissza neki, hogy én a két rossz között sem nem tudok, sem nem akarok választani. Javítsák azt a házat, amelyiket akarják, tegyék lakályossá, s én szivesen elfoglalom; de nem akarom, hogy a nagyvezérnek azt írja, hogy én egyiket vagy a másikat kiválasztottam, nehogy magam legyek az oka kényelmetlen lakásomnak, ha majd a nagyvezér megérkezik; s meg vagyok győ-

ződve, hogy a nagyvezér nem is tudja, hogy velem így bánnak.

Nem is csalatkoztam. Néhány nap mulva jött a rendelet, melyben a kajmakám orrot kapott és amely az elszállásolásomról való gondoskodást barátomra, a bostandsi basára bízta, aki nekem e faluban, Jenikőiben,[1] ahol e sorokat írom, elég kényelmes lakást választott ki.

---

[1] Villatelep és kisközség a Boszporus mellékén, Konstantinápolytól északkeletre.

TARTALOM.

RADÓ ANTAL

RÁKÓCZI SIRJA

ÉS EGYÉB

KÖLTEMÉNYEK.

BUDAPEST,
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

3080—1903. Budapest. Nyomatott Wodianer F. és Fiainál.

I.

ÉNEKEK A HAZÁRÓL.

RÁKÓCZI SIRJA.

Egy kép került kezembe ma
S alatta ez a sor irás van:
„A minoriták temploma
Konstantinápoly városában."
Nem készitette művész tolla;
Egy útas, ott lenn vándorolva,
Dilettáns kézzel rajzolá.
Mért rázza mégis föl a lelkem?
Mért nézek áhitattal telten
És elfogódva rá?

E tájon, ennyi hervadás-,
És ennyi pusztulással szembe,
Hol mindenről lerí a gyász,
E galatai sárba', szennybe',
E szűk hajlékban, amely ott áll,
És látszik, szintén megkopott már
A szélnek ostromaiban:
Szegényes nyughelyére téve,
Idestova százhetven éve,
A föld alatt Rákóczi van.

Ki hosszu sóvárgás között
A Márványtenger partja mellett
Olyan soká volt számüzött:
Im halva sem talált kegyelmet.

Van feledés százféle bűnre,
De amit ő müvelt, az íme
Még egyre fáj, még egyre bánt:
Törvénybe' van rebellis volta
És az élőre és a holtra
Áll az itélet egyaránt.

Rákóczi! ezt reméılted-e,
Midőn a rodostói házban
Múlt éveid története
Elédbe rajzott látomásban?
Midőn elmédbe' végig futván
Élted viszontagságos utján,
Tünődve megkérdéd magad:
A nép, amelynek szíved szolgált,
Nevednek is emel-e oltárt,
Amelynek lángja égbe hat?

Oh hős! láttad magad talán,
Tizenkét esztendős korodba',
A Zrínyi lánya oldalán
A harc golyói közt forogva:
Hogy a munkácsi vár tövébe'
Caprara immár harmadéve
Rátok szegezte ágyuját,
S te fent az ostromlókat nézéd
És fegyveriknek dörrenését
Büszkén, mosolygva hallgatád.

S eszedbe juthatott az éj,
Amelyen nász-szobádra csaptak,
S ott hagyva nődet, ifju férj,
Elmentél Bécsujhelybe rabnak.
Hogy' néztél büszke méltósággal
Farkasszemet a vészbirákkal,
Nem félve a halált,

És árulással összeróva,
Hogy' állt számodra a bitófa,
De mindhiában állt.

S aztán a harc! Félistenűl
Hol a hazában megjelentél,
Ezernyi nép hogy' vett körül,
Egy szóddal serget hogy' teremtél!
S a mikor nőttek a veszélyek,
Hogy' nőttek vélök a vezérek:
Bercsényi, Bottyán . . . mindegyik!
Hogy' mentek tűzbe, érted küzdve,
Váraknak füstje, falvak üszke
Hányszor jelölte lépteik!

S a nyolcesztendős viadalt
Hogy gondolatban általélted:
Tán elzümmögted azt a dalt,
Mely annyit lelkesíte érted.
S tán azt képzelted, évek múlva,
Török vizek felé vonúlva
Jön egy magyar csapat,
És díszszel, fénynyel, diadallal,
Hazakiséri majd e dallal
A te hült hamvadat!

Oh nagyságos fejedelem!
Hijába hitted, mindhijába!
Aludj a régi jó helyen
És mitse várj multad dijába!
Hisz olyan régen alszol ottan!
Megszokhattál már kis zugodban:
Ne véld, hogy elviszünk!
Hogy elmegyünk majd díszmenetbe'.
Hogy itthon lészsz majd eltemetve,
Szegény rebellisünk!

— — — — — — — — — —

Neki százhúsz mérföldje volt,
És mind a hazájának adta;
Csak hat lábat kivánt a holt,
S hazája eddig megtagadta.
Volt néki sok rónája, bérce,
Azokba' sok márványa, érce — —
S értünk veszett el mind e kincs!
Sirjára holmi gránit-roncsot
Kiván csupán, meg holmi broncot
S mi azt feleljük néki: nincs!

Nincs semmink! Oly szegény a hon! . . .
Csak olykor egy-egy verselője,
Merengve rég elmultakon,
Dalol egy éneket felőle.
Nem kérdi, balgán, róla dallván,
Hogy szive mélységes siralmán
Megbotránkoznak-e, nem-e?
Csak ír, s két könny hull a papírra:
Az egyiket fájdalma sírja,
A másik könnyet — szégyene.

„TALPRA MAGYAR!“

A kávéháznak füstös csarnokában
Merész beszédü ifjuság van:
Az ős szabadság szent ábrándjitúl
Az arc, a szem kigyúl.

Itten az ész már se töpreng, se számol,
Helyébe ült az égi mámor:
Csak érzi, érzi mind ez ifju szív,
Hogy e nap tettre hív.

De lél-e útat, mit e kis had érez,
A nép, a milliók szivéhez?
Oh lessz-e hangjuk, amely feltüzel,
Hogy rajta, tenni kell!

Lesz hangjuk. Mivel ím, e pillanatban
Felugrik s az asztalra pattan
Egy ifju, ki parancsolóan int,
S mindenki rá tekint.

Valami bűvős láng lobog szemében,
Amint ott áll, prófétaképen,
Aki a népet boldogítni most
Törvénytáblákat oszt.

Olvasni kezd... S az első sortul fogva,
Hallgatják, szinte ittasodva.
Petőfi Sándor az, ki ott szaval:
„Talpra magyar!“

...S ahogy az esküvést elmondta fennen,
Utána dörgék valamennyen;
S e percben az a füstös régi bolt
   Istennek háza volt.

Az ócska asztal szent lett, mint az oltár,
Az a profán dal szinte zsoltár,
S mint hívők állanak a pap előtt,
   Úgy vették körül Őt.

S a kis dal gyorsan az utcára érve,
Szállt házról-házra, térrül-térre,
És szállt folyón, szállt síkon-halmon át —
   Bejárta a hazát.

És felriasztó vészharangként szólva,
Mindütt hangzott a büszke strófa;
Hangzott: „Rabok legyünk vagy szabadok,
   Itt az idő, válaszszatok!“

S az esküvés megindítá a harcot,
Mely a hazán végig viharzott,
S amely, bár vége sötét gyász vala,
   Nagy és csodás vala.

Soha e nagy harcot homály ne rejtse,
E dalt magyar szív ne felejtse;
Amíg csak él e földön nemzetünk,
   Legyen az szent nekünk.

Tanulja meg e dalt a gyermek ajka,
Ifjú és férfi lelkesüljön rajta.
Se agg elmében ez áldott szavak
   El ne mosódjanak!

S ha újra kell, e vers riasszon talpra,
Hogy ez esküvel élve s halva,
Szolgáljunk téged híven s igazán,
   Én szép magyar hazám!

A HEGYESI CSATA.

Ott harcola sergünk Hegyes alatt,
Magyar ellen a német, a horvát.
S tüzelli a hős vezér a hadat:
„Vitéz magyarom, ne hadd magad —
Köszörüld ki a minapi csorbát!“

És mint akit varázslat igéz,
Vakon törtetnek utána;
Hatezer levente, halni kész,
Hatezer között egy ifju vitéz,
S a sereg legidősb kapitánya.

Ott mentek — ezüsthaju hadverő
És szőkefürtü gyermek,
Az alig megért s az agg erő,
A leáldozó nap és a kelő,
Pici sarj, tövében a csernek.

És gyorsan az első sorba kerűl
A hős fiu s hősi apja;
S hátrálnak vad rohanásuk elűl,
A német, a horvát földre terűl —
Vészt ont kezökben a szablya!

De hiában! A másik oldalon
Erejét a magyar had veszti.
Ott gyengül egyre az oltalom,
Ott egyre nő a holt-halom,
S magyaroknak teste növeszti.

Néhány szaladásnak ered, s nagy ég!
Társát is elsodorja;
Mint erdőn száraz rőzse ha ég,
Tovább harapódzik a kishitüség,
Átcsapva sorrul sorra.

Csak az ősz és gyermeke áll odafent,
Csak az ő csapatjuk harcol;
De a csüggedéstől ez se ment,
De immár itt is bomlik a rend,
Már itt is lankad a hadsor.

S most hirtelenűl egy tűzgolyó
Csap az ifju levente szivére;
S az ércnek útja gyilkoló,
Ágaskodik, meghorkan a ló —
S kiomol gazdája vére.

S amint lefordul az ifju hős
És apja látja estét:
Szine holthalavány, tekintete bősz;
Üvöltve dörgi a bajnok ősz:
„Fiuk! Itt ne hagyjuk a testét!"

S a légbe' kuszáltan és vadúl
Leng fürtje s hosszu szakálla;
Keserve bosszuvágyba fúl,
Nem ember már, hanem Hadúr,
Ki az égből földre szálla!

S az ellen bátorsága enyész,
Az ihlett aggra tekintve;
S a merre jár, a merre néz,
A támadókba' döbbenés,
S új erő száll a mieinkbe.

És mostan a drága holt felett
Megujúl a bősz csata zordúl;
Elhagyja a német már a helyet,
S a magyar, ki már futásnak eredt,
Egyszerre visszafordúl . . .

„De hol van, hol van“, mond a vezér,
„Ki e győzedelmet adta?“
Mindenki néz, de egy ajk se beszél.
„Oh merre vagy? Tán elveszél,
Bajnok fiu bajnoki atyja?“

És nemsoká' a vérmezőn
Meglelték összetiporva,
Mély s hosszu sebből vérezőn,
De a sajgó kínt még érezőn,
Feküdt az úti porba' . . .

S hogy fölveszik őt a hadnagyok
S viszik, hogy gyógyíttassák,
Szeme egyszer — utólszor — fölragyog:
„Jövök, fiam . . . Már útba' vagyok!
Éljen a szabadság!“

SCHWECHÁTNÁL.

Hideg, borongós őszi regg,
Dértől csillámlik az avar.
Schwechátnál az osztrák sereg
És szembe véle a magyar.
Sárgult falevéllel játszik a szél,
A magasba' károg a varjuhad:
Ki tudja, hangjok mit beszél?
Tán azt: „Ma jó falatunk akad!"

Tiz óra hosszat szüntelen
Hallják az ágyut dörgeni,
S előre nyomúl a harcteren
Guyon Rikárd és Görgei.
Egyszerre, alkonyat felé,
A jobbsó szárny futásnak eredt,
Utánok a többi . . . szétveré
A nyolcvanezer a húszezeret.

S a bömbölés mindütt elállt,
Csak még egy dombról hallatik:
Csak még egy ágyu szór halált,
A nyolcas ütegbül a harmadik.
Ott három ifjú diák előtt
Még egyre fogyott az ércgolyó,
S a három ifju a merre lőtt,
Pusztúlt az ember és a ló.

Nemrég e három hős legény
Tanúlta a históriát,
Vagy könnyü méta-fát vivén,
Vigan szökellt a réten át.

De vészben a hon, s mind felbuzog
S kardot vesz méta-bot helyett:
Kik imént *tanulták*, most azok
Csinálják a történetet.

Tizenhat éves sincs talán,
Ki füstölgő kanócot emel;
Most kezd ütögetni ajakán
Meg állán a legény-pehely.
Két társa — az is csak annyi idős —
Már inti: „Elég lesz — ránk tör a had!"
De ah, mit bánja az ifju hős:
„Még egyet!" mondja, s ott marad.

S ha látja, az ércgolyó talált,
S ritkúlnak az ellen seregi:
Az ágyu csövét karolja át,
Minthogyha hálát adna neki.
S örömében szinte könnyet ont
S az izgalomtul halovány,
És ágyujához szólva, mond:
„Ezt jól csináltad, *édes apám.*"

S az ellen előbbre s előbbre nyomúl —
Csak néhány perc még, s ott terem,
De a három ifju gondtalanúl
Sürög, miként játszótéren.
Alig lépésnyire süvölt
Egy puskagolyó mellettük el:
De az egyik mégis újra tölt
S a legifjabb újra kanócot emel.

De hajh! már most a hős tüzér
Nem látja, golyója merre repűl, —
Rácéloz egy osztrák svalizsér,
Ő kebléhez kap s földre dűl.

Imént még rózsás színe vala
Szép arcainak — most hó a szinük,
És dús haja, aranyos haja,
Most homlokán mély sebbe csügg.

És gyermekes, szép kék szeme,
Az a víg két szem, lehunyva ím,
És amely úgy szólt, mint zene,
Ajakán ott dermed most a kín.
S hogy társa ijedten odarohan,
Még suttog: „Mondd . . . a lövés talált ?“
„Talált“, felel az, s ő boldogan,
Mosolygva köszönti a halált !

SZÜNÓRA.

A branyiszkói harc után
A zászlóalj Iglóba tért;
Nem aludt három napja tán,
De el nem fáradt a csatán —
Mosolygva hozta a babért.

A házak ablakaiban
Sok szép lány s asszony álldogál,
S egy hadnagy fölkiált vigan:
„Fiuk! farsang dereka van —
Ma este győzedelmi bál!“

S kik tegnap még a harcmezőn
Táncoltatták meg ellenik,
Áttörve a golyó-esőn:
Rivalganak örvendezőn...
És este báloz mindenik.

Ejh, hány menyecske s hajadon
Perdűl és fordul kecsesen!
Hó vállakon, hattyú nyakon,
Piros-fehér-zöld szalagon
Beh szívesen pihen a szem!

„Csárdást!“ Hejh, beh hosszúra nyúl
Az andalgó után a friss!
Beh lejtik, ropják szilajúl,
Hogy minden arc és szem kigyúl!
Beh hogyvoltozzák hatszor is!

... S hogy négyest jár sok deli pár
És ép harsogják a „colonne!“-t:
Künn nesz riad: egy közhuszár,
Csákósan, a ruhája sár,
   Lihegve a terembe ront.

„Megtámadták az őrseink' —
Hamar!“ kiáltá a vitéz.
A zene szünt, — az őrnagy int,
S rohan szablyát övezni mind —
   Egy pillanat, s mind harcra kész.

S előre lép a kapitány,
S jókedvü szava hallatik:
„Egy kis szünóra lesz csupán,
Szép hölgyeim! Majd azután
   Járjuk tovább virradatig!“

És csakhamar patkó dobog
Végig az utcán s a teren,
S aztán peregnek a dobok
És aztán puska-tűz ropog . . .
   Már forr, már forr a küzdelem.

A nők meg hallgatják a zajt:
Van ki elájul, van ki sír,
Van ki remegve fölsohajt:
„Oh hány fog visszatérni majd,
   Oh hányra vár ottkünn a sír!“

De lassan a távolba vesz
A harci lárma... Vége im.
Már nem hallatszik semmi nesz...
Vaj' diadalt jelent-e ez
   A haza ellenségein?

Egyszerre — hah! — zajos a tér,
Lenn víg magyar dana riad ...
S ép' hogy az óra véget ér,
Az ajtó nyílik — visszatér
A győzedelmes tiszti had!

A kapitány meg fölkiált:
„Colonne! Nos rajta — kezdhetik!"
Pár perc, s hogy folytassák a bált,
A sok délceg pár sorba állt
S tovább mulattak reggelig!

HUSZÁR-IMÁDSAG.

Megfujták a riadót már;
Szól a hadnagy: „Fiuk, jerünk!“
És egy huszár nagyot sóhajt:
„Uram Isten, légy ma velünk!“

Hallja ezt az őrmestere
S nagyboszúsan megdorgálja:
„Tudd meg, magyar katonának
Nem így szól ám a zsoltárja.

Ezt fújd: „Isten, ne segits te
Se azoknál, se minálunk:
Bízd ránk, Uram, ezt a dolgot —
Te csak nézd, hogy mit csinálunk!“

„NINCS PARDON!“

1849. május 21.

Felhozta Görgey hadát
Buda alá, mit Hentzi véd,
A sötétlelkü renegát,
Aki megszegte esküjét,
S ki most, hogy az vitézivel
Keményen ostromolni kezdett,
Izent: ha nem vonulnak el,
Halomra fogja lőni Pestet.

De válaszolt a várvivó:
„Jobb lesz, ha megadod magad,
Mert nem telik le ez a hó,
S bedöntetem a kapudat.
S ha most gazúl azt megteszed,
Mivel dühöd fenyegetődzék:
Tudd meg, ha várad elesett,
Egy szálig meghal mind az őrség!“

Hiába volt az intelem;
Mert nem sokára azután,
Egy gyászszal terhes éjjelen
Az ágyu megdördült Budán.
A bástya-falról Pestre át
Hullott a gránát és a bomba,
Felgyujtva a bazilikát
S ezernyi házat döntve romba.

S ezért, hogy fölviradt a reg,
Min meglett a nagy számadás,
S már készen állott a sereg,
Hogy kezdődjék a támadás:
Kimondták, hogy ma Pest miatt
Sok vér fog folyni minden kardon:
Az a parancs: „A Hentzi-had
Pusztuljon mind el — nincs ma pardon!"

És folyt a harc. Ah a honért
A falról hány hős lebukott,
Míg a sereg a várba ért
S a lobogót kitüzte ott!
Hány volt az ifju dalia,
Kinek ez a tavaszsza tél lett,
Kinek e május hajnala
Örökös, virradatlan éj lett!

S a had nyomán, mely győzve mén
Előre feltarthatlanúl,
A fényes törzskar elején,
A fővezér is bevonúl.
S im az első utcába már
Egy sváb bakát talál a porba,
Mellette egy magyar huszár,
Gyöngéden fölibe hajolva.

S borult a vezér homloka,
És arcán át harag cikázott;
És mérgesen kiált oda:
„Mi az, huszár? Héh, mit csinálsz ott?"
Az felszökik, s hebeg, dadog:
„Hát már... takarodót is fúttak...
Gondoltam, most már nincs dolog —
Vizet adok a nyomorúltnak!"

„Hiszen magad is vérezel?“
„Csak megkarcolt egy panganét!“
Aztán megint letérdepel
S tovább itatja ellenét. —
S a vezér eltünődve néz,
Mig annak csillapúl a szomja:
„Tán bölcsebb, szól, e közvitéz!“
S kemény parancsát visszavonja.

S megtette száz, mit az az egy:
Igaz magyar volt mind e hős,
Ki oroszlán, ha harcba megy,
De megbocsát s felejt, ha győz.
Ámult is ám a földkerék,
S beirták a históriába:
Hogy nem mulik, örökkön ég
Ama szent harcunk glóriája!

DAMJANICS SZÓNOKOL.

Hős Damjanicsnak sokszor mondogatták,
Hogy a csatára lelkesítni hadját,
Beszéljen a sorok előtt.
S a tettre született bár, nem a szóra,
Kardforgatásra és nem dikcióra,
Egyszer rá birták venni őt.

Húsz perc alatt kifőzte hadi tervét,
De a beszéden, mely tüzelje sergét,
Pár óra hosszat kínba' van.
Ám hajnal tájba', amidőn a bátrak
Az ütközetre szép rendben felálltak,
Elkezdett szólni csakugyan.

Fiúk! dörögte, most hát fel a tettre...
Fiúk!... De már a többit elfeledte,
Hiába szítta a fogát.
Fiúk!... Megint vár... Végre oszt' vidáman
Rájuk kiált: Patvarba is, utánam!
Amott az ellen — rajta hát!

S egész sereg rázúgja: Éljen! Éljen!
Pár perc, és már ott küzdenek a téren
Elől a hős, nyomán hada.
És hogy „hatással“ szólott, bárha kurtán,
Kitünt hamar: mivel egy óra multán
Már meg volt nyerve a csata!

A PESTI SZABADSÁG-TÉREN.

— *Október 6-án.* —

Az óriási, sárga ház,
Hol hajdanában annyi gyász
Meg annyi jaj fakadt,
A honnan annyi szörnyü vész
És kő-lágyító szenvedés
Veré az eltiprottakat;

Hol csúf odú meg pincebolt
Hősök siralomháza volt
S gaztettek színhelye,
Amelyről ha csak olvasánk,
Káromkodásra nyílt a szánk,
S undorral lett szivünk tele:

Eltűnt hát az Ujépület!
És ím, hatalmas, szép teret
Alkottak a romok helyén,
S egymásután kerűl oda
Palota mellé palota,
A szenny helyébe fény.

És — óh öröm! — az ifju tér,
Hol annyi könny folyt s annyi vér,
Szabadság-tér leve,
S — óh diadal! — ahány az ut,
Mely mint sugár a térre fut,
Mindannyin egy mártir neve.

S a téren, azt rebesgetik,
Majd egy szobor emelkedik,
  Fenségben és dicsőn:
Szabadság-hirdető szobor,
Nagy és csodás, mint az a kor,
  Melynek jelképe lőn.

S azt mondják, hogy mártirjaink
Fel lesznek rája írva mind
  Márvány- vagy érclapon,
És évről-évre ifju, agg
Elébe zarándoklanak
  Egy szent emléknapon...

Járok-kelek az útakon
S a hősök nevét suttogom,
  És áldom hamvaik porát,
S boldog vagyok, köröskörűl
Hogy ama ház köveibűl
  Szemem már mitse lát.

De csakhamar lelkem borúl
S elémbe egy kérdés tolúl:
  „Tán jobb volt ezelőtt...
Tán kár, hogy aki erre jár,
Nem látja többé a sivár,
  Nagy emlékeztetőt . . ."

S lassan leszáll az éji csönd
És hallom, hogy a légbe' fönt
  Halk sóhajtás repűl.
Tán vértanúink lengnek itt,
Talán aggódó lelkeik
  Beszélnek a jövő felűl.

A felhőben, mely ott suhan,
Talán Batthyány árnya van,
S lenéz, magyar! reád,
S mutatván azt a rém-helyet,
Azt súgja halkan: „Ne feledd
Októbernek hatodikát!

S mikor megéred a napot,
Min annyi jó hős elbukott
S min összeestem én:
Gondold át azt a szörnyü gyászt —
És tégy egy csöndes fogadást
A Szabadság-terén!“

A SÉTATÉR HONVÉDJE.

Tavaszszal, amikor őrt állít a város
A cifra sétatér minden kapujához,
Tanyát fog a sarkon s a népet figyeli
Egy öreg katona, honvédmenházbeli.

Csokoládé-szinű, rossz dolmány takarja,
Amelynek üresen lötyög egyik karja,
A Mátyás-huszárok sipkája van fején,
Mellén ezüst érem — így strázsál a helyén.

Foga közé kurta tajt-pipát szorítgat,
Nemzetiszín rojtost, jó barnára szíttat,
Egyetlen kezében vastag meggyfa-pálcza:
Erre támaszkodik, meg a kapu-rácsra.

Ott áll vagy üldögél, nézegetve szerte,
Nem tesz-e kárt senki abb' az úri kertbe',
Megvannak-e békén a szegfük, a rózsák,
Nem tép-e belőlük a pajkos apróság?

Szóba álltam véle. „Volt már régesrégen“,
Mondogatta szegény, „efféle őrségem;
De nem gyerekekre, nem is ékes parkban —
Ellenre vigyáztam, emberölő harcban!

Az ám a poszt! Éjjel, szélin a tábornak,
Hóban, megfigyelni neszét a távolnak,
Látni, az ellenség, hogyha cselre készül,
S hírt adni szaporán a közelgő vészrül!...“

S kértemre elmondta az én öreg hősöm,
Negyvennyolcban mikor s hogyan állott őrsön —
Hogy jobban megértsem, szépen lerajzolva
A had állásait botjával a porba.

„Itt állott a magyar, emitt meg az osztrák,
Ide a mieink az ágyukat hozták,
Ottan egy kis domb volt, amottan egy árok,
Itt rohantak elő a Mátyás-huszárok . . .“

S ahogy ide-oda böködte a botot,
Szegény öreg bizony bele zavarodott.
„Érti-e már?“ szólott. Nem értettem, nem én,
De azért úgy tettem, mintha jól érteném.

S azután elváltunk. S visszatekintve rá,
Láttam, hogy még mindig rajzolá, rajzolá,
Tüzérség, huszárság, hogy s merrül érkezék,
S hogy melyik rohamban hagyta el félkezét . . .

De aztán valami pékinasnak láttán,
Ki be akart menni puttonnyal a hátán
(Amire pediglen szörnyű tilalom van!)
Álmodozásából fölrezzene nyomban.

Hogy azt elriasztá, megint székébe ült,
S füstölve, megint csak emlékibe merült . . .
Ringassa csak lelked az a fényes álom:
Szegény öreg honvéd, az isten megáldjon!

KIVÁNDORLÓK.

Tavaly, hogy délnek vitt utam,
Szomoru, őszies időben
Ott kóboroltam egymagam
A genovai kikötőben.
  Előttem óriási gályák
  Nyomták a tirrhén tenger árját,
  Körültem dolgozó tömeg,
  Mely véget nem lelő sorokban,
  Nehéz teherrel megrakottan,
  A hajók alját tölti meg.

Egyszer csak egy csoport felül
Magyar szót hallok. Odaléptem,
És láttam, hogy a földön ül
Egy ember szűrben és zekében.
  Mellette asszony s barna lányka
  Bámul merőn az Óceánra
  Egy rengeteg gőzös felé,
  S mindhárman olyan rém-kopottan
  És oly halványan ültek ottan,
  Hogy elszorult szivem belé.

S hogy szóba állottam velök,
Az ember búsan emlegette,
Hogy volt kis földje azelött,
S hogy két rossz termés tönkretette,
  S aztán hiába volt akármi,
  Már nem birt többé talpra állni,
  Akárhogy küzdött, fáradott,
  S mert nem futotta az adóra,
  Kihúzták a párnát alóla
  S foghatta a vándorbotot.

„És nem sajnálja — kérdezém —
Elhagyni a szülőhazáját!“
Sajnálni? A hazámat? Én?“
— Szólt, rút szitokra nyitva száját.
„No van miért!“ És szinte hörgve
Szorítá két kezét ökölbe
S kidagadt homlokán az ér.
„Hát mit tett értem, hogy szeressem?
Elvette mind, amit szereztem!
Azér' szeressem tán? Azér'?“

S mig a szilaj kétségbesés
Így tört ki ajkán szörnyü hévvel,
Mely ellen tudtam, hogy az ész
Okokkal mindhiában érvel,
A földre nézek, s íme látok
Egy foltos, piszkos, furcsa zsákot,
Amelyre a kislány ügyel.
S oly féltőn fogta át a gyermek,
Hogy szóltam: „Mondja csak kigyelmed,
Hát abb' a zsákba' mit visz el?“

És annak arcán hirtelen
A düh mély fájdalomra lágyul,
S ötöl-hatol: „Hát ... Istenem ...
Földet viszek Magyarországbul . . .“
S némán meredt maga elébe,
Fejét lehajtva tenyerébe.
„Bolondság, úgy-e?“ — mormogá.
És hozzátette, szinte sírva:
„Ha idegenben visznek sírba —
Ezt hadd tegyék fejem alá!“

MONTE CAVALLO.*)

Az óriás teren, a gránit-kút felett,
Hol felszökell s lehúll a víz örök sugára,
Ahol az obeliszk az ég felé mered:
Ott fékezi lovát a Dioszkúrok párja.

Ők illenek ide, erő jelképei,
E helyre, ahová az néz le ablakábul,
Kinek Itália eggyé lett népei
A büszke Quirinált hódíták meg lakául.

Ott él a fejdelem, a honban s a honért,
Melyet mint Messiás, úgy támasztott fel atyja,
S melyért a harc terén, maga is onta vért,
Csakhogy szabad legyen mindegyik talpalatja.

Ez a föld szülte őt; ennek nyelvén dalolt
Lágy altató-danát őnéki is a dajka;
S azon szólt anyja is, mikor reá hajolt
És leste, hogy miként kezd már gyügyögni ajka.

S amikor ifju lőn, e nép költőivel
Tanúlt rajongani és lelkesedni lázban,
E nép' története könyvébe merül el,
Hol annyi glória s mellette annyi gyász van.

---

*) Igy híjják Rómának azt a halmát, melyen a Quirinál, a királyi palota áll. A verset még Umberto király uralkodása alatt irtam „*Római rithmusok*“ cimü, még meg nem jelent vers-ciklusomba.

S a hősök s mártirok emlékein mereng,
Akiknek szent nevét e könyv szivébe rótta,
S a szeme fölragyog, ha a fülébe cseng
A nagy harc himnusza, a Garibaldi-nóta . . .
. . . .

És lelkem fölriad, és útam folytatom
A tágas téren át, amelyen néma csönd ül,
És elgondolkozom jelenen s múltakon,
S az isten tudja mért, de a szemembe köny gyül.

KÖNYÖRGÉS.

Isten föl ne rója bűnöműl,
Arra sokszor félve gondolok,
Hogy mi lesz, ha majd szivem kihűl
És mennyekbe visznek angyalok?

Eltünődöm, lessz-e minekünk
Magyaroknak ott külön tanyánk?
Vagy csak össze-vissza lehetünk,
Égi kozmopoliták gyanánt?

Egy a mással hogy' barátkozik,
Fönt az édenkertben aki van?
Lesz tán holmi égi volapük,
Mit megértünk majd mindannyian?

Avagy olyan túdós lesz agyunk,
Mihelyest utunk a mennybe visz,
Hogy pompásan diskurálhatunk
Még egy mandzsu s votják szenttel is?

Édes jó Istenkém, könyörűlj,
Ezt se tedd velünk, meg azt se tedd:
Inkább fönn is, szent trónod körűl
Hadd csak együtt ezt a nemzetet!

Hogy' érezném ott az Irgalom
S a mennybéli üdvösség becsét —
Ha nem hangozhatnék ajkamon
S körülöttem is *magyar beszéd?!*

II.

TÖRTÉNETEK.

A B Ú.

Abú, a szent — így szól egy vén rege —
Pusztán ha járt, sosem szünt éneke.
Mindegyre zengé: „Illahah il Allah!“
Pedig egy lélek sem figyelt a dalra.

„Magadba' járván a nagy Szaharát,
Hol nincsen ember, ki hallgatna rád,“
— Egy csúfolódó ezt kérdezte tőle —
„Mi végbül kántálsz fotyton, óh te dőre?“

„Igaz — felelt az — a sivatagon
Köröttem hallgató ritkán vagyon;
De hát ki tudja: nincs-e messze-messze,
Hová nem ér szemem, hogy fölfedezze?

Ki tudja, hallja tán az éneket
Valami vándor, ki eltévedett
S fáradtan s csüggedéstől elnyomottan,
Kesergve űl a perzselő homokban.

Ki tudja, hogy amely elszáll felé,
A hang nem önt-e új erőt belé?
Ki tudja? izmát tán acélosítja,
Szive kialvó lángját újra szítja,

Hogy végre mégis feltápászkodik,
Hogy mégis eljut az oázokig,
Hol hű arabnak nyájas sátorában
Felejtheti, mit szenvedett korábban!

S ha minden három évben egy akad,
Kiben imámtól új remény fakad:
Legyen dicsőség Allah szent nevének —
Pazar jutalmát lelte mind az ének!“

— Oh költő, aki pusztaságba' jársz,
Visszhangot szódra mindhiába vársz:
Hivén, hogy úgy sem hallja senki hangod,
Ne dobd el csüggedetten azt a lantot!

Ki tudja, messze-messze valahol
Nincs-é, ki hallja, mit ajkad dalol:
Egy szív, amelynek útja kínkeserves,
Mely lankad, bágyad, mely már szinte elvesz'?

S hahogy ezer dal közt, mit tollad ír,
Egy van, mely ilyen szívnek balzsam-ír;
Nincs rá okod, amért magad epeszed —
Ez egy dal megfizette mind az ezret!

VALMIKI HALÁLA.

Gangesz vize partján, nádfödelű házban,
Ott pihen Valmiki széles kereveten.
Sínylő szíve gyászban, gyönge teste lázban,
Itt nyugszik régóta, halálos-betegen.

Révedező szemmel a csöndes árra néz,
Nézdeli a partnak lótoszát, pálmáját,
S megsajdúl a lelke, hogy nincs egy árva kéz,
Mely végig simítsa homlokát, párnáját . . .

Hogy nincsen körülte két gyöngéd női szem,
Mely lágyan, biztatón tekintene rája,
S ha teste merevül, nem lesz majd senkisem,
Ki sírva lép hozzá, szemét hogy lezárja.

S hogyha a nap újra feltűn' az ormokon
Megjárni ösvenyét a végtelen űrbe';
Nem sóhajtja senki, se barát, se rokon:
„Valmiki Brámával él már egyesűlve!"

Ott pihen a költő. És körötte csend ül:
Kint is, mint odabent, némaság és magány;
Egy fűszál se zizzen, egy levél se lendül,
Egy árva szellő se köszönt be ablakán.

De most felül s figyel. Egy hang repül arra,
Édesen, reszketőn szállva át a légen.
Oly ösmerős néki — emlékszik e dalra . . .
Ő ezt hallhatta már, valamikor, régen.

S közelb jött a nóta, és mint ezüst harang
Ugy csengett, úgy bongott, egyre hallhatóbban,
S oly jól esett néki e vídám, tiszta hang,
Mintha balzsam volna minden egyes szóban.

Oh már jut eszébe: hisz ez az ő dala!
Ifjonti elmével ő írta meg akkor,
Amikor éltében legboldogabb vala, —
Ő írta e nótát két piros ajakrol;

Két piros ajakról, melyet annyit csókolt,
Két fekete szemnek bűvös mosolyáról,
Kebelről, mely hó volt, fürtről, mely holló volt,
Üdvösséget szerző puha nyoszolyáról...

Oh beh nagy ideje! Elrepült azóta
Ifjuság, szerelem — tovatűnt mint árnyék.
De mely akkor készült, íme az a nóta
Deli szűzek ajkán ma is visszaszáll még.

Ma is dalolgatja az a pária-lány,
Ki fején korsóval megy a Gangesz felé,
Még csak nem is sejtve, hogy' méláz el dalán
Egy öreg poéta, ki azt megösmeré;

Egy öreg poéta, ki boldogan hallja,
Hogy az ő nótáját van még aki zengi,
Egy öreg poéta, aki arr' a dalra
El birja feledni, hogy nincs vele senki,

Kinek e hangoktól — mintha sok jó barát,
Hű rokon környezné — szíve-lelke derűl,
S aki, hogy a pórlány elvégezi dalát,
Örökös álomra mosolygva szenderűl!

VIGASZ.

Meghalt Fatíme, Hasszán drágagyöngye
Az ámbra-testü, hajnal-arcu lány;
S kesergi hunytát Irán és Turán
S az ország véne, fiatalja könybe..

Egyetlenegy van, aki könnyet nem lel,
Jár száraz szemmel hetek-, havakig:
Ép az, kiben legmélyebb gyász lakik,
Aki szerette boldog szerelemmel.

Nem csillapítva éhességet, szomjat,
Kijárt a sírhoz mindennap hiven;
S a bölcsek azt jósolták széltiben:
Ha könnye nem lesz, majd utána fonnyad.

S Ali, a nagyvezér, királyát szánva,
Küld hírnök-serget, gyorsat, mint a szél:
Hogy a nép színe — mert nagy a veszély —
Induljon rögtön s gyüljön Iszpahánba.

S papok meg költők, túdósok s leventék —
Ali szavára mind, mind odagyűl,
S órjás terembe, dús asztalhoz űl
Hasszánnal együtt a sok úri vendég.

És szólt Ali, halk hangon, remegően:
„Nos, keljen az, az mondjon most imát,
Ki úgy ment élete ösvényin át,
Hogy nincs halottja még a temetőben!

Hogy nincs egy kő, amelynek föliratja,
Ha ránéz, éjjé teszi nappalát,
Hogy nincs egy név, melyet ha hall, ha lát,
Azt, aki hordta, ujra elsiratja!

Nos keljen az, ki még sohase gyászolt,
Ha mást nem: emberben való hitet,
Midőn, akin testvérként segitett,
Elárulá és majd' vérébe' gázolt!

Nos keljen az, ki nem tett soha földbe,
Ha mást nem, hát egy édes szép reményt,
Mit táplált és becézett fiaként,
S egyszer csak látta: vége, meg van ölve!"

Némult az agg, s szavára hosszu csend lett,
S rémlett: a termen árnyék suhan át.
Mindenki arcán felleg vert tanyát,
Mindenki földre nézett s elmerengett.

És feltünék eszébe mindahánynak,
Amit veszített: egy-egy drága holt,
Egy érzet, egy reménység, ami *volt*,
Mit vérző szívvel rég elhantolának . . .

És Hasszán látva, senki meg se moccan,
Megérté: nincs, ki ne viselne gyászt;
S a közös búban lelve gyógyulást,
Fejét lehajtá, és sírt hosszan, hosszan.

TIRESIAS.

A nap hiába szór fölöttem sugarat,
Köröttem hasztalan tarkáll a rét virága,
Nekem hiába zöld az erdők lombos ága:
Elém homályt teremt az égi akarat.

Pallas-Athéne volt, szemem kit látni vágya,
S hogy megpillanthatá, azóta vak maradt;
A földöntúli fény kioltá perc alatt,
Mert istennőt ha néz, kihúny a szem világa.

Mégis, ne szánjatok. Hisz azt az alakot,
Kit idelent szemem utólszor láthatott,
Már bennem új alak nem halványítja többé.

Szemem borús lehet, de szellemem borútlan.
És boldogan rovom árnyék-takarta útam:
Egy istennő ragyog előttem mindörökké!

ÁRION.

Árion, a lantosok királya,
Mondják, egykoron tengerre szálla,
Vállán drága bíbor-köpenyeg,
Melyet néki lantja szerze meg.

S ím a tengerészek megkivánják
Bíboros ruháját; sohse bánják,
Bármi bűvös dalt is mond nekik;
Fogják, s a habok közé vetik.

Nos, ez rajta meg nem esne már ma,
Nem mert tán ma *dallal imponálna* ...
Csak mert hogyha dalt ma zengene,
Sohse volna — *bíbor* köpenye!

EGY KÖNYCSEPP.

Itáliában, hatszázötven éve,
Negyedik Ince pápa idejébe',
Egy nagyhatalmas gróf uralkodék,
Kit rettegett a római vidék.
Fürdött a vérbe', csak úgy, mint a borba',
Járt szerteszéjjel ölve és rabolva;
Férfit, ha agg is volt, kardélre hányt,
S várába hurcolt asszonyt és leányt.

Hogy egyszer átallovagolt egy erdőn,
Elébe íme, szánalomra keltőn,
Aszottas képü, agg barát kerűl,
Ki e vadont választá lakhelyűl.
A gróf szilaj kedvébe' rákiálta:
„Gyónókra vársz itt, adta vén barátja?
No rajta, jöjj hát, gyónok én neked!
Elmondok egy pár víg történetet,
És lelkemet ha aztán föl nem oldod,
Ha vezeklésül nem szabsz könnyü dolgot:
Tanúm a sátán, hogy ma még
E fárul mennyországba mégy!“

E szókat véle járó pár lovagja
Harsány röhejjel és tapssal fogadja,
És tréfálkozva és mulattatón
Ő rá is kezdi s káromkodva — gyón.
„No páter, végzi, kedves lelki hóhér,
Mit tészsz most vélem ennyiféle jóér'?“
De a barát szelíden így felel:

„Ím, itt van ez az ócska fa-kehely,
Merítsd meg a patakban s töltsd meg ottan,
És akkor elmehetsz, föloldozottan.“
S az szól: „No már, ha ily olcsón adod
Ilyen sok bűnért a bocsánatot:
Panaszod akkor énreám se légyen!“ —
S veszi a kelyhet és a vízhez mégyen.

Meg is meríti egyszer, kétszer is,
De a kehelybe nem foly mégse víz,
S harmadszor is megtöltené a habban,
De nem marad egy árva csepp sem abban.
A gróf döbbenve látja e csodát
És szívén borzalom nyilallik át;
Reszketve áll a patak ágya mellett,
Reszketve ejti porba azt a kelyhet . . .

S rabló-lakába nem tér vissza már,
Az naptul fogva egymagába' jár,
Zord és kietlen tájakon bolyongva,
A régi dísz helyett csak puszta rongyba'.
Nincs véle semmi, csak az a kehely;
Azt is csak intő-jelnek vitte el,
Hogy ne feledje soha pillanatra,
Mi módon inté a mennyeknek Atyja.

Két hosszu évig járt így szüntelen,
Éhezve, fázva úton-útfelen.
S véletlen ekkor visszajut a helyre,
Hol megjavítá a remete kelyhe.
És ím, az aggot most is ott leli,
És az felé megy, jósággal teli,
S leül vele s gyöngéden tudakolja,
Ama nap óta mint folyt élte sorja.
S ennek eszébe jut a szörnyü mult . . .

Szemébe hirtelen egy könny nyomult,
S az első könnyet több és több követte,
És mind a megbánásnak volt követje.
S hogy ontá őket, mint a sűrü záport,
Egy árva csepp kelyhébe is aláfolyt . . .
S mihez kevés volt egy egész patak,
Megtette egy könny, mely szivből fakadt;
Csak ez az egy könny hullott a kehelybe,
S az abb' a pillanatba' színig telve.

FRATER EUGENIUS.

Egy ifju pap — pár hónap óta szolgált
Noviciusként — forgatá a zsoltárt.
Egyszer csak e sor állítá meg őt:
„Mert ezer esztendő szined elött,
Mint a tegnap . . .“ Fejét a földre hajtja,
S e szókat ujra elismétli ajka:
„Mert ezer esztendő szined előtt,
Mint a tegnap . . . Nagy Isten, adj erőt,
Világosíts meg: hagyj e szókba' hinnem!
Nem értem őket!“ És hiába minden:
A kétkedés lelkében megmaradt.

S hogy másnap ott sétált a fák alatt,
Az erdő szélén hirtelen elébe
Egy furcsa kis madár szállt, zengicsélve.
Szép tarka szárnya gyorsan csapkodott
S nótája olyan vígan csattogott,
Hogy a barát szólt: „Ah, ezt meg nem állom,
Meg kell őt fognom minden áron!“
De a madár a sűrü galy között
Alig pihent meg, tova röpdösött,
Mind beljebb s beljebb csalva a barátot.
S hogy alkonyult s hogy már semmit se látott,
Sóhajtott: — „Vége — már meg nem fogom!
Ideje fölkeresnem hajlokom!“
És indul vissza. S a klastromhoz érve,
Csak néz — s nem ismer rá a külsejére!
Más a torony és más a kapu-bolt
S az ablak-ív is mind másféle volt.

Előbbre megy, döbbenve áll a házban
És látja, portás a kapúba' más van.
S aki az udvaron feléje lép,
Előtte ismeretlen arcu nép,
Bár szerzetes-ruhájuk még a régi.
S előjön az apát és mondja néki:
„Testvérem az Úrban! A nevedet!
És szólj, mi az, ami közénk vezet?“
S az ifju szerzetes ámulva mondja:
„Atyám, hát hol vagyok? Nem klastromomba'?
Csak egy órája van, hogy elhagyám
És mentem egy madárnak a nyomán,
Mely fáról-fára, lombról-lombra térve,
Mind beljebb csalt az erdő sürüjébe . . .“

Csodálva hallja ezt az agg apát
S előhozat egy régi krónikát,
Amelybe egy-egy scriba összeróta
Mind, ami történt hosszu százak óta.
És nagysoká' meglelték ezt a hírt,
Mit egy barát háromszáz éve írt:
„A páter gvardiánnak megjelenték,
Hogy Frater Eugenius növendék
Váratlan' klastromunk elhagyta ma.“
S jegyzetben: „Végkép elveszett nyoma.“
És Eugenius a porba néz le
Álmélkodóan. Csak most vette észre,
Ruhája mily nyűtt, haja mily fehér
S hogy ősz szakálla szinte földet ér.
S köny gyül szemébe s felsohajt, megértve,
Hogy egy madárdalért így folyt el élte!
És visszagondol arr' a nyári napra
És visszagondol arr' a zsoltárlapra:
„Mert ezer esztendő szined előtt,
Mint a tegnap . . .“

S azok beviszik őt
S vigaszban, ápolásban híja nem volt.
S aztán kegyelmes volt hozzá a mennybolt:
Még élhetett szentűl sok éven át,
A mígnem szelleme az égbe szállt.

A FÜGEFA.

Komor gyászleplet ölt egész Valencia,
Aggnak meg ifjunak hullton-hull könyje cseppje.
Hisz oda van, oda, a nép legkedvesebbje:
Költője, Salamon, a Gabiról fia.

Háromszor nyúgoszik s háromszor kél a nap,
És jajgat Izrael, látván, hogy vissza nem jő:
„Hová lett az az ajk, az annyi bájjal zengő?
Hová lett az a szív, a legjobb s jámborabb?“

Nem tudják, hogy az ajk örökre néma lőn,
Nem tudják, az a szív hogy többé sohse verhet,
Nem tudják, kicsoda s hol ásott néki vermet,
S hogy össze mint rogyott, hét sebből vérezőn.

Egy tudta csak: a mór, ki dalnoktársa volt,
Szelim. Előbb a nép babérját néki fonta,
De Salamon neve hirét homályba vonta —
S rá senkisem figyelt, mióta az dalolt.

S midőn Szelim ezért ádáz irígye lett,
Meghívta, jőjjön el nagy kertje sűrüjébe,
És ott, egy fügefa hűs árnyékába érve,
Tőrét villogtatá a drága fő felett.

Nem látta senkisem a gyilkoló acélt,
Csak mely rájok borult, a fügefának lombja.
A dalnok erre néz, s hűlő ajakkal mondja:
„Oh szent fa, állj boszút az én halálomért!“

És elmulik az ősz, a tél is tovaszáll,
S hogy jő az új tavasz s kibú a rét virága,
S még termést csak *igér* a nagy kert minden ága:
Im már a fügefa gyümölcscsel rakva áll.

Meghallják a csudát és ezren jönnek el,
Hogy lássák a fügét, mely madjdhogynem tenyérnyi
S ha kérdik, mily varázs tud ily csodát elérni,
A mór titokszerűn mosolyg és nem felel.

S hogy a királynak is megvitték azt a hírt,
Egyszer, váratlanúl, ő is bement a parkba.
Hivatta Szelimet, s a fügefának tartva,
Megállt és ajaka kemény szavakra nyílt:

„Mitől terem e fa? Beszéld el — akarom;
Mondd meg szered; ha jó, hadd éljen véle más is!
De hogyha bűvölet, vagy bárminő varázs is:
Az Úrra esküszöm, lesújt reád karom!“

Zavartan áll Szelim, szivébe' döbbenés.
S elébe tűnik az, kit egykor ott megölt ő...
Rábámul mereven a sápadt arcu költő,
S ő reszket és hebeg, s a fa tövére néz.

S a király újra kérd, de már ő szót sem ért;
Az ő fülébe' most egész másféle hang van:
Egy szörnyü végsohaj — azé, ki ott alant van:
„Oh szent fa, állj boszút az én halálomért!“

S elfödve arcait, jajgatva fölkiált,
És ismételgeti, rémülten, önfeledten:
„Óh Gabiról fia, nem látta senki tettem',
De megjövendöléd, s a szent fa bosszut állt!“

S vallatja a király, s ő mindent elbeszél
Salamon végszavát elsirva újra s újra...
És másnap ama fán, mely tettének tanúja
És bosszulója volt, himbálta már a szél.

A KEGYELEM.

Hogy a nagy bűn után az Isten elüzé
Az éden lakosit a baj s a gond közé,
S hogy már a kerub is, a kapu őreképen,
Ott állott zordonúl, lángpallos jobkezében:

Ádám följajgatott: „Ah Uram Alkotóm,
Mért büntet haragod ilyen iszonytatón?
Ki csak porból vagyok karodtul megteremtve,
Mért dobsz ki engemet örökös küzdelembe?

Gyöngék az izmaim; én Istenem, oh nézd,
Nem bírom vélök el a tenger szenvedést!
Szánj engem és e nőt! Bár súlyos a mi vétkünk!
Te bölcs, kegyes biró, oh irgalmazz minékünk!“

És ráfigyelt az Úr a fellegek között,
Miként imádkozik, akit ő számüzött.
S ím megdördűl a lég, és azután a mennybül
Világ-remegtetőn Adonáj hangja csendül:

„Másíthatatlan az, mi ki van mondva rád:
Verítékezve hordd az élet nyomorát.
De hogy bírhassad el, hogy légyen súlya könnyebb;
Ember! neked adom ajándokúl a könnyet!“

A COLOSSEUMBAN.*)

A régi Róma hív. A déli nap hevében
A Capitolium mögöttünk elmarad;
Egy végtelen gödör nyilik lábunk alatt
Kő-csontok óriás, csudás sírgödreképpen.

S ámulva néz szemünk a nagy, sivár telekre,
Ahol közepe volt a földnek egykoron,
S hol most kietlenűl torlódik romra rom,
Ívek meg oszlopok zavaros tömkelegje.

De ahol véget ér a hosszu-hosszu korlát,
Valami zordonúl nyulik az égbe fel,
Minthogyha ciklopok, kőszirtek ezrivel,
Emelték volna ott Rómának bástya-tornyát.

Tátongva ránk mered száz rengeteg kapúja,
S üres ablakival a három emelet;
A szürke köveken sebhely ér sebhelyet,
Díszt rajtok nem hagyott a századoknak újja.

És bent is pusztulás feküdt reá a házra,
Lépcsőzetek helyén nagy mélység borzogat,
Itt-ott egy csonka ív, leszakadt boltozat,
Egy-egy gigási fal, melynek nincs folytatása . . .

---

*) A „Római Rithmusok“ c. ciklusból.

S munkál a képzelet, a múltat visszahozván . . .
Száz márvány padsoron Rómának népe űl,
És hangos ketrecek borzalmas mélyibűl
Az arénába ront a vérszemű oroszlán.

És középütt megáll, szemét vadúl meresztvén,
Aztán megrázkodik: mivel szemben vele
A sorompó kinyílt — jön az ellenfele,
Jön véle küzdeni a bűnös — a keresztyén!

Az fog ma játszani a régi színdarabba',
Ahol oly egyszerű s oly szörnyü a mese,
Melynek sugója nincs és nincsen jelmeze,
S hol nem komédia a halál pillanatja.

Felordít most a vad, már szomjasan a vérre,
S a százezernyi nép ujjongva fölkiált:
Mivel gyönyör nekik nézhetni a halált,
Mint annak lenn gyönyör így szembenállni véle.

Most — most!...És mind mohón nézik lihegve, csöndbe,
A császár-pontifex s a vén senátorok,
A lovagok s a nép... S egy szív se háborog,
És annyi szem között nincs egyiknek se könyje!

Nem hallják, hogy amaz mint hívja haldokolva
A Mária fiát, ki Júdeában élt,
S nem sejtik, mily hamar lakolnak e napért,
Hogy Róma sassai mint hullnak majd a porba;

Hogy' szárnyal az a név a birodalmon által,
Szétverve mindenütt hamis augúrjaik,
S hol most zavartalan' Jupiter úrkodik,
Arany szentélyeik hogy' összezúzza bárddal!

Igen, a Palatin Caesarok-lakta halmát,
Oh gőgös Róma te, e név pusztítja el,
S majd fórumodra is csak pórnép seregel,
A törmelék fölött csereberélni barmát.

S amelyről azt hivéd, az öröklétnek épül,
E márvány-szörnyeteg csak puszta váz marad;
Széthordják szobrait, kifosztják a falat
S új Isten templomát építik a kövébül;

S a barbar idegen, ha egykor megcsodálja,
Majd arra gondol itt — hogy túl ama folyón,
Mily diadalmasan, milyen parancsolón,
Milyen fönségben áll Szent-Péter kúpolája!

A PEJKÓ.

I.

Búsan áll a várteremben
Lacfi Andor egymagán,
Szívet tépő gyötrelemben
Néz ki ólmos ablakán.
Túl az erdőn megláthatja
A kastélyt a bérc felett —
Odaröppen gondolatja
Ahhoz, kit oly rég szeret.

Fölidézi gyász-szivébe
Az első találkozást,
Hol a tornán, most egy éve,
Megszerették egy a mást.
Minden ellenét lebírva,
Tőle vette át a bért,
S látta, kék szemébe írva:
„Szívet adnék szívedért!“

Büszke gróf a lánynak atyja,
Ő szegény és köznemes:
„Hogy is, hogy is álmodhatta,
Hogy a lányom neje lesz?“
És a szűz is reggtül estig
Mindhiában esdekel,
Hasztalan, hogy sírva fekszik,
Hasztalan, hogy sírva kel.

Rengetegnek mély sötéte
Környezi a Lacfi-várt,
Lacfi mégis hétrül-hétre
Háromszor megy rajta át.
Túlfelén a grófi lak van,
Ott megáll és föltekint,
Látja hölgyét egy ablakban,
Aztán visszatér megint.

Titkos a vadonnak útja;
Hol így jár ide s tova;
Rajta kívül ki se tudja,
Csak mely hordja, pejlova.
Hajdan az sok ütközetbe
Rontott véle szilajúl:
Most fejét a földre szegve,
Vele érez és busúl.

II.

Azalatt a grófi lakba befordul egy kérő,
Minden gombja, minden csatja szinte kincset érő.
Sok-sok ránca dehogy bántja a leánynak apját:
Paroláznak, s már a násznak ki is tűzik napját.

Ős szokáskép, hogy a násznép annál díszesb légyen,
A határba, minden várba sebes hírnök mégyen;
„Kigyelmedet Csákvár ura szívbül köszönteti,
Legszebb lovát a lakzira adná kölcsön neki!“

E szót hallván, Lacfi halvány, szinte összeroskad,
Nincs egy íge fehér ajkán . . . csak néz percek hosszat.
Majd remegve maga megy le a vár udvarába,
Kihozatja Pejkó lovát, sírva borul rája.

„Jó paripám, hű pajtikám, te léssz csak a boldog!
Ottan léssz az esküvőjén — talán te is hordod
Aranyhímes párna-nyereg födjön majd a nászon,
Gyöngyös legyen hevedered, takaród meg bársony!“

Kapar a mén, okos fejét ide-oda rázza,
Mintha urát vigasztalná vídám nyihogása.
De az nyakát átkarolja, könnyével fereszti,
Nagy-keserves sóhajtással utjának ereszti.

III.

És virrad a nap, min a szép hajadon
Oltárhoz mén az öreggel.
A vártul a templom messze vagyon,
Indulnak hát kora reggel.
Muzsikus megy a násznép legelején,
Leghátul az álmos vőlegény
S a bús menyasszony — a Pejkón.

Kietlen, sűrü a rengeteg,
Melyen át lemennek a völgybe;
Bóbiskol, mondom, az álmos öreg,
Sir, a porba nézve, hölgye;
Míg egyszer a Pejkó megbotol,
A lány riad . . . nincs senki sehol . . .
Elveszté úti társát!

Kiált, de amaz már messze megyen,
S nem jő felelet sehonnan.
Idestova néz: mitevő legyen?
Ki vezesse a mély vadonban?
De a reszkető leány alatt
A Pejkó biztosan halad . . .
Rá bízza magát szegényke.

A ló most jámborúl nekivág
Egy keskeny, árnyas utnak;
Egyszerre ím, ritkulnak a fák:
Az erdő végire jutnak.
S ím egy ódon vár van a lány előtt,
S a toronyba', köszönteni az érkezőt,
A kürtnek szózata zendül.

Egy ifju tekint le a vár falán,
S repesve rohan le feléje;
Megismeri kedvesét a leány,
S pirulva omlik ölébe.

S a rég egymásra vágyakozók
Pihegő ajakán elcsattan a csók,
   S mámorban fürdik a lelkök.

S hogy megvolt másnap az esküvő,
És Lacfi a grófhoz átment:
Az mit tehetett? Az ifju vő
Kicsikarta tőle az áment.
Az a vén pedig röstelkedik,
És míg a cselédek kinevetik,
   Dörmögve hazakullog.

A Pejkót aztán nem feledék,
Akiknek üdvöt szerze:
A boldog férj s a víg feleség
Hűn gondoztatta persze.
Istállójában friss zabot
Ezüstös jászolból kapott,
   S gyöngyen folyt élte holtig.

SIRKŐFARAGÓ.

— *Epilóg-féle.* —

Udvarunkban, reggtől kezdve
Míg csak le nem száll az estve,
Hangzik véső, kalapács:
Sirköveken, melyek ottan
Állnak összehalmozottan,
Foly a betű-faragás.

Dúsak nevét, születésit,
Érdemeit belevésik
Carrarába odalent;
De a szegény embereknek
Homokkőre rendelgetnek
Kurta írást, dísztelent.

Bármily írás kerül rája,
Egy kis öreg faragcsálja
Közömbösen, gondtalan;
Olykor-olykor munka mellett
Rekedt hangon énekelget,
S ez a furcsa dala van:

„Kip-kop! Bármi nagy piramis,
Ha betűje színarany is,
Mindegy annak odalenn,
Véssem nevét bármi büszke,
Tiz láb magas obeliszkre:
Föl nem kél az sohasem!“

... S én tünődve, tünelődve
Nézek be a jövendőkbe
Bús nótája hallatán.
S rágondolok arr' a napra,
Mikor egy ily kődarabra
Nevemet is írja tán.

S éltem művét áttekintve
Megirigylem szinte-szinte
Őt, ki betűt kőbe vés;
Mit én írtam, csak papírra,
Gyönge tollal vagyon írva,
És a sorsa feledés.

Annak ékes, nagy betűi
Soká fognak szembetűnni,
Hosszú lesz az életük;
Mit én írtam, mind egy szálig
Előbb-utóbb szerte mállik —
Betűim nem kőbetük.

De vígaszúl lenn a nóta
Újra fölcseng folytatódva:
„Kip-kop! Bármi szép a kő:
Minden porlad, minden korhad,
Egyszer mindent szétrombolhat,
Kip-kop, az a vén Idő!

Ember, azért földön járva,
Sohse keresd bolondjába,
A Jövendő mit mivel:
Ha van babád, kérd a csókját,
S ha van kedved s tudsz egy nótát:
Ne okoskodj — fújjad el!“

TARTALOMJEGYZÉK.

MIKES KELEMEN

VÁLOGATOTT

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEI

BEVEZETÉSSEL ÉS JEGYZETEKKEL

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

8683. FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

MIKES KELEMEN
ÉS TÖRÖKORSZÁGI LEVELEI.

Mikes Kelemen Zágonban született, Erdélyben 1690 augusztus havában. Mint tizenhét éves ifjú Rákóczi mellé került apródnak, s midőn a fejedelem 1711-ben az országból távozni kényszerült, Mikes elkíséri urát Lengyelországba s Angliába, majd Franciaországba, melytől, minthogy az osztrák házzal ekkor háborút viselt, Rákóczi különös bizalommal várt segítő kezet. De a hadakozó felek közt a rastatti béke 1714-ben helyreállítja a jó viszonyt s Rákóczi végkép lemond arról, hogy Franciaország őt Ausztria ellen megsegítse; megvonul Párizs mellett s emlékiratait kezdi írni. Midőn 1716-ban a porta és Ausztria közt üt ki a háború s a szultán Rákóczit meghívja, ez, új reménytől élesztve, ötévi ott-tartózkodás után elhagyja Franciaországot s közel hatvan főből álló kíséretével Törökországba indul. De közben az osztrák győzelmek már-már véget vetettek a háborúnak s midőn a fejedelem 1717-ben Gallipoliba érkezik, a békealkudozások meg is indultak. Nem is nyílt neki alkalma többé Ausztria ellen fegyvert fognia: 1718 július 21-én megkötik 24 évre a passzarovici békét s Rákóczi hiába akar már Franciaországba visszatérni: 1720-ban Rodostóba internálják s a bujdosó fejedelem annyi keserves csalódás után itt éli le hátralevő napjait, főkép írásban találván szórakozást s a vallásban megnyugvást.

Így került Mikes is Rodostóba. Neki nem volt politikai becsvágya soha, a «szabadságkeresés» sem zaklatta elméjét, s mint maga mondja, nem volt egyéb oka hazáját elhagyni, mint hogy igen szerette az öreg fejedelmet. S ez az odaadó ragaszkodás és hűség tartotta meg őt végig Rákóczi mellett. Anyja 1722 végén Kolozsvárról ír neki s hívja haza: «Az ő felsége hűségére igyekezzél bejönni; ifjúságodnak virágát mi haszna ott eltöltened, — egy emberbe reménységedet vetned — ha meghal, mit csinálsz? Az igaz, hogy jószágodat mind másnak adták, én semmit se bírok benne. Jobb a magad házájába lenned, hogy sem az idegenek közt... Téged kesergő édes anyád, kedves fiam, árva Torma Éva». Mikes meghatva olvassa s mint drága ereklyét őrzi a levelet, de urához való hűsége nem engedi az anya okos tanácsával élnie.

Valószínű, hogy még egy másik szívbeli ügye is tartóztatta. 1718-ban megismerkedett Konstantinápolyban Kőszeghy Zsuzsival, Bercsényi gróf titkárjának árvájával, akit a grófi család felnevelt s magával vitt Jaroszlavba, Lengyelországba, majd Törökországba. Most Bercsényiék is Rodostóban laknak s Mikes sűrűn látogat hozzájuk a kis Zsuzsi miatt, akinek «igen fösvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy és tiszta jóság» — főképen ez a tulajdonsága ragadhatta meg a nemesszívű Mikest. 1723 elején Bercsényi özvegységre marad. «Vajjon — írja balsejtelemmel Mikes — nem házasodik-e még meg? Itt nincsen más leány, hanem Zsuzsi és két özvegy asszony, Zsuzsihoz pedig még más is tartaná közit, de aki gazdagabb, a hatalmasabb.» Úgy is lett s még ugyanaz évben a húszéves

Zsuzsi Bercsényi grófné. De Mikes hűséges szeretetét ez sem ingatta meg. Midőn a fejedelem egy ízben hosszabb vadászatra rándult ki, Mikest otthon hagyja, hogy gondot viseljen a házra. «Szánj, édes néném, — írja — szánj: ihol vadászni nem mehettem, mindennap Zsuzsihoz kell mennem, foglyot nem lőhetek. Csak Zsuzsival kell beszélgetnem, micsoda nagy büntetés e nekem! Bárcsak egy hónapig tartana ez a büntetés! De akármeddig tartson, de addig úgy búsulok, hogy majd meghalok örömemben.» Azonban 1725-ben megbetegszik Bercsényi s novemberben meghal. «Ismerek olyat, — írja pár nappal később Mikes — aki Zsuzsival le akarná már is tétetni a feketét, de nem akarja. Nem tudhatom az okát, noha azt tudom, hogy még leány korában is szerették egymást. Attól van-e, hogy a grófné titulust nem akarja letenni, vagy attól, hogy a legénynek nem igen villog ládájában az arany? De elég az, hogy nincsen kedve hozzá; noha a szeretet megvagyon.» 1726 őszén Zsuzsi csomagol «és valamennyi portékáját látom, hogy a ládában teszi, mintha annyi kést verne a szívemben». Szeptember vége felé Zsuzsi Lengyelországba megy, vissza Jaroszlavba, ahol nevekedett s mely a magyar bujdosóknak északi telepük volt. Ott is halt meg, özvegyi állapotban, 1750 márc. 21-ikén. Mikor a hatvanéves Mikes ezt Rodostóban megtudta, már leszámolt az élettel s minden csalódásaival s mély megadással s hideg elmével magyarázza el nénjének, miben áll a török vallás és melyek a hitágazatjai . . .

Zsuzsi távozása óta újabb szenvedély nem bántotta; kolostori egyhangúságban folynak le napjai. Hat órakor reggel a fejedelem mellett

van, kivel misére megy, hová a dobolás az egész udvart szólítja; azután reggelire gyűlnek az ebédlőpalotába s nyolc órakor újra mise van. A délelőttöt mindenki tetszése szerint tölti. Délben ebédre dobolnak s az udvar ismét együtt van. Félháromkor és ötkor a fejedelem egy-egy félórát kápolnájában tölt. Az urak ezalatt szabadok s csak hétkor hívja őket megint egybe a dobszó vacsorára. Nyolckor a fejedelem vetkezik s Mikes szállására megy. És ez így van napnap után változtatás nélkül. «Nem ismerek olyan klastromot, — írja Mikes — amelyben a rendet úgy megtartsák, mint nálunk.»

Idejét Mikes úgy tölti, mint szeretett fejedelme: olvas és ír. Mindenekelőtt őszinte vallásossága, mély keresztény hite keres kielégítést s 1724-ben könyvet ír «Az ifjak kalauza az Isten útjában» címen. Azonkívül ura példájára ő is feljegyzi élményeit, s mióta 1717 október 10-ikén török földre léptek, naplót ír.

Ebből a naplóból lett évek multán az a könyv, mely Mikes nevét s végtelenül szeretetreméltó egyéniségét fönnmarasztotta, a *Törökországi Levelek*.

Az egész mű az egri érseki könyvtárban van meg Mikes kezeírásában, negyedrét alakú s 445 számozatlan oldalt tölt be. Külön címlapja a kéziratnak nincs, de az első levél keltezése előtt címül ez áll: *Constantinapolyban Groff P.... E..... irot leveli M... K.....* Látnivaló, hogy helyesírással, az akkori idők elterjedt szokása szerint, Mikes nem igen törődött.

A «Törökországi Levelek» összesen 207 darabból áll; az első levél Gallipoliból kelt 1717 okt. 10-ikén, az utolsó Rodostóból 1758 december 20-án. 27 éves volt Mikes, mikor hozzájuk fog, s 68 esztendős, midőn befejezi.

A könyv külső szerkezetéről képet ad ez az egybeállítás: a 207 levél a következő *helyekről* van keltezve:

Gallipoli	1717.	1— 2.	levél
Drinápoly	1717—1718.	3— 16.	«
Bujukdere	1718.	17— 18.	«
Jenikő	1718—1719.	19— 29.	«
Békós	1719.	30— 31.	«
Jenikő	1719—1720.	32— 35.	«
Rodostó	1720—1722.	36— 43.	«
Bujukalli	1722.	44— 45.	«
Rodostó	1722—1737.	46—126.	«
Konstantinápoly	1737—1738.	127—131.	«
Drinápoly	1738.	132.	«
Csernavoda	1738.	133—134.	«
Viddin	1738.	135—137.	«
Fetislan	1738.	138—139.	«
Viddin	1738.	140—141.	«
Oroszcsik	1738.	142.	«
Csernavoda	1738—1739.	143—147.	«
Bukurest	1739.	148.	«
Jász	1739.	149—152.	«
Bukurest	1739—1740.	153—166.	«
Rodostó	1740—1758.	157—207.	«

Az *évszámot* tekintve a levelek kelte ím ez:

1717:	1— 7	1726:	70— 77
1718:	8—22	1727:	78— 85
1719:	23—32	1728:	86— 89
1720:	33—39	1729:	90
1721:	40—42	1730:	91— 92
1722:	43—46	1731:	93— 96
1723:	47—51	1732:	97
1724:	52—58	1733:	98—100
1725:	59—69	1734:	101—108

1735 : 109—118	1747 : 170
1736 : 119—122	1748 : 171—175
1737 : 123—130	1749 : 176—178
1738 : 131—145	1750 : 179—181
1739 : 146—154	1751 : 182—184
1740 : 155—160	1752 : 185—187
1741 : 161—165	1753 : 188—191
1742 : 166—168	1754 : 192—194
1743 : —	1755 : 195—197
1744 : —	1756 : 198—199
1745 : —	1757 : 200—206
1746 : 169	1758 : 207.

Mikes naplóul kezdte írni művét, amint az első levelek személyes részletei s egyéni természetű adatai igen valószínűvé teszik. S meglehet, hogy éppen első munkájának megírása, tehát 1724 után fogamzott meg elméjében a terv, hogy naplójából a nyilvánosság elé való művet készít. Ehhez képest azután átdolgozza az anyagot. Levélalakba önti, ami akkor divatos írói forma volt; s e leveleket a képzelt nénéhez intézi, ki természetesen Erdélyből, az ő tündér hazájából való s kinek szintén távol kellett Magyarországtól élnie, különben Mikes, száműzött létére, nem levelezhetett volna vele. Mikes eljárása különben egyik pontban sem kifogástalan: akárhány levele egyenesen arra minta, minőnek nem szabad a levelet megírni; s a nénét sem tudja csak megközelítőleg is egyéníteni, kinek sorsáról és körülményeiről annyit sem tudunk meg, amennyit a költői elhitetés elemi szabályai megkövetelnek.

A levelek tartalma igen változatos. Mikesnek mintegy igazi naplószámba mentek azután is, hogy könyvnek szánta. Mikor sok az egyéni ügye, sok van a levelekben; mikor kevés, akkor

itt is kevés ; értesülünk szerelméről és reményéről, majd csalódásáról és lemondásáról ; az emigráltak körében esett házasságról és halálozásról híven beszámol ; Rákóczi Ferenc és József fejedelmek ügyét érdeklő minden nagyobb és kisebb mozzanatot feljegyez ; értesít a török birodalom fontosabb változásairól s az európai kimagaslóbb eseményekről ; a saját utazásairól, küldetéséről, hazafias aggodalmairól és megható honvágyáról. De többször ír, mint történik valami, s ír olyankor is, mikor nincs mit írnia. Ekkor adomázik vagy olvasmányai tartalmát jegyzi föl, vagy végül népszerű értekezéseket ír a gyapotról, a selyemeresztő bogarakról, a szüretről, a máltai vitézekről és templaristákról, a keresztes hadakról, a nőnevelésről, a törökországi állapotokról. Nincs az a merev anyag, melyet valami ügyes, humoros fordulattal ne tudna belevinni vagy legalább utólag igazolni. Midőn egy ízben egy novella-kivonatot közöl, hozzáteszi : «Ez valójában megtörtént, de ha megtörtént is, mi szükség volt megírni? Mindazonáltal kell valamivel tölteni az időt ; én hogy írjak, ked meg hogy olvassa ; mert a dolog nélkül való létel igen nagy dolog». És máskor : «Hagyd koptassam pennámat az írásban ; mert arra elég időm vagyon, és a beszélgetés gyanánt legyen».

Hogy a naplónak könyvvé váló átdolgozásához még Rákóczi halála előtt fogott, bizonyítja az az eleven gondatlanság, az a sokszor pajzán jókedv, mely első 108 levelében megnyilatkozik. Mert a fejedelem halála Mikesre bensőleg teljesen átalakítóan hatott, amint a későbbi levelek javarészt igazolják. De az is kétségtelen, hogy a levelek többszörös átdolgozáson mentek át, aminthogy maga a megmaradt kézirat eleje

is 1737-ből való, tehát nem az első feldolgozás, talán nem is az első tisztázat.

Mikes negyvenegy álló évig írja leveleit, 1717-től 1758-ig s többeket — p. o. a Rákóczi Ferenc halála s a Rákóczi József idejebelieket — vagy keltük napján, vagy egy-két nappal a közölt esemény után ; de a nagyobb részök nem akkor íródott, amikor a keltök vallja s írójuk akárhányba utólag iktat be egy-egy nevettető vagy tanulságos részletet. Ezért van az, hogy némely levélben — p. o. 66., 73. — több adalék alig függ össze csak külsőleg is a voltaképi tárggyal s olyan töredékes, szakadozott levél áll elő, hogy a Mikesénél kevésbbé ügyes, sőt gyarló tollból is különb telnék. S ezért van az is, hogy mindenütt vannak a könyvben bágyadt részletek, nemcsak a végén, s hogy igazán egységes hangulatot a levelek egyetlen csoportjában sem találni.

Azonfelül megállapíthatni azt is, hogy ez az átdolgozás nem történt elég figyelemmel. Mikes följegyezte, miről fog írni, s mikor megírta vagy utólag beleírta, megfeledkezett a helyes dátumról. Így nyolc hónappal előbb említi Szászország elfoglalását, hat hóval előbb az aacheni békét s néggyel korábban a porosz-osztrák háború kitörését, mint mikor ezek a korabeli események tényleg megtörténtek. De még ezeknél a példáknál is tanulságosabb az, hogy, mint már Tompa Mihály észrevette, Mikes Kelemen egyik levelét kétszer is leírta a nénjének. A 146. levél 1739 június 1-én kelt s a 147. levél 1739 június 4-én ; ugyanaz a tartalom, sőt ugyanazok a képek és fordulatok. Ha e két levél csakugyan háromnapi időközben íródott, lehetetlen volna ily ismétlést megmagyarázni. Az egész különbség az, hogy az utóbbi levélből

elhagy egy «nevetségre való históriát», mely a 146-ban megvan. Nyilván bántotta ízlését, hogy mogorva kedvvel írt annyi levél után egyszerre a keltett hangulatba nem illő komikus dolgot közöljön, amiből meg jóformán világos, hogy a törölt részlet első ízben sem lehetett benn a levélben. A 147. tehát a már átdolgozott 146-nak újabb átdolgozása. Úgy lehet, hogy Mikes egy nagyobb csomó másolásakor fogalmazta újra a 146. levelet és — hogy, hogy nem — a régit bennfeledte a sorban.

A leveleknek különösen életrajzilag tanulságos csoportosítása önként folyik tartalmukból.

Az első 1717—1735-ig, pontosan ez év októberéig terjed s 18 évet s 117 levelet foglal magában. Mikes szeretetreméltó egyénisége igénytelen és szerény módjában, vidám és humoros hangjában, gondatlan és bizakodó életfelfogásában hódító erővel tör elő. Van célja és feladata: szolgálni azt, akiért elhagyta családját és hazáját. Ura ügyének hanyatlását látja ugyan, tart is tőle, hogy reménytelen, de nem okoskodik, hanem megmarad hűségében. Róla és társairól gondoskodik a fejedelem, valamennyiről pedig Isten ő szent felsége. Ezért nyugodt és bízik. De a fejedelem halála mélyen megrendíti. «Árvaságra hagya bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sirás-rívás vagyon. Az isten vigasztaljon meg bennünket.» Mikor a portától három hónappal később megjött az engedelem, hogy titkon a fejedelem testét Konstantinápolyba vihette, ahol eltemették: akárhová fordul, mindenütt azon helyeket látja, ahol Rákóczi lakott, járt és beszélt velük: «most pedig azokat a helyeket csak pusztán látom és azok a puszta helyek keserüséggel töltik el szivünket». Ami talán

benne a legnagyobb tiszteletet keltette, a fejedelem okossága, azt dicsőíti az elhúnytban utoljára. «Hidd el néném, hogy tudott is jó tanácsot adni.»

Az 1735 november 15-ikén kelt levél, mely először említi az ifjú fejedelmet, nyitja meg a második csoportot, mely 1741-ig terjed; 118—165, azaz összesen 48 levelet és hat évet foglal magában. A veszendő ügyet Rákóczi József nem bírta a porból felemelni. Mikesnek fáj az ifjú fejedelem bánásmódja, eljárása, nem-magyar volta. Az új viszonyok nyomasztó hatása, a fulladt levegő kábító súlya mind rajta van lelkén és írásán. Midőn 1737-ben Ausztria és Törökország között kiütött a háború, a vezér Rákóczit táborba hívja, gondolván, hogy sok magyar csatlakozik majd hozzája. «De hála Istennek — írja Mikes — egy valamire való nem jött.» Azután Temesvár ellen akarják küldeni, de utóbb Viddin felé rendelik. «Az isten megoltalmazta édes hazánkat a rablástól.» Harmadfél hónappal később meghal Rákóczi József 38 éves korában. Egy elrontott élet keserve zokog Mikes leveléből: «Ismét fő nélkül maradánk. De nemsokára szükségünk nem lészen főre; mert minap is eltemetők egy atyánkfiát és a mennyin már maradtunk, egy szilvafának is elférünk az árnyékában. A ki minket teremtett, annak legyen meg akaratja rajtunk. Ő minket például tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk, kik az országgal együtt tartanak, és a kik füsthöz hasonló okból el nem hagyják nemzetöket és örökségöket. Adja isten, hogy soha senki bennünket ne kövessen és irtózva halljon beszélni a mi hosszas bujdosásunkról».

Azután lassanként nyugodtabb lett s újra

élénkül. Jászba rendelik s előre örül, hogyha nem is Erdélyt, de a «köpönyegit» meg fogja látni. És midőn tényleg megteszi az utat, ezt írja: «Elítélheted néném, micsoda sóhajtásokat bocsátottam, mikor az édes hazám havasi mellett mentem el. Örömest bementem volna Zágonba, de az úr befödözte előttem az oda vivő utakat; mert az egész föld övé». 1740 június 22-én ismét Rodostóban van. Idézi kedves török példabeszédét, hogy még volt itt a rakás kenyérből, arra vissza kellett jönni; s hozzáteszi: «Már innét vagy mennyországba vagy Erdélybe kell menni». Aztán meghalt a «római császár» s az ausztriai ház elfogyott a férfiágról; a királyné trónra lép. Hátha most visszatérhetne tündér hazájába? S az ötvenéves ember amnesztiát kér, hogy hazamehessen. De Mária Terézia nem ad kegyelmet: Nec nominetur in nobis — ne is említsék előttünk. «Tartozunk meghálálni a királynénak — írja keserűn Mikes — hazánkból való kirekesztésünket.» Nincs kegyelem, nincs remény. Rákóczi Ferenc halála lesujtotta, Mária Terézia határozata megtörte.

1742-ben azután kezdődik a harmadik csoport, mely 1758-ig, 16 évre és 42 levélre terjed ki. Mikes mintha egyszerre megöregednék. Nincs már benne se jókedv, se harag, se humor, se elkeseredés. Nem vár immár semmit az élettől, a jövőtől, csak mély vallásossága tartja fenn. Időtöltésül írt-fordítgatott eddig, most a fordítás foglalkozásává lett. A 18 év alatt majd ugyanannyi kötetet ír; lefordítja a Mulatságos Napokat s egész sorát a «spiritualis»: vallás-erkölcsi könyveknek: Az epistoláknak és evangéliumoknak magyarázata, Katechismus formájára való közönséges oktatások, Keresz-

tényi gondolatok, Krisztus Jézus életének históriája, A valóságos keresztények tüköre, Az izraeliták szokásairól, A keresztények szokásairól stb. Ezeket írja, átdolgozza, másolja. A levelek alig érdeklik ezentúl: 1742-ben három levelet ír, azután három évben egyet sem. S ha ír: száraz, tanulságos dolgokat ír. Itt-ott egy-egy késői napsugár kergeti a mind hosszabbodó árnyékokat. Majd szürke borongás lepi el elméjét és leveleit. S midőn 1758-ban engedélyt nyer, hogy erdélyországi rokonaival levelezhessen, teljesen ráún a Levelekre s egy hatalmas nekilendüléssel, melyben benne van az ő végtelen jó szíve és páratlan kedvessége, az ő hűséges lelke és vallásos megnyugvása, befejezi művét, az elsőt irodalmunkban, melyet nem annyira tartalma vagy formája, hanem inkább írójának nagy egyéni jelességei mentenek meg örökre az elfeledéstől.

Három évvel később, 1761 szeptember 29-én, Mikest megtámadja a pestis s négynapi betegség után 71 éves korában meghalt.

Rákóczi halála után telepedett meg Rodostón egy magyar ember, Horváth István, kit a fejedelem által alapított templom papja a szentegyház megtakarított jövedelméből gályarabságból a töröktől kiváltott. Tizenkét évvel volt idősebb Mikesnél s minden jel arra mutat, hogy Mikes ő rá, az utolsó rodostói magyarra bízta kéziratait. A nyolcvanas évek elején Horváth István átadta azokat egy Mészáros nevű szolnoki eredetű magyarnak, ki Konstantinápolyba mentében kegyeletből fölkereste Rodostót. Midőn Mészáros 1786 végén Bécsbe utazott, az ottani magyar újság szerkesztőjét, Görög Demetert «egy igen ritka, magyarul írt könyvvel» ajándékozta meg, melyről azt mondotta,

hogy Rodostóból hozta ki s Mikes Kelemen, a Rákóczi társa írta. Görög átadta a kéziratot Kulcsár István szombathelyi tanárnak, ki elhatározta, hogy szép és értelmes magyarságára való tekintettel a magyar történetek gyarapítása céljából kiadja. A cenzortól meg is volt már 1792-ben hozzá az engedély, de Kulcsár késett a kiadással, mert nem volt bizonyos benne, hogy Mikes csakugyan élt-e. Midőn Tóth Ferenc, magyar eredetű francia tábornoktól, ki Konstantinápolyban is tartózkodott s most Szombathely közelében lakott, megtudta, hogy Mikes tényleg Rákóczi kamarása volt, kiadta 1794-ben a művet, melyet ő nevezett el először Törökországi Leveleknek. De a könyv nem keltett sok figyelmet s nem is hitték általában, hogy Mikes igazában élt; s midőn Toldy Ferenc 1861-ben újra kiadja, szintén megemlékszik kortársai egy részének e hiedelméről, melyet csak ő neki sikerült teljesen lerontania.

Mikes élt és él máig.

1. (I.)

Gallipoliból, Anno 1717. 10. octobris.

Édes néném, hálá légyen az istennek, mi ide érkeztünk ma szerencsésen, Franciaországból pedig 15. septembris indúltunk meg. A fejedelmünknek, istennek hálá, jó egészsége volna, hogyha a köszvény búcsút akarna tőle venni: de reméljük, hogy itt a török aër elűzi.

Édes néném, mi jó a földön járni. Látja ked,[1] még Sz. Péter is megijedett volt, mikor a vízben sippadoztak[2] a lábai: hát mi bűnösök, hogy ne félnénk, a midőn a hajónk olyan nagy habok között fordúlt egyik oldaláról a másikára, mint az erdélyi nagy hegyek — némelykor azoknak a tetején mentünk el, némelykor pedig olyan nagy völgyben estünk, hogy már csak azt vártuk, hogy reánk omoljanak azok a vízhegyek; de mégis olyan emberségesek voltanak, hogy többet nem adtak innunk, mintsem kellett volna. Elég a, hogy itt vagyunk egészségben; mert a tengeren is megbetegszik az ember, nem csak a földön, — és ott, ha a hintó megrázza, elfárad, és jobb egyepegyéje[3] vagyon az ételre: de a hajóban az a szűntelen való rengetés, hánykódás a főt elbódítja, a gyomrot felkeveri, és úgy kell tenni, valamint a részeg embernek, a ki a bort meg nem emésztheti. A szegény gyomromnak is olyan nyavalyában kelletett lenni vagy két első nap, de azután úgy kellett ennem, valamint a farkasnak.

[1] Kegyelmed. — [2] Süppedez. — [3] Etvágy.

A fejedelmünk a hajóból még nem szállott vala le, hogy egy tatár hám,[1] aki itt exiliumban vagyon, holmi ajándékot külde, és a többi között egy szép lovat nyergelve. Itt a fejedelemnek jó szállást adtak, de mi ebül vagyunk szállva, de mégis jobban szeretem itt lenni,[2] mintsem a hajóban.

Édes néném, a ked kedves levelit, vagyon már két esztendeje, hogy vettem. Igazat mondok, hogyha az esztendő egy hónapból állana. Reménlem, édes néném, hogy már ezután, minthogy egy aërrel élünk, gyakrabban veszem kedves levelét. De, minthogy egynehány száz mélyfölddel közelebb vagyunk egymáshoz, úgy tetszik, hogy már inkább is kell kednek engemet szeretni: én pedig, ha igen szeretem is kedet, de többet nem írhatok; mert úgy tetszik, mintha a ház keringene velem, mintha most is a hajóban volnék.

2. (II.)

Gallipoli, 21. octobris 1717.

Édes néném, még kednek semmi levelét nem vettem, amely nem igen jól esik nekem, de az igen jól esett: látván a köszvény, hogy nem becsülik, a fejedelmet elhagyá, a ki is ma a tatár hám látogatására mene ugyan a tatár hám lován. Igen nagy barátsággal fogadta. Azt gondoltam elsőben, hogy majd elrabolnak bennünket, már csak azt néztem, hogy melyik kötöz meg: de ezek igen emberséges emberek, jó szívvel beszélgettek volna velünk, de oly kevés

[1] Hám: khán, fejedelem. — [2] Erdélyiesség.

idő alatt nem lehetének tatárokká. A fejedelem elbúcsúzván a hámtól, mi is megköszönvén csak főintéssel ő tatárságoknak jóakaratjokat, a szállásra menénk, és az urunknál egy szép paripát hagyának.

Gondolom, hogy holnap idehagyjuk ezt a puszta, kies, szomorú lakóhelyet, mivel a császár veres hintója elérkezett, a melyet urunk után küldöttek. Veresnek azért hívom, mert kívül veres posztóval vagyon béborítva, de a hintó nevet nem érdemli, mert csak kocsi. Aztat pedig négy fejér szokta húzni, vagy vonni, azokat pedig az ügettetéssel nem terhelik; mivel már azt el is felejtették, annyira megöregedtek — nyolcvan esztendőt csak adhatni a négynek. Lehetetlen, hogy már ne szóljak a kocsisról. Azt gondolná ked, hogy valami polgármester igazgatja azt a négy lovat — annak az ő tiszteletre méltó fehér szakálát nagy csendesen mozgatja a nyerges ló, az egyik keziben a gyeplőt tartja mégis régi szokásból, mondom, régi szokásból; mivel a lovai gyeplő nélkül is tudják a leckét: a másik keziben pedig a pipát, gyakorta füstölvén öreg lovait, hogy meg ne náthásodjanak.

E mind jó, édes néném, de Belgrádnál megverték a törököt.[1] A nép itt már szalad Ázsiába. Úgy tetszik, mintha már a német Drinápolynál volna, noha vagyon onnét másfélszáz mélyföldnyire. Eleget mondjuk, hogy mi azért jöttünk, hogy vélek hadakozzunk, de ők csak szaladnak, ki ide, ki amoda. Jaj! édes néném, hogy lehet ilyen néppel hadakozni? Elég a, hogy holnap megindúlunk Drinápoly felé, hogy ott meglássuk azt a hatalmas és sok feleségű

[1] Szavojai Jenő verte meg.

császárt, és a fényes, tündöklő portát. De, édes néném, a restséget el kell űzni, a tőt le kell tenni, azokban a kis kezecskékben a pennát kell venni, és énnekem gyakran kell írni, legalább minden héten hét levelet. De az egészségre igen kell vigyázni, és engemet szeretni kell; mert ki szerethetné az édes nénémet jobban, mint én?

3. (V.)

Drinápoly, 29 novembris 1717.

Édes néném, micsoda szerencsés asszony ked, hogy közel nem vagyunk egymáshoz; mert mindjárt megölelném kedet, és mentől szebben és jobban lehetne tőlem, megköszönném kednek azt, hogy kedvesen vette levelemet, és örömmel olvasta. Annyi levelet írok kednek, és olyan hosszú leveleket, hogy még összeteszi ked a két kezit, és úgy fog kérni, hogy ne írjak annyit; mert énnekem nincsen nagyobb gyönyörűségem, mint mikor kednek írok — jaj! hazudtam, édes néném; mert a ked leveleit olvasni még nagyobb gyönyörűség nekem, nem is lehet olyan gyönyörű leveleket másnak úgy írni, csak kednek, úgy tetszik, hogy a meg vagyon tiltva másoknak.

Ugyan is, édes néném, ne kíméljük egymást, hanem szűntelen írjunk egymásnak. Ha az idő annyira elhánt vetett egymástól; amennyiben tőlünk lehet, álljunk boszut rajta, és ha másképen nem lehet, az írással beszélgessünk egymással — talán végtére megúnja, és egymás mellé teszen minket. De minthogy az soha olyan hamar meg nem lesz, mint én kivánnám, azért addig is csak írjunk, és ismét írjunk.

Azt pedig méltó megírni kednek, hogy a hatalmas fővezér ma ide érkezett a táborról és nagy pompával jött bé a városban. A kalmakány [1] és az itt lévő nagy urak eleiben mentenek, kiki maga udvarával. Elmondhatni, édes néném, hogy a vezérek a földi istenek ; mert más országokban a királyokat sem fogadják olyan nagy pompával és ceremoniával, mint ezt a vezért fogadták. De jaj! nem olyan-é ezeknek az ő nagy dicsőségek és fényességek, mint a komédiákban lévő királyságok? Két, három óráig tart a komédia, a királyság sem megyen tovább : ez a vezér is nagy pompával jött bé, talám holnap egy szekérre teszik, hat ember kiviszi a városból. Ezt pedig igen könnyen megérheti, talám maga is tudja ő azt ; mert, a kalmakány veje lévén a császárnak, a felesége kétség nélkül jobban szereti vezérné lenni, mintsem kalmakányné. Ezt úgy hiszem, mint ha a szájából hallottam volna.

Amíg pedig azt a szerencsétlen napot eléri, addig azt írhatom kednek a vezér felől, hogy ha távúl láttam is, de szép ember. És azt nem kell csudálni, ha erős, izmos ; mert az apja házánál az ökrökkel kell néki küszködni, és egy mészáros fiának erősnek kellett lenni. Ebből elitélheti ked, hogy mészáros familia, és hogy legközelebb az apja is a volt, és maga is azon tudományt követte egy darabig. Hogy folyna jól a dolga ennek az imperiumnak, amidőn egy mészárosnak adják azt keziben?

De nekem úgy tetszik, hogy jobban illik egy mészároshoz, hogy jó hadi ember legyen, mivel úgy is minden nap vért ont, mintsem egy fafágóhoz, a kin mindenkor nevetek, mikor

[1] A nagyvezér helyettese ; helyesen : kajmakám.

eszembe jut. A császár udvarában volt egy favágó, törökűl baldacsi [1] A császárnak megtetszett az ember, hogy jól vágta a fát — az udvarában valamely tisztnek teszi, azután elébb-elébb annyira, hogy vezérnek teszi. De szerencsétlenségére a császár olyankor tette vezérnek, amidőn okosabbra kelletett volna bízni a muszka cárral való hadakozást. Elég az, hogy a baldacsit vezérnek teszik, és a muszka cár ellen küldik, a kinek is úgy megszorították volt már a táborát Pruth mellett, hogy egész táborával fel kelletett volna adni magát, ha a baldacsi okos lett volna. A cár látván, hogy rabságban kell esni, a feleségének esziben jut, hogy talán, ha ajándékot küldenének a vezérnek, megcsinálhatnák a vezért; másnap nagy ajándékot küldenek neki, a békességet is megcsinálják véle, és így szabadúl meg a rabságtól a muszka cár egész hadával.

Az alatt érkezik a svéciai [2] király a vezérhez, és mondja néki: ihon kezedben vagyon a cár, holnap rabbá teheted, ha akarod; arra feleli a vezér: údde, ha rabbá teszem a cárt, ki viseli gondját az országának? Itélje el ked, micsoda méreggel hallotta ezt a feleletet a svéciai király. De azt kérdem kedtől, nem favágóhoz illendő felelet volt-é ez? De gondolom, hogy a mi mészárosunk okosabb a baldacsinál. Megválik, mint folytatja dolgunkat. Én pedig azt kivánom, hogy a ked egészséginek dolga jól folyjon. Édes néném, ha tudná ked, mint szeretem kedet, hosszabb leveleket írna nekem.

[1] Helyesen: baltadsi (baltás). — [2] Svédországi. Mikes közlése nem adoma, hanem mindenestül történeti tény.

4. (VII.)

Drinápoly, 12. decembris 1717.

Ma, édes néném, a vezér izené az urunknak, hogy jó szívvel látná, ha hozzája menne. De minthogy mi mind hajdúk vagyunk, csak az urunknak vagyon három lova, azért mindenikünk alá egy-egy lovat hoztanak, és nagy török ceremoniával menénk a vezérhez. De itélje el ked, mint megijedtem volt ; mert midőn a vezér házában léptünk, a sok nép teli torokkal kezde kiáltozni, mint mikor azt kiáltják : tolvaj! — Csak azt néztem már, hogy melyik ragad meg. De az ijedtség nem sokáig tarta ; mert a vezér jó szívvel fogadá az urunkot, és maga mellé ülteté. Kérdeztem azután, hogy mire való volt az a kiáltozás? mondották, hogy szokás kiáltani, mikor a vezér valamely idegen úrnak ád audientiát : Éljen Mahumet! Éljen a győzhetetlen császár! Éljen a hatalmas vezér! Édes néném, látja ked, mikor az ember a szokást nem tudja — — másszor én sem ijedek meg. Elég a, hogy az urunk két óráig volt a mészárossal. Azt mondják felőle, hogy több esze vagyon, mintsem egy mészárosnak, és nem csak a bárdot tudja forgatni, hanem az ország dolgát is. Csak elhihetjük, mikor olyan nagy eszű ember mondja azt felőle, mint a mi urunk, a ki is a vezér paripáján ment vissza, és azt ide ajándékozta — már e szokás. Tudom, hogy mikor a császárhoz megyünk, akkor is lesz egy paripánk.

Mondottam már, hogy ezek a vezérek a földi istenek. Egy királyhoz illenék ezeknek nagy pompájok, gazdagságok, nagy udvarok. De

minthogy a pompájoknak egyik része abban áll, hogy mindenkor sok szolga álljon előtte, mikor pedig országos dolgokról beszélnek, a szolgák ott nem lehetnek: azért néma szolgákat tartanak, és azok az intést úgy értik, mintha szólnának, és ezek vannak ben a házban, amidőn a vezér titkos dolgokról beszél. E nem jó szokás-é? talám még nálunk is jó volna az ilyen szokás, és nem volna annyi temonda a háznál.

Mi jutott eszembe? Ha nálunk az öreg asszonyok némák volnának, a leányasszonyok [1] nem bánnák: de én azt bánom, hogy a mi dolgunk igen-igen némán foly, és semmi elébb való mozdulását nem látom. De attól tartok, hogy még hátrább ne menjen, és itt ne telepedjünk meg. Édes néném, a fazakas akaratján kell járni a fazéknak, és azt nem mondhatja a fazakasnak: miért küldöttél engem Drinápolyba? jobban szerettem volna káposztás fazék lenni Erdélyben, mintsem kávét ivó findsája a császárnak. Azt nem okosan mondja-é a török, hogy az isten rakás kenyereket hintett el imitt-amott az ember számára, és oda kinekkinek el kell menni, és ott kell maradni valamíg a kenyérben tart? Itt vagyon a mi rakás kenyerünk elhintve, azért együnk belőle, amíg abban tart, zúgolódás nélkül, és azt ne mondjuk, hogy jobb volna Erdélyben málét enni, mint itt búzakenyeret.

Édes néném, talám nem ok nélkül tartok én attól, hogy ha a jó isten megtart ebben a bújdosó testben, talám egy kazalnyi rakás kenyeret kell megennem ebben az országban; mert ha egyszer megverik a törököt, ha lehet tőle, azt békességgel keni meg. A mi mészárosunk,

[1] Kisasszonyok.

ha jó vezér is, de nem jó hadi ember; ha szinte jó hadi ember volna is, de őtet a császár úgy nem szereti, mint a kalmakánt, a kinek igen nagy esze vagyon, de a hadakozást úgy szereti, mint én a prókátorságot, csak annyit is tud hozzá — de a vezérségen, tudnivaló dolog, hogy kap; a császár veje lévén, el is érheti; ha azt pedig eléri, a bizonyos, hogy a békességet megcsinálja, ha pedig a békesség meglesz, csak üljünk a rakás kenyerünk mellé; mert innét ki nem megyünk addig, amég azt meg nem eszszük. Én pedig mind addig, valamég a rakás kenyeremben tart, szívesen szeretem kedet. Hát ked engemet? Az egészségire jól vigyázzon ked; semmi nincsen annál drágább.

5. (VIII.)

Drinápoly, 1718 4. januarii.

Kivánom istentől, hogy ezen új esztendőt szerencsésen kezdje és végezze ked. Legalább két fontni egészséggel többet kivánok kednek, és azon kérem kedet, hogy legalább száz drámmal [1] jobbítsa meg ked a hozzám való szeretetit. Édes néném, noha az én szívemnek minden zsebje, ránca, fiókja tele a kedhez való szeretetemmel; de mégis olyan vagyok, mint egy darab jég, hát azért ne írjak kednek?

A való, megérdemlem, hogy igen szépen megköszönje ked, hogy ilyen fagyoson is örömmel írok, és tudtára adom kednek, hogy ma a győzhetetlen császárnak fényes portáján [2] voltunk,

[1] Súlymérték; száz drám körülbelül negyed kiló. — [2] A nagyvezér és külügyminisztérium palotája.

ahová nagy pompával vitték a fejdelmet. A dívánházban [1] fogadta a fejdelmet a vezér, azután a fejdelem elejében tétetvén egy kis kerek asztalt és arra egy nagy ezüst medencét. Az étket elhozták, de csak egyenkét rakták azt bé. Se kés, se villa, se abrosz, se asztalkendő nem alkalmatlankodott az asztalon. Mind pedig a vezérnek, a kalmakánnak külön-külön asztal volt előtte, és mindenik asztalra egyféle étket tettek egyszersmind. Az ebédnek vége lévén egy óra mulva azután a fejdelmet a császárhoz vitték. Senki közűlünk a fejdelmet nem kísérte. És a midőn a császár előtt volt, egy nyusztos kaftánt adtak reája. Az idő alatt, hogy a császárnál volt a fejdelem, minékünk mindenikünknek egy kaftánt adtak a hátunkra.[2] A fejdelem kijövén a császártól, a császár paripájára ült, mi is mindnyájan lóra ültünk, és legalább harminc király kisérte vissza a szállására. Édes néném, ne nevessen ked ; mert, ha minket látott volna ked a kaftánban : olyan, mintha annyi egyiptomi király kisérte volna a fejdelmet — csak épen, hogy nem vagyunk olyan feketék. Édes néném, ne csudálja ked, ha a felséges királyoknak nagy hidegek volt ; mivel ma igen kemény idő volt ; azt is tudja meg ked, hogy ő hatalmasságok éhen jöttek vissza a vendégségből. A mely paripán visszatért a fejdelem, azt a császár ide ajándékozta egész szerszámmal ; egy buzogány és egy kard is volt a nyergen. Engemet úgy szeret ked, ha az egészségire vigyáz ; én pedig úgy szeretem kedet, ha egészséges.

[1] Tanácsterem. — [2] Kaftán : hosszú török díszköntös. Hogy rájuk adták, annak volt jele. hogy szívesen látott vendégek voltak.

6. (X.)

Drinápoly, 15. mar. 1718.

Édes néném, épen ma, ha jól felszámlálom, egy holnapja, hogy írtam kednek. De szakálomra fogadom, amikor leszen, hogy ha az idő meglágyúl, gyakrabban írok; mert márványkő volna is a ked szíve, de megszánna, ha látná ked, mint vagyok, vagy is inkább mint vagyunk szállva. A házam [1] négy kőfalból áll, azon egy fatáblás ablak, azon a szél mind szélyire, mint hosszára béjöhet; ha pedig papirossal bécsinálom, az egerek és a patkányok a papirost vacsorájokon elköltik. A mobiliám egy kis fa székből áll, az ágyam a földre vagyon terítve, és a házamat egy cserép tálban való kevés szén melegíti. De azt ne gondolja ked, hogy mind ezek után én legyek legméltóbb a szánásra; mert tíznek sincsen egy fa széke, se olyan ágya, mint nekem, se csak fa tábla is az ablakjokon. A hó lengedezve bémehet az ágyakra — de lehet-é ágynak híni egy leterített pokrócot a földre? Ilyen palotákban lakunk ám mi! De a reménység igen szükséges lévén az embernek, és olyan szükséges, mint az eledel, a rossz házakban lakván mostanában azt reméljük, hogy még jókban lakunk. Megérjük-é még aztot valaha? — De azt megértük, hogy ide érkezett a spanyol követ, a kit a fejedelemhez küldött a király igen sok igérettel, hogy mindenekben segíteni fogja. Ma reggel szemben volt urunkkal, aki is fennállva fogadta, és beszélt véle vagy fél óráig. Azt tudja ked, hogy

[1] Itt annyi mint szoba.

szeretem kedet, azt is tudja ked, hogy az egészségre kell vigyázni, azt is, hogy a hideg házban nem lehet sokat írni.

7. (XII.)

Drinápoly, 27. apr. 1718.

Édes néném, ked még engemet nem üsmér jól; mert ha üsmérne, nem írná azt, hogy énnekem is olyan ritkán ír, valamint én írok. Nem fél-é ked az én rettentő bosszúállásomtól? Tudja-é ked azt, hogy nincsen nagyobb gyönyörűségem, mint bosszút állani azon, akit szeretek? Akire haragszom, annak megbocsátok, amennyiben lehet, de akit szeretek, azon bosszút kell állanom — ezt híják édes bosszúállásnak; bosszút állani pedig azon, a kire haragszunk, a keserű bosszúállás. Ezt sokan nem így tartják, de mi ketten így tartjuk, meg sem bánjuk. Álljunk hát bosszút egymáson, és írjunk gyakran egymásnak. Hírt akar-é ked tudni? a ked kivánságát bé nem tölthetem. A francia követ Bonac [1] itt nem azon munkálkodik, hogy a hadakozás tovább tartson, hanem hogy csakhamar vége legyen. A német azt kívánja, a török pedig már is megúnta a hadakozást. Hát mi mit csinálunk a kettő között? Csak amint vonják, úgy kell táncolnunk. Hadakozásra híttak ide, de békességre jöttünk. Lehet-e mást kivánni, hanem csak azt, ami az istennek tetszik? És az ő rendelése után kell járnunk, és azon nem sétálni kell, hanem futni, mert az isten azt szereti, hogy fussunk az ő

[1] De Bonnac marquis.

akaratján, ne csak jó kedvvel, hanem örömmel. Ne szomorkodjunk hát azon, ha a dolgok úgy nem folynak, a mint nékünk tetszenének — a ki a jövendőt igazgatja, azt is tudja, hogy mint kell folyni azoknak. De azon szomorkodnám, ha nem szeretne ked: ked pedig örüljön; mert rettenetesen szeretem kedet. Hát az egészség jó-é? Vigyáz-é ked reája? Jó étszakát édes néném.

8. (XIII.)

Drinápoly, 9. máj. 1718.

Némelyeket az isten felmagasztal, némelyeket megaláz és mindeniknek hálákat kell néki adni. Édes néném, ma ez itt megtörtént. — A kalmakán a vezérségre felhága és a szegény mészáros abból kiesék. Ma a császár egy kapicsi pasát [1] külde a vezérhez, hogy a pecsétet adja vissza, és mindenit a sátorában hagyván, onnét menjen ki. Szegénynek mindenét egyszersmind el kelleték hadni — csak a rajta való köntössel lóra ültették — egynehány csauz [2] kikisérte a városból. Lehetetlen vala a szívnek rajta meg nem esni, a midőn az ablakunk alatt mene el vagy tizenkét kisérővel. A való, hogy meg nem ölik, hanem valamely basaságot adnak néki. De micsoda nagy magosságról esett le! — Ha megtekintjük, hogy mészáros volt, azt mondhatjuk, hogy nem nagyot esett; de azt kell néznünk, hogy micsoda felment volt és fejdelmek rendin volt; úgy meglátjuk, hogy mélységbe esett. Az ilyen állapotban látjuk, hogy a

[1] Helyesen: kapidsi basi, palotaőrök tisztje. — [2] Helyesen: csaus, poroszló.

királyoknak ura a porból, az eke mellől, a mészárszékből nagyra felemel valakit, és egy kevés idő mulva az előbbeni állapotjára hagyja esni, és az eset után való állapot sokkal nehezebb a felemeltetés előtt való állapotnál ; mert a világi dicsőséget megkóstolta.

Édes néném, eleget elmélkedhetnék az ember az ilyen változásokon ; de azt kell meggondolnom, hogy levelet írok, nem könyvet. Hanem már visszatérek ahhoz a világi boldogságban lévő új vezérhez, a kinek is minden boldogságával csak olyan sorsa lesz még, ha nem roszabb, mint az előttevalójának, de addig csak úsz, amíg lehet.

Mihent a szegény mészárostól a pecsétet elkérette a császár, és kitették minden jószágából, a kalmakánynak adta a császár a pecsétet, és azzal a hatalmas vezérségre felemelte. És a császártól kimenvén, pompával ment a letett vezérnek sátorában — ahol minden jószágát kezihez vette, és magáénak foglalta. Szép dolog, édes néném, ura lenni fél óra alatt egynehány százezer tallért érő portékának. Csaknem bizonyosnak tarthatta ez a szerencsés vezér, hogy a dicsőséget eléri : egyik a, hogy a császár a feleségét igen szereti ; másik a, hogy magát is igen kedveli ; hogy ne mászott volna fel a kerékre? Ez, a való, nem volt mészáros, de egy szegény íródeákságból vette fel a császár, azután elébb-elébb vitte, a leányát is neki adta, kalmakánynak tette — ihon már vezér, és Ibrahim pasának híjják. Szeretném tudni, hogy ha gondolkodik-é a világi változásokról? de ha gondolkodik is, ha nem is, már a pócon vagyon. Ott ül, amég lehet, mi is itt ülünk, amég lehet ; mert a csaknem bizonyos, hogy már hadakozást nem kell várni, és a békességet is

maga mellé ülteti. A maga haszna keresése is azt hozza magával; mert ő nem hadakozó ember, elméje nagy vagyon, de nem a hadakozásra.

Még most is elég biztatást adnak, de a mind füstbe megyen, és a hazánk felé való menetelünknek sok szép vígasztalása úgy eloszlik, mint a felhő. Kétségben kell tehát esnünk? Távul legyen. Bízzunk, reméljünk, édes néném! az istenben, ha szinte minden bizonynyal tudnók is, hogy meg nem adja azt, amit kívánunk. A való, nehéz Zágon nélkül ellenni, nehéz minden esztendőben 12 hónappal a vállamot terhelni, és a házasságtól messze, vagy teljességgel elesni; ez mind nehéz és súlyos dolog, ugy-é édes néném, de azért vagyunk keresztények, hogy bízzunk. — Ismét elfelejtettem, hogy levelet írok, és nem könyvet, és hogy kednek semmi szüksége nincsen az én prédikálásomra. De az asszonyt alázatosan követi prédikátor uram; mert ma itt olyan nap vagyon, hogy két embert a mértékben tettek: az egyike felment, a másika le, és mi a földön maradtunk; mégis prédikátor uram az ilyenről ne gondolkodjék? A pedig csak azért, hogy az asszonynyal nem kell félben hagyatni a játékot, és hosszú levéllel nem fárasztani. Megmondám, hogy szeretem a bosszúállást, de már megszánom kedet, és elvégezem a bosszúállást. Héj! ha tudná ked, mint szeretem kedet! hát ked? Az egészségire vigyázzon ked. De a gyertyám mindjárt elaluszik, én is alszom.

9. (XVI.)

Drinápoly, 15. aug. 1718.

Ihon, édes néném, e lesz az utolsó levelem ebből a császári városból. Itt már megettük a nekünk rendeltetett rakás kenyeret. Már tovább megyünk, de nem elé, hanem hátra, és azon rakás kenyér mellé ülünk, a mely Konstantinápoly mellett vár minket; mert amitől tartottunk, abban torkig estünk — ki veszen ki abból? Csak az isten. Ennek előtte egynehány nappal hozák meg a hírit, hogy 21. jul. a vezér megcsinálta a huszonnégy esztendeig tartó békességet a némettel.[1] Ha addig itt kell ülnöm, jó étszakát a menyasszony táncának. Jaj! édes néném, ha addig az édes lelkem marad a kövér testemben, csak török kenyeret kell enni a rakásból.

A békesség meglévén, itt már semmi dolgunk nincsen, meg is indítják holnap az urunkot a császári főváros felé. Már itt erősen rakodunk. Elég szekereket adtak számunkra, még többet, mintsem kellene; mert elitélheti ked, hogy minden portékámat felraktam egy kis szekérnek a negyedrészére. Az én portékám pedig nem legkevesebb a többinél. Vannak itt olyanok, hogy tizen sem rakhatnak meg egy szekerecskét. De még lovakot is rendeltek alánk; mert ha ötvenen vagyunk is, de nincsen több öt lovunknál, amint már megmondottam. Holnap megindúlunk. Hol lészen lakóhelyünk, még nem tudom. Elég a, hogy innét elvisznek valahová. Forgács úr is velünk jő. Micsoda örömmel látom

[1] Passzaroviczi béke.

meg kedet! De az egészség jó legyen, hogy az öröm is nagy lehessen. Többet is írnék, de mikor útra kell késződni, akkor nem lehet sokat írni. Isten keddel, édes néném, ihon ebédre hínak.

10. (XVIII.)

Bujukdere, 15. septembris 1718.

Édes néném, már kétszer volt az a szerencsém, hogy láttam kedet: de úgy tetszik, mintha még nem láttam kedet. De azt vettem észre, hogy mikor kednél vagyok, a nap oly sebesen repül, valamint a fecske; mikor pedig itt vagyok, akkor rák hátán jár. De én veszekedhetném keddel; mert két naptól fogvást levelét nem vettem kednek, hogyha pedig letennők a restséget, mindennap vehetnék levelet kétszer is. Azt jó megtudni kednek, hogy én telhetetlen vagyok a ked leveleinek olvasásában. Ha azt akarja ked, hogy jó kedvű legyek, gyakran kell nekem írni. Mikor pedig a ked leveleit olvasom, akkor nincsen szükségem a hegedűsre, hogy táncoljak; mert azt tudom, hogy mások is úgy tartják, hogy egy kedv szerint írott levél jobb egy táncnál. Itt mi csak várjuk, hogy szállást rendeljenek, addig sátorok alatt leszünk, mint az izraeliták.

A francia követnek Bonacnak közel mihozzánk egy háza lévén, gyakorta jő ide feleségestől, de még minálunk nem volt. Azt akarja, hogy mi menjünk elsőben hozzája, abból pedig semmi sem lesz; mert a mi urunk tudja, mi illendő és mi nem illenék hozzája. Még a titulus iránt is vagyon valami akadály, és az ilyen akadály megakadályoztatja, hogy az akadály

elvettessék, és ilyenformán egymást meg nem látják. De minthogy nekem semmi akadályom nincsen, se a praecedentia,[1] se a titulus iránt a követtel, azért gyakran járok hozzájok. Az asszony olyan mint egy darab nádméz — azt is elmondhatni, hogy olyan az asszonyok között, mint a jóféle gyöngy a több gyöngyök között. Jaj! elfelejtettem, hogy soha sem kell egy asszonyt dicsérni más asszony előtt; mert az nem esik jó ízűn. Hát az nekem jó ízűn essék-e, hogy a levélben káposztás fazéknak neveznek? De én azt csak elszenvedem a hasznáért. Micsoda szép állapot, mikor az ember a nénjire meg nem haragszik! Az egészség mint vagyon? Vigyáznak-é reája? Szeretnek-é, a mióta nem láttak? Mert én úgy szeretlek, édes néném, mint a káposztát.

11. (XXVII.)

Jenikő, 18. jun. 1719.

Édes néném, igen-igen szükséges kednek egy hírt megtudni, azért hogy bolhák ne csipjék kedet. Tudniillik, hogy két gyorgyiánus[2] fejdelmet az atyjafiai az országból kiűzvén, segítséget jöttek ide kérni a császártól. Aki is segítséget adván nekik, a méltóságos fejdelmek ide jöttenek, hogy innét hajón a segítséggel a Feketetengeren visszámenjenek. Ő méltóságok pedig egy nyomorult korcsomára szállottanak — cselédjök elég vagyon, de az udvari nép nem ruhásabb a mi cigányinknál. Azt pedig ne gondolja ked, hogy ő méltóságoknak pénzek

[1] Elsőbbség. — [2] Georgiai.

ne volna; mert valamég a cselédekben tart, addig pénzek is lészen, mert amidőn a pénzek elfogy, kettőt vagy hármat az udvariak közűl eladnak, és így a pénz elfogyván, az udvariak is fogynak. Ma tíz órakor a fejedelmünk látogatására jöttenek sok udvarival, de azok olyan rongyosak voltanak, valamint a szolgák. Nem is tudom, miért viselik a fejdelem nevet; mert a bizonyos, hogy jobban szeretném a brassai bíróságot, mintsem az ő fejdelemségeket. Való, hogy a gyorgyiánusok azelőtt hadakozók voltanak, de mostanában nyomorúltak. Görög valláson vannak. Nekünk is vannak ott missionáriusink. A fehér nép [1] ott közönségesen igen szép.

Azt írta volt ked a minap, hogy már ért franciául. — Aztot igen jól cselekszi ked, hogy idegen nyelvet tanul. Bár a mi földink azon volnának, hogy idegen nyelvre taníttatnák gyermekeket, de az olyan állapottal oly keveset gondolnak, hogy még csak az írásra és az olvasásra sem kényszerítenék a leányokat, hogyha csak azoknak nem volna arra kedvek — azt a két dolgot egy nemes leánynak nem csak illik, de szükséges is tudni. Azon kívül, hogy a valláshoz a szükséges, hogy holmi jó könyveket olvashasson; de az micsoda szükséges egy nemes asszonynak, hogy az ura távul létében az urát mindenekről tudósíthassa, és az ura levelét elolvashassa. Nem lehet mindenkor olyan ember mellette, akivel irattathasson; de ha szinte volna is, a férjfi nem csak a hagymáról és a dézma borról kivánna írni a feleségének, hanem más egyéb, egyeségből, szeretetből származó gondolatait is leírná, ha a felesége tudna írni

[1] Nők.

és olvasni : de minthogy nem tud, úgy ír néki, valamint egy idegennek. Ha megvizsgálnók, hogy micsoda levelet ír az ura egy olyan asszonynak, aki nem tud olvasni, és hogy micsodást ír a tisztartójának, meglátnók, hogy mindegyik egy huron pendül, és nem sok különbség vagyon közöttök. Arról nem is szólok, hogy mennyi külső dolog történik olyan, amelyet az ember örömest megírná a feleségének, némelykor szükséges is volna megírni : de elhagyja, mert a felesége nem tud olvasni, és azt nem akarja, hogy más is megtudja. Erre azt felelik némely csúfos és rövid eszű anyák, hogy nem jó egy leánynak, hogy írni tudjon. — Oh! mely okos beszédek ezek! mintha az írás okozná a rosszat, és nem a rossz az írást. — Akár tudjon a kéz írni, akár ne tudjon, de a szív eljár a maga dolgában. Nekem úgy tetszik, hogy nem csak azért írok kednek, hogy írni tudok, hanem azért, hogy a hajlandóság viszen reá — ha nem tudnék is írni, csakugyan csak legelső alkalmatosságkor mindazokat megmondanám kednek.

Mind ezekből azt hozom ki, hogy az ilyen anyák nem okoson gondolkodnak ; a leányokat a vallásbeli dolgok iránt való tudatlanságban nevelik, és akinek adják, az el nem kerülheti, hogy tudatlanságáért ne szenvedjen. Akármely szép legyen a gyémánt, de ha rútul vagyon metszve, nem becsülik. Mind ezekre, tudom, azt fogja ked mondani, hogy még házas nem vagyok, mégis az asszonyoknak akarok leckét adni. — Nem akarok, édes néném, nem akarok, tudom, hogy ked is velem egy gondolatban vagyon ez iránt. Lássa kiki ; szabad a magáéval. És az isten adjon olyan feleséget, aki írni és olvasni tudjon, de ha nem tudna is, azon len-

nék, hogy megtanítanám, ha több esze nem volna is mint egy macskának.

Édes néném, szeret-é ked úgy, mint a macska az egeret? Vagyon-é kednek jó egészsége? Mikor látjuk meg egymást? Ma talám nem ; mert már tizenegy az óra, és le kell feküni ; de ha lefekszem, úgy tetszik, mint ha feredném ; mert a tenger habja egészen becsapván a házam alá, sokszor azt gondolom, hogy az ágyamban locsog a víz.

12. (XXXII.)

Jenikő, 10. octob. 1719.

Micsoda szép állapot az: tegnap ebédet Ázsiában ettem, vacsorát pedig Európában — ide pedig nem a levegőégben hoztak, hanem a vizen. Mindezekből megismeri ked, hogy ide visszájöttünk, és a táborozást elvégeztük. Az bizonyos, hogy nem az ellenség elől jöttünk el, hanem a sok esső elől, amelyet el nem lehetett űzni, noha két generális vagyon velünk. A mindennapi mulatság már itt abból fog állani, hogy vagy Bercsényi uram jő mi hozzánk, vagy mi megyünk hozzája. — A vadászat sem mulik el, hogy ellenünk ne vadászszanak a portán ; mert a német követ legtöbbet azon elmélkedik, hogy nekünk árthasson ; mi pedig legkisebben sem ártunk néki. És nem tudom, mi végre kivánja üldözni ezeket a szegény bújdosó magyarokat, akik itt a tengerparton csak dohányoznak suhajtozással. Édes néném, vajjon az olyan világi üldözők olvassák-e az evangyéliumot? Gondolják-é azt, hogy még bé is kell a szemeket húnni egynehány száz esztendőkig?

Akkoron nem a kamaraszék eleiben citáltatunk, sem nem annak törvénye szerént mondják ki a sententiát: hanem a szerént a kegyes evangyélium szerént, amely azt parancsolja a császároknak is, hogy megbocsássanak az ellenségeknek, és a roszért jót tegyenek. Az olyan itélőszék, ahol az allegátiót[1] bé nem veszik, nem is az ország törvényét, hanem az evangyéliumot teszik ott a fejdelmek eleiben. Akkoron egy fejdelem hejában fogja azt allegálni: a ministerim javallották nékem, hogy a bújdosó magyarokat bújdosásokban is üldözzem, és a politica ratio[2] arra vitt, hogy őket olyan állapotba vessem, amelyben jövendőben se árthassanak — az ilyen mentségre csak azt felelik: Nem kellett volna azon igyekezni, hogy elvegyed tőlök azt a kenyeret, amelyet én rendeltem nékik idegen országban, minekutána már elvetted volna az örökségeket — a politica ratióért nem kellett volna jövendőbéli bizonytalan rosszért bizonyos rosszat követni felebarátidon. Ha mások is így gondolkodnának, békeségben maradnánk — talán gondolkodnának, de az ilyen gondolat csak általmegyen rajtok, valamint a purgatio.

Az talán tudva nincsen kednél, hogy mi most is abban a szándékban vagyunk, hogy Franciaországban visszámenjünk, és hacsak a mi akaratunkon állana, ma indúlnánk meg; de csak az akarat áll mirajtunk, a tehetség pedig máson; mivel a fejdelem ezen szándéka iránt a francia udvarnak egynehány rendbéli leveleket írván, arra egyenes választ nem vehetett még eddig. Az udvar se nem tiltja, se nem jovallja az oda való menetelét világosan, amelyekből

[1] Felebbezés, mentség. — [2] Okosság.

kitetszik, hogy nem kívánja az oda való menetelünket. Inimicus homo hoc facit [1] — akik itt miellenünk vannak, ott is ugyanazok gátolták meg utunkat: Franciaországot Orleans herceg igazgatván, mivel a király még nem arra való. Ő mindenkor nagy barátságot mutatott a mi urunkhoz ; az anyja pediglen, aki is egy házból való a mi fejedelemasszonyunkkal, úgy szerette mint a fiát mind holtig. De a fejdelmek között lévő atyafiság és barátság olyan, mint a nádszál; ha jól vagyon dolgod, mind az atyafiság, mind a barátság fennvagyon ; ha pedig roszúl vagyon, és reájok szorúlsz, csak azt mondják : nescio vos.[2] E már rajtunk bételjesedett ; mivel Orleans hercegnek az urunk még egy levelét sem vette. Annyi sok szép igéreti után legkisebben dolgait ebben az országban a portán nem segítette. Ilyen a fejedelmek barátsága, ilyen reménység nélkül lehet hozzájok folyamodni mind azoknak, akikre szükségek nincsen. És csak úgy bánnak az emberrel, valamint a citronnal, amelyből a levét kifacsarván, azután elvetik. — Ha a forrásból jól iszunk, azután annak hátat fordítunk. Reánk pedig most nincsen szükség, az elmultat elfelejtették, és a hatalom kezekben lévén, jövendőre nem hajtanak. A ked mondása szerint derék állapot a szerencsén fekünni — a való, hogy az olyan ágy nem igen állandó, de amég tart, addig csak jó rajta fekünni.

Meg nem kell, édes néném, az igéretet másolni. A nemes vér amit fogad, megtartja. Ha magyarországi volna ked, tartanék valamitől ; de erdélyi lévén, ott a nemes asszonyoknak a

[1] Ellenség cselekszi ezt. — [2] Nem ismerlek benneteket.

szavok olyan állandó, valamint a brassai havas — tartsa meg hát ked igéretét, és három vagy négy hónapját a télnek töltse el ked itt a magyar asszonyokkal. Való, hogy ked lesz egyedűl erdélyi; de egy erdélyi asszony nem ér-é annyit, mint tíz magyarországi? A rózsa többet ér a kórónál — a nap fényesebb a holdnál. Mikor Magyarországon fogyatkozás vagyon a napban, csak egy erdélyi asszonyt vigyenek oda, annak szépsége elég fényességet ád. E nem dicséret, hanem igaz mondás. Ha az isten őket szebbeknek teremtette másoknál, ki tehet arról? Arról sem tehet senki is, ha lefekszem, mert tizenegy az óra. Ha a szerencsén nem fekszem is, csak jól alugyam — jobb az egészség annál. Ezután csak azt nézem, mikor fog ked ide érkezni, de minden pereputyástól kell ide jönni.

13. (XXXIII.)

Jenikő, 7. mart. 1720.

No már édes néném, vegyük elé a pennát és tisztítsuk meg a penészes kalamárist; mert már ezután az íráshoz kell fogni, a póstákat kell küldözni, a híreket fel kell ébreszteni. Ma nyolcad napja, hogy itt a telet kitelelvén elhagya ked bennünket, mint szent Pál az oláhokat, és a császári városban lévő székébe visszahelyhezteté ked magát. De már ott a restséget nem kell hevertetni, hanem iratni. Én pedig majd olyan hírt küldök kednek tenger habjain, amelyen mindakét füle megcsendűl kednek — jó, hogy több füle nincs kettőnél. De legelőször szép színű és jó szagú hírt írok, azután írom meg a

csendülő hírt. Tegnap a jancsáraga [1] ceremóniával külde ajándékot az urunknak. Az ajándék sok szép virágokból és sokféle gyümölcsből állott. Már előre tudom, hogy erre mit mond ked — erre azt fogja ked mondani: a bizony illetlen ajándék volt — asszonyhoz illett volna virágot küldeni ajándékban, és ha a jancsáraga azt az ajándékot asszonynak küldötte volna, azért dicsérném; de hogy egy generális virágot küldjön egy fejdelemnek, azt soha sem tartom illendőnek. Ha ezeket mondja ked, én azt mondom: mert más országban nevetséges dolog volna, de azt tudja ked, hogy itt nem lehet ajándékot küldeni egy asszonynak, annál is inkább halálos vétek volna itt, ha egy asszony ajándékot küldene egy férfinak, hacsak egy szál rózsából állana is.

Való, hogy az ilyen ajándék nekünk visszátetszik, és mi asszonyhoz illendő ajándéknak tartjuk, de azt kell megvizsgálnunk, hogy itt szokás, ami pedig szokás valahol, az illendő is abban az országban. Angliában ha az asszonyok a korcsomára mennek, azért senki sem itéli meg őket; mert szokás. Spanyolország szélyin az asszonyok egy kis malacot hordoznak az ölükben, valamint másutt hordozzák a kis kutyácskákat. Franciában, vagy másutt egy úri asszony a hintójába ül, estig oda jár, ahova szereti; itt pedig egy török urnak felesége esztendeig sem megyen ki a házból. Lengyelországban a papok a sekrestyében lévő szentelt vízben teszik az égett bort, hogy meghűljön, amíg a misét elvégezik; nálunk megengednék-é aztot? Nálunk szégyenlene dohányozni egy úri asz-

[1] Jancsár (janicsár): gyalogkatona; jancsár-aga: jancsárezredes.

szony ; itt pedig mind dohányoznak. Khinában az olyan leány megyen hamarább férjhez, akinek leghosszabb a füle, és ha a vállát éri ; nálunk pedig az olyantól elszaladnának. Itt csak az ujjokkal esznek, nálunk pedig késsel, villával. Hát az jó szokás-é, hogy a tatár nemes asszonyok megfúrják az orrokat, és egy nagy ezüst karikát vonnak belé, valamint a fülbevaló. Az országban lévő szokást kell hát megtudnunk, ha arról akarunk itélni. — Mondjuk hát, hogy a jancsáraga küldhetett virágot ; mivel itt szokás.

De, édes néném, készítse ked a füleit a rossz hírre. A való, hogy aztot előre el lehetett látni, de teljességgel nem gondolhatta volna az ember. A mi jóakaróink addig munkálkodtanak ellenünk, hogy megnyerték a pereket, és innét is ki akarnak bennünket tudni, mintha terhekre volnánk. Ma reggel hivatta a vezér Horváth Ferencet, és azt izené a fejedelemnek általa, hogy a porta jobb és alkalmatosabb helyt akar rendelni a magyaroknak Jenikőnél. A mi urunk, mint igaz keresztény fejdelem, csendes elmével vette ezt az izenetet, és abban a változtatás változást nem okozhata. Elmondhatta volna Dáviddal : *Usque quo exaltabitur inimicus meus super me?* [1] és : *pirúljanak meg mind azok, akik az én nyomorúságimon örülnek.*[2] De a Krisztus tanítását követvén, áldást kért üldözőire, nem is a portának tulajdonította azt a változást, hanem annak a követnek, aki ártalmunkra igyekezik. Ha isten mivelünk, kicsoda elle-

[1] Meddig hatalmaskodik az én ellenségem rajtam ? Zsolt. XIII. 3. — [2] Pontosan idézve : szégyenüljenek meg, piruljanak együttesen, a kik bajomnak örülnek. Zsolt. XXXV. 26.

nünk? Még nem tudhatom, micsoda helyre akarnak bennünket repíteni. De még nem olyan hamar lészen az elmenetel, amelyet szívesen bánom,[1] azért, hogy egymástól tovább esünk. Mindezekről legelső alkalmatossággal tudósítani fogom kedet. Jó egészséget is kívánok. Ámen.

14. (XXXIV.)

Jenikő, 25. martii, 1720.

Ma reggel a fejdelmünk a Pompejus oszlopát volt megnézni, amely oszlop a Feketetengernek torkában egy nagy kőszikla tetején vagyon. Ez a kőszikla egy kis szigetet csinál. A kaikból[2] kiszállván, egy darabig felmentünk a kősziklán, de épen az oszlopig nem mentünk; mert igen meredeken vagyon, és egyik kősziklàról a másikra kelletett volna ugrándozni — a káposztás fazék pedig nem udrándozhatik oly könnyen, mint a vad kecske. Nem lehetett megtudnunk, hogy micsoda magasságú volt azelőtt az oszlop, mivel el vagyon törve két vagy három darabra. Amely darab még fenn áll, nem lehet magasabb harmadfél singnél. Nincs mit nézni rajta, hanem csak a régiségiért kell becsülni, ha igaz, hogy Pompejus tétette oda; mert aztot csak mondják, és minden a Pompejus oszlopának híjja, de arról semmit sem találni írásban. A bizonyos, hogy az a híres római ember ezen a földön eleget járt; de az nem bizonyos, hogy ő tétette volna oda az oszlopot. Lehet, hogy

[1] Amit szivemből sajnálok. — [2] Keskeny, hosszú orrú csónak.

valamely görög császár munkája, vagy még a császárok előtt tették oda. Ha Pompejus tette is, nekem ahhoz mi közöm? Inkább elhiszem, hogy ő tette oda, csak hozzája ne küldjön ked megtudakozni. De azt tudom, hogy Pompejus meg nem fizeti nekem a keszkenőmet, amelyet ott a kősziklák között elvesztettem.

Már most tudom, hová küldenek bennünket. Azt mondják, a város rendes, nem messze vagyon ide, a neve Rodostó. De ennél többet nem tudok, hanem azt tudom, hogy már elküldöttenek oda, kik szállásokat foglaljanak az egész bújdosó magyarok számára, és hogy a jövő holnapnak a közepe felé innét elillantunk. Azért azon legyünk, hogy azt a kis időt heában el ne töltsük, hanem gyakran meglássuk egymást, és eleget nevessünk. Attól ne féljen ked, hogy addig gyakorta meg ne látogassam kedet, se attól ne tartson ked, hogy a nagy készület miatt oda nem mehetnék ; mert annyi portékám vagyon, hogy fél óra alatt mindenemet elrakhatom. Mi szép dolog, mikor az embernek minden gazdagsága csak egy ágy, egy kis láda és egy asztal. Látja ked, mind ezek nem adnak nagy gondot ; mikor pedig sokja vagyon, a gond is nagyobb. Mit tehetünk róla, hogy többem nincsen? — Tizen is vannak itt olyanok, akiknek félannyi idő sem kell a készületre. Édes néném, akik bújdosó fejdelmet szolgálnak, hogy lehetne azoknak valamijek? A való, hogy kivált minékünk ketten, hárman, kik mindenkor vele bújdosunk, többünk lehetne, de azt elhallgatom, miért nincsen. Az erdélyi vér nem az adomért szolgál, hanem a becsületért, ha egy kis háladatlansággal fizetnek is, azt nem tekinti. A minapi levelében az ilyen dologra való nézve pöké ki ked ezeket a deák szókat:

Experto crede Roberto[1] — a való, hogy már én is elmondhatom másoknak. De vessünk véget az ilyen gondolatoknak, és örüljünk még előre annak, hogy holnapután együtt eszünk ebédet és vacsorát, és hagyjuk a törődést annak, aki azt szereti — úgy-é, édes néném! Ezzel maradok ked köteles, láncos, madzagos, spárgás és zsinóros szolgája.

15. (XXXV.)

Jenikő, 16. april. 1720.

Üssék meg a dobot, fújják meg a készülőt, édes néném, már mi készen vagyunk. A gálya,[2] aki urunkat fogja vinni, itt vagyon. Amely hajók a portékát és a fejdelem embereit fogják vinni, azok is már rakodva vannak. Bercsényi úrnak egy nagy hajót rendeltek. Már mind az egész bagázsia elindult, csak mi maradtunk még hátra. Forgács úr velünk lesz, és egynehány alávaló cseléden kívül hárman vagy négyen leszünk a fejdelemmel, és hét órakor reggel mi is abban a nagy vízi hintóban ülünk.

Tegnap pedig a fejdelem csak különösen szemben volt a vezérrel, és tőle elbúcsúzván, nagy barátságát mutatta a fejdelemhez, és meg is ajándékozta egy szép török flintával,[3] és nagy barátságosan váltak meg egymástól. De gondolja el ked, hogy a török micsodaféle beszé-

[1] A tapasztalt embernek higyj! — [2] A középkor hadihajója. Evezőit fegyencek vagy rabszolgák kezelték. A XVIII. század közepe óta a gálya ily használata megszűnt. — [3] Hosszú kézi puska.

dekkel él. A fejdelem beszédközben mondotta a vezérnek, hogy talám messze vagyon Rodostó, és hogy közelebb szeretett volna lenni a portához; erre a vezér mondá, hogy ha egy kevéssé messze van is, de a hely alkalmatos. — De ne gondoljad, hogy messze legyen; mert csak annyira vagyon, hogy ha a riskását megfőzik, oda vihetik melegen. Itélje el az ember az ő török mondását! elég a, hogy mindjárt megindúlunk, és még ezt a levelet be kell pecsételnem, azért most többet nem írhatok, hanem ha helybe érkezünk, mindenekről tudósítani fogom az édes nénémet, akinek istentől jó egészséget kívánok, és láthassam meg kedet mentől hamarább. Hanem csak arra kérem kedet, hogy írjon mentől gyakrabban; én pedig azt el nem múlatom. Pola téti [1] édes néném, és az egészségre igen kell vigyázni. Mi ezennel megindulunk, már hét az óra.

16. (XXXVI.)

Rodostó, 24. april. 1720.

Édes néném, ha nem mondanám is, hogy ide érkeztünk, csak arról megismeri ked, hogy honnét dátálom levelemet. Elég a, hogy az isten szerencsésen ide hozott mindnyájunkat. És mihent ide érkezett Bercsényi úr, mindjárt anagrammát csinált a város nevéből, és ez jött ki belőle: Ostorod — ez igen hozzá illik a

[1] Isten éltessen! Szóról-szóra: sok éveket, azaz: sok éveket kívánok; újgörög nyelven van mondva; rövidítés e helyett. polla ta eti. Mint újévi üdvözlés mai napság is használatos.

bújdosókhoz. Elég a, hogy erről eleget lehetne elmélkedni, de azt hagyjuk másszorra, most pedig fogadásom szerint hadd írjak meg mindeneket kednek.

Legelőször is ott kezdem el, hogy Jenikőből 16-án indulánk meg. Már a gálya készen várta a fejdelmet. Amely igen nagy méltóságára esett a fejdelemnek, hogy a császár gályát küldött számára. A gálya is a nagyobbak közűl való volt; mivel 26 pár lapát vonta — mindenik lapáton kin 4, kin 3 ember volt — mind egészen 220 rab vonta a gályát — azon kívül 100 fegyveres léventi,[1] vagy hajdú benne, egyszóval a gályában voltunk mindnyájan 400. A gályás főtiszt basa volt, a fejdelem mellett lévő császár kapicsi basája velünk volt, azon kívül egy csorbasi.[2] Hét órakor a fejdelem a gályába szállván, tiszteletnek okáért az ágyúval lőttenek, a vasmacskákat[3] felvonák, és vonni kezdék a gályát. — A császár kastélyát meghaladván, ellenkező szélre találánk, a szigetek felé kételeníttetének venni útunkat, amely szigeteket nevezik Insula Principum.[4] Forgács úr azt észrevévén, hogy nem az volna a rodostói út, és nem tudván az okát, hogy miért megyünk a szigetek felé, azonnal megijede és kezdé a fejedelemnek mondani, hogy a porta megcsalta, és nem Rodostóba viszik, hanem Nikomédiában, ahol Tököli volt.[5] A fejdelemnek haszontalan vala bátorítani és mondani, hogy talán a

[1] A tengerészetben szolgáló önkéntes katona. Ebből való a mai *levente* szavunk. — [2] Helyesen: csorbadsi; janicsárezred parancsnoka. — [3] Horgony. — [4] Herceg-szigetek a Márvány-tengerben. — [5] Thököly itt élt 1702-től 1705-ben bekövetkezett haláláig. Thököly II. Rákóczinak mostoha atyja volt.

szelet akarják megnyerni, vagy más okok lehet, és attól nem tart, hogy Nikomédiában vigyék, és arra okot nem adott a portának, hogy akaratja ellen vitesse valahová — mind ez haszontalan vala; mert minden bizonynyal elhitette vala magával, hogy Nikomédiában visznek, és mindaddig tarta attól, valamíg a szigeteket el nem érők. Ott megszállva 11 órakor, ebéd után Bercsényi úr is oda érkezék. Másnap is a szél ellenkező lévén estig, este pedig hat órakor onnét elindulánk jó széllel Rodostó felé — egész étszaka jó szelünk lévén, a vitorlákat felvonták, és nem kelleték lapátokkal vonni. A harmadik napon 8 órakor reggel a herakleai portusba [1] bémentünk és vasmacskákat vetének le. A kapicsi [2] basa pedig előre Rodostóra mene, hogy rendelést tenne a szállások iránt, és mindaddig itt kelleték nekünk maradni. 21-én a kapicsi basa a fejdelemnek tudtára adván, hogy már készen volnának a szállások, ma öt órakor reggel megindúlánk, és 11 órakor délelőtt Rodostóhoz érkezénk. A fejedelem azonnal kiszálla a gályából, és a lovak parton lévén, pompával kísérék a városban lévő fő tisztek a fejdelmet szállásáig.

Édes néném, nem egy kis uraság a gályán járni. Ott a nagy rendtartás legkisebb dologban is, a nagy csendesség. Amikor kétszáz ember megrándítja, csak elhiheti ked, hogy jól meg vagyon rándítva, aztot pedig mind egyszersmind, az 52 lapátot egyszersmind teszik a vízbe — egy lapátnak a hosszasága vagyon legalább öt ölnyi. Igen szép mulatság azt nézni,

[1] Herakleai kikötőbe; a Márvány-tengernek ma Erekli nevű kikötőhelye.[2] Kapudsi. L. 29. lap. jegyzetét.

de meg, ha az ember azt gondolja, hogy azok a szegény rabok csaknem mind keresztények, és hogy holtig ott kell maradni nekik, megesik az ember szíve rajtok. Azon kívül is a gályavonás igen nehéz munka, aki azt nem látta, nem lehet annak azt kigondolni — azt gondolná az ember, hogy mindeniknek az egész karja kiszakad, úgy megrántja a lapát őket.

Az való, hogy az ételöket megadják, de a ruházatjok csak rongyból áll. A mieink mégis ingben dolgoztanak azért, hogy a fejdelem ott volt, és ugyan ezért az okért is nem bántak roszúl vélek, de másként ing nélkül dolgoznak, és a verést legkisebbért szenvedniök kell, amint magok is mondották szegények. Amidőn valamit akarnak nékik parancsolni, csak süvöltenek — már ők azt tudják, mire való, és egyszersmind fognak a munkához. Az ő székek úgy vannak rendiben egymás után kétfelől, valamint a templomban szoktak lenni — közepette utca vagyon, ahol szüntelen járnak alá s fel a tisztek, és azt nézik, ha valamelyik nem vonja-e jól a lapátot, ha beszélnek-é egymással? Kinek-kinek a maga helyében kell maradni, oda vannak láncolva, és mihent a vonást elhagyják, le kell ülni, és ugyanazon helyben kell alunniok is. Egyébkor soha sem szabad felállani, hanem amikor a gályát vonják, és olyankor igen szomorú zörgést hall az ember ; mert csak a sok lánc zörgésit lehet hallani.

Mind ezekre azt mondaná ked, hogy lehetetlen ezeknek a szegény raboknak, hogy szabadságokat ne sóhajtsák ; mindazonáltal mégis vannak olyanok, akik azt a nyomorú életet megszokták ; mivel én beszéltem két magyar rabbal, akik húsz esztendőtől fogvást vannak a gályán, és mondottam, hogy ha nem lehet-é

olyan módot találni abban, hogy megszabadúl hassanak? Csak ezt feleték erre: miért mennénk mi Magyarországban? Feleségünk, gyermekünk talán már megholtanak — ott mi is mivel élnénk? Itt ételt adnak, és megszoktuk már ezt a nyomorúságot. A való, hogy nem vártam ezt a feleletet tőlök, másként is gondolkodnám, ha helyettek volnék. A mi gályánkon mindenféle nemzetekből valának: magyar, német, francia, lengyel, muszka — Noé bárkájában nem volt ennyiféle nemzetség, kiveszem az állatokat.

Elég az, hogy az egész bujdosó magyarok itt vannak. Kinek-kinek itt vagyon elhintve a kenyere — addig csak itt kell lenni, amíg abban tart. Kinek-kinek pedig bőven elegendő és tágas szállása vagyon — csak én egy szolgával egy gazdag örménynek az egész házát bírom, és mindenik háznak vagyon egy kis kertje.

Elég az, hogy mi már itt helyben vagyunk — a bújdosásban is bújdosnunk kell — az isten fizesse meg annak, aki az oka. Mint leszünk, hogy leszünk, ezután azt hagyjuk az isten akaratjára: — ő hozott bennünket ide, ő is viseli gondunkat. Akik mivelünk rosszat akartak tenni, azoknak rossz szándékjokat az isten javunkra fordította; mert noha még nem ismerem a várost, se körül való helyeit, de azt elmondhatom, hogy háláadással tartozunk istennek ide való hozásáért; mert sokkal tágasabban vagyunk szállva, mint abban a nyomorúlt Jenikőben. Az egész szállásaink a város szélén vannak, csak egyet lépek, már a mezőn vagyok. — De lakóhelyünkről legelső alkalmatossággal bővebben írok, és nekem úgy tetszik, hogy most eleget írtam, és 11 órakor ideje volna lefeküdni; mert az csudálatos dolog, hogy az embereknek és az asszonyoknak itt is úgy kell

alunni, valamint másútt. De minekelőtte elvessem a pennát, arra kérem kedet, hogy a hozzám való szeretet meg ne fagyjon, és az egészségére igen vigyázzon. Innét oda mindennap mennek hajók, és akármelyik hajósnak a levelét oda adhatja ked. Jó étszakát, édes néném.

17. (XXXVII.)

Rodostó, 28. máji 1720.

Már mi itt derék házastüzes emberek vagyunk, és úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont. De tréfa nélkül, édes néném, mi itt igen szép kies helyt vagyunk. A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának épen a szélén vagyunk. Lóháton innét Konstantinápolyba két nap könnyen el lehet menni; tengeren pedig egy nap. Az bizonyos, hogy sehol a fejdelemnek jobb lakóhelyt nem adhattak volna. Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező, de nem puszta mező; mivel itt mindenütt a földet jó megmívelik, a faluk mellett lévő mezők nem puszták, és ennek a városnak a földje olyan mívelt, valamint egy jól megmívelt kert — kivált mostanában gyönyörüséggel nézi az ember itt a szántóföldeket és a szőllőket és a sok veteményes kerteket. Itt pedig annyi szőllőhegyek vannak, hogy másutt egy vármegyében elég volna — azokat pedig igen jól mívelik, és azokban a sok gyümölcsfák úgy tetszenek, mintha mind kertek volnának. Itt pedig meg nem karózzák a szőllőtt, mint nálunk, azért is az ágak mind le vannak hajolva, a szőllőgerezdet a levelek béföd-

vén a földet is árnyékban tartják, ez pedig szükséges ezen a meleg földön, ahol nyárban igen kevés eső jár — így a föld nedvesen marad, és a szőllő nem szárad el.

Itt, az való, sok veteményes kertek vannak, az ide való szokás szerént jól mívelik, de nem lehet a mieinkhez hasonlítani. Gyapottat pedig sehol annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapotból való kereskedés itt igen nagy. Torda vármegyében, gondolom, hogy megteremne, de a mi kokány [1] földünkön elegendő melege nem volna. Itt az asszonyoknak egész esztendő által csak az (a dolgok), hogy a gyapottat elvessék, megszedjék, eladják, vagy megfonják. Májusban vetik el, és októberben szedik meg. Való, hogy sok bíbelődés vagyon a gyapottal, de minthogy itt az asszonyoknak semmi más külső munkájok nincsen, azért arra reá érkeznek.

A város felől azt mondhatom, hogy ezen a földön elmondhatni egy szép városnak, amely nem olyan széles, mint hosszú. De akármely szép házak legyenek itt a városokon, nem tetszhetnek szépeknek; mivel az utcára nem hagynak ablakokat kivált a törökök azért, hogy a feleségek ki ne láthassanak — micsoda szép dolog az irígység! A piaca a városnak igen bőv — a sokféle szárnyas állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olcsó — amíg ide nem jöttünk, még minden olcsóbb volt. De ha egy kis drágaságot okoztunk is, de a való, hogy csendességet is okoztunk; mert a lakosok magok mondják, hogy amíg ide nem jöttünk, ahol most vagyunk szállva, ott az utcákon nappal is félve jártanak az asszonyok és leányok: estve felé pedig akit kívül találhattak, azt elragadták, és gondolja el

[1] Sovány, agyagos; Háromszékmegyei tájszó.

ked, mint bocsátották el? Még gyilkosságok is estenek, ezeket pedig a jancsárok, görögök és örmények követték, de már most legkisebbet sem hallani. Estve kiki sétálhat az utcákon, semmitől nem tarthat. A való, hogy mink is sokan vagyunk, de legkisebb dolog ha történnék, a kapunkon lévő 30 jancsár megtanítaná azokat, akik valamely garázdát [1] akarnának indítani. Nem is lehet már csendesebb hely, mint ahol mi lakunk — estve idegen jancsárt, se görögöt nem látunk, noha a szép időkben 11 óráig is kint vagyunk. Csak ilyen hamar is már micsoda hasznára vagyunk a városnak, hát még ezután. Csak azt bánom, hogy messze vagyon Bercsényi úr tőlünk : ő nem bánja, mert ritkábban megyünk hozzája, és annyival kevesebb lesz a költség. De mit tudunk tenni, ha messze is, csak oda kell menni — hát hogy töltsük az időt? Még az asszonyok sem szeretik aztot, de mit tehetnek velünk együtt róla? A való, hogy a nem nékik alkalmatlanabb, hanem nékünk ; mert csak el kell hozzájok menni, valamint az úr dolgára.[2]

Már eleget beszéltem a városról és a földjéről ; hanem már a mi házunknál lévő szokásról kell szólni és az idő töltéséről. A való, hogy egy klastromban nincsen nagyobb rendtartás, mint a fejdelem házánál. Ezek pedig azok a rendtartások : Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, akkor a cselédeknek fel kell kelni, és készen kell lenni hat órára. Hat órakor dobolnak, és akkor a fejdelem felöltözik — azután a kápolnába megyen és misét hallgat. Mise után az ebédlőházba megyen — ott kávét iszunk és dohányo-

[1] Garázdaság, veszekedés. — [2] Munka, mellyel a jobbágy földesurának tartozik, robot.

zunk. Amikor az óra három fertály nyolcra, akkor elsőt dobolnak misére, nyolc órakor másodikat, és egy kis idő mulva harmadikat dobolnak — akkor a fejedelem misére megyen, mise után a maga házában megyen, és kiki oda megyen, ahova tetszik. Tizenegyedfél órakor megütik a dobot ebédre, és tizenkét órakor az asztalhoz ülünk, és törvényt teszünk a tyúkokra. Harmadfél órakor a fejdelem csak magánoson a kápolnába megyen, és ott vagyon három óráig. Mikor az óra három fertály ötre, akkor elsőt dobolnak estvéli imádságra, öt órakor másodikat, és egy kevés idő mulva harmadikát — akkor a fejdelem a kápolnába megyen, és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órakor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolc órakor a fejdelem levetkezik, de leggyakortább le nem fekszik még akkor, és reggel ha szinte hat órakor öltözik is fel, de éjféli két órakor felkél. Azt pedig ne gondolja ked, hogy legkisebb változás is legyen mindezekben. Ha szinte a fejdelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt folynak a rendek. Hatodfél órakor felkelni nem kicsiny dolog, de el nem mulatom azért, hogy kedvét találjam, és mindenkor jelen vagyok, mikor öltözik — a hivatalom is azt hozza magával, hogy vigyázzak a cselédekre.

Ezek tehát a mi klastromunkbéli rendtartásink. A mi pedig a mulatságot és az időtöltést illeti, a sokféle, és kiki a maga hajlandóságát követi. A fejdelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk ; mert itt igen sok fogoly és nyúl vagyon — veres fogoly több vagyon, mint szürke. Mikor pedig vadászni nem megyen a fejedelem, akkor csak a sok írásban tölti az időt. Mink is jobban töltenők, ha lehetne, mert az ember nem mehet örökké sétálni, nem

lehet mindenkor a mezőn vándorlani: az ide való emberekkel pedig nem lehet társalkodni. Itt az idegen senki házához nem mehet. Kivált az örmények inkább féltik feleségeket, mintsem a törökök. Még nem láthattam a szomszéd asszonyomat. Napjába tízszer is a kapuja előtt kell elmennem, és ha a kapuban talál lenni, úgy szalad tőlem, mint az ördögtől, és bézárja a kapuját. Nem törődöm rajta; mert közönségesen az örmény asszonyok olyan fejérek, mint a cigánynék. Ebből elitélheti ked, hogy itt a lakosokkal semmi ismeretség nem lehet, nem is vesztünk semmit; mert itt ki szőcs, ki szabó. Valami főrenden lévő emberek itt nincsenek, akikhez mehetnénk. Török urak vannak, de unalmas dolog törököt látogatni: egyik a, hogy törökül nem tudok; másik a, hogy ha az ember hozzájok megyen, elsőben no ülj le — azután egy pipa dohányt ád, egy findzsa kávét — hatot vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is elhallgatna, ha az ember azt elvárná. Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz épen nem tudnak. Minden mulatságunk tehát abban áll, hogy Bercsényi úrhoz megyünk vagy ebédre, vagy vacsorára — ott mégis nevetünk a kis Zsuzsival [1]; mert az asszonynyal [2] reá kell az embernek tartani magát, valamint a kompódi nemesasszonynak. A már csak a régi dolgokat szereti beszélni, hogy leánykorában micsoda mulatsági voltanak. Azt jól tudja ked, hogy nekem ahhoz semmi kedvem. — Énnekem a micsodás természetem vagyon, elhallgathatom az embert három óráig is, hogy egyet ne szóljak, de azután kérdje meg ked tőlem, mit be-

[1] Kőszeghy Zsuzsi, Rákóczi vadászának leánya. — [2] Bercsényiné.

széltek nekem? egy szót sem tudnék megmondani belőle. Így vagyok azzal az úri asszonynyal. Két óráig sem szólok egyet. Ha nevet, én is nevetek, de sokszor nem tudom mit — azt gondolja, hogy én azokat mind nagy figyelmetességgel hallgatom. Ugyan is ha én régi dolgokkal akarom az időt tölteni, a Nagy Sándor históriáját olvasom, az elég régi.

Mind ezekből megláthatja ked, hogy micsoda városban telepítettenek le bennünket; annak micsodás lakosi vannak, micsoda környéke; itt micsodás szokást tartunk. De azt még meg nem mondottam kednek, hogy én micsodás szokást tartok. Az én szokásom a, hogy tíz órakor lefekszem, és a szemeimet bézárom, és rend szerént azokat fel nem nyitom más nap hatodfél óráig. Ezt a dicséretes szokást mind télben, mind nyárban megtartom. Azért ez a levél olyan hosszú, hogy már tíz az óra, alugyunk hát, édes néném. De az egészségre kell vigyázni, ha azt akarja ked, hogy gyakran írjak. Másszor többet, vagy kevesebbet. Ihol azt majd elfelejtettem megírni, hogy az a veszett köszvény az urunkra jött alkalmatlankodni.

18. (XLIII.)

Rodostó, 16. apr. 1722.

Szép dolog a háláadatlanság és a restség. Már egynéhány levelemre nem vettem választ, mi az oka? Beteg-é ked? haragszik-é ked? Nekünk nem kell úgy tennünk mint a rossz házasoknak, akik háttal fordulnak egymáshoz, amikor nem jól vannak egymással. De édes néném, most nem kell haragudni reám; mert mi most

keserüségben és sírásban vagyunk, és az olyanokra nem kell haragudni, hanem még az olyanokkal sírni kell. Azt nem kívánom kedtől, inkább sírok ked helyett.

A mi szomoruságunknak pedig az az oka, hogy tegnap vettük hírét a fejdelemasszonyunk halálának, a ki is Párizsban 18. febr. holt meg 43 esztendős korában.[1] A való, hogy a fejdelem szívesen bánja, de már egy nagy bútól megmenekedett; mert a fejdelemasszony állapotján mindenkor kelletett búsulni. A való, hogy igen keveset laktanak együtt, de a kötelesség mindenkor fenn volt, és a gondviselésnek meg kelletett lenni: noha a héjával[2] a szegény fejdelemasszonynak nagy nyomorúsággal és szegénységgel kelletett életét tölteni. Édes néném, nem vigasztalására vagyon-é az egy szegénynek, amidőn azt látja, hogy a fejdelmi nagy házból valók is szükséget szenvednek, és hogy ezekkel is úgy bánhatik az isten, valamint ővéle, és ha ezek kénytelenek szenvedni, ő is könnyebben szenvedhet. Vajjon, ha a szegények mindenkor boldogságban látnák a fejdelmeket és más nagy urakat, nem gondolhatnák-é azt felőlök, hogy talán az istennek rendelése nem bír vélek, és alább nem teheti őket? — Solon, a hét bölcsek közűl való, a Kroesus udvarába menvén, Kroesus nagy becsülettel fogadá, és megmutatá néki a kincsét, és mondá néki a király: «Látod-é, micsoda gazdag és boldog vagyok?» De a philosophustól semmi dicséretet nem véve, amely nehezen esék a királynak. Gondolván, hogy majd fel fogja őtet magasz-

[1] Karolina Amália hessen-rheinfelsi hercegnő, ki 1696-ban lett Rákóczi neje. — Arany «Rákóczyné» cz. balladájának ő a hőse. [2] Itt annyi mint «hiában!».

talni, és még több kincset is mutata néki, de Solon mindezekre csak azt mondá a királynak: Nemo ante mortem beatus: Senki holtáig nem boldog. E ha nem tetszék is a királynak, el kelleték hallgatni. Eszébe is juta idővel; mert Cyrus felprédáltatván kincsét és országát, és maga is rabságba esvén és halálra itéltetvén, akkoron eszébe jutott a Solon mondása.

Minthogy históriából beszéltem kednek, még ez iránt két rövid példát hozok elé, hogy meglássa ked, hogy mi is tudjuk az ABCét. Osiris, az egyiptomi leghíresebb király, meggyőzvén öt vagy hat királyokat, és rabságban tartván, amidőn valahová ment, a szekerét ezekkel vonatja vala és az asztala alatt étette őket. Egyszer a többi között, amidőn vonták a szekeret, egyik a hat közül csak a kereket nézte. Osiris a szekérben lévén aztot észrevévé és kérdé tőle, hogy miért nézne mindenkor a kerékre? A rab király felelé néki: «Azt nézem, hogy amely része a keréknek fenn vagyon, a lefordul, és amely alatt vagyon, a felmegyen». Az egyiptomi király elmélkedvén erről a feleletről, azonnal felszabadítá a királyokat, és mindenikét nagy becsülettel a maga országába visszábocsátá.

Ha szinte megúnná is ked, de hozok még egy példát elé; mert nem mindenkor vagyon olyan jó kedvem, hogy históriából beszéljek. Egy számoszi király, a neve nem jut eszembe, soha legkisebb szomorúságot vagy szerencsétlenséget meg nem kóstolván, egyszer maga magának akart szomorúságot okozni, hogy hadd búsulhasson ő is valaha valamin, valamint mások. Azért egy igen kedves gyűrűjét kihúzván az ujjából, a tengerbe veti; már őnéki is búja volt gyűrűn: de másnap egy nagy halat visznek asztalára, akinek a torkában megtalálja gyű-

rűit.[1] De idővel ez a király nagy nyomorúságokban esék, és akkoron észrevévé, hogy a jó idők után eső szokott lenni, és hogy azt a szomorúságot kell minekünk jó néven venni, amelyet onnét felül küldenek reánk és nem azt, amelyet mi csinálunk magunknak.

Édes néném, többet nem beszélek históriából, hanem csak azt mondom, hogy ne essünk kétségben : az isten megvigasztalhat bennünket, mivel nyomorúságban vetheti a nagy fejdelmeket. De itt még más rossz hírek is vannak ; mert a pestis itt igen kezd sétálni. Azt mondják, hogy keteknél bővséggel vagyon. Az egészségre, édes néném, az egészségre kell most igen vigyázni, soha sem volt nagyobb szükségünk reá, mint most. Szüntelen való félelemben leszek kedért ; mert a nem tréfa. Bercsényinek két vagy három cselédje már megholt, a jezsuitájok is utánok ment, aki méltó pap volt. Maga is az asszonynyal hozzánk jőnek lakni, mintha már köztünk bátorságosabb volna : de én nem bánom, mert a kis Zsuzsi közelebb lesz. Erre azt fogja ked mondani : Jaj! hogy gondolkodik ilyen pestises időben az olyanról? Édes néném, amíg élünk, addig csak magunkban hordozzuk a természetet, és az oldalcsontunkat csak kell szeretnünk, vagy akarjuk, vagy sem. Édes oldalcsontból való néném, arra vigyázzon ked, hogy a csont egészséges legyen, és cinteremben[2] ne vigyék. Azért nem kell a házból kimenni, otthon kell ülni, és reméljük, hogy a jó isten megtart bennünket. Ámen.

[1] Polykrates volt. [2] Temető. (A latin coemeterium szóból.)

19. (XLVII.)

Rodostó, 15. apr. 1723.

Édes néném! micsoda feledékeny nyavalyában voltam eddig, hogy elfelejtettem kednek megírni a szegény Horvát Ferenc halálát. Vagyon már két holnapja, hogy elhagyott bennünket örökösön. Ezt a hírt régen tudja ked, de azt is tudja ked, hogy egy emberséges embert vesztettünk el, aki még hatvankilenc esztendős korában is igen frissen bírta magát, és mindenkor jó kedvű volt — nem is volt vígabb közöttünk őnálánál. — Micsoda szép dolog a jó természet! Nem kell csudálni, ha elfelejtette volna is a maga hazáját; mert aki 43 esztendőt tölt idegen országban, azt is elfelejti, hogy hová való.

De attól tartok, hogy ismét itt temetés ne legyen, és a szemét bé ne húnyja egy úri asszony, aki ifjú lett volna Ábrahám idejében : de mostanában hatvankilenc esztendő semmi ékességet nem ád, és egy olyan korban lévő asszonynak nem szükséges béfedni az orcáját azért, hogy valamely gondolatokat ne okozzon. Mindezekből észreveheti ked, hogy Bercsényiné asszonyról szól az írás, aki is szemlátomást fogy, és mintegy olvad. Azt tudja ked, hogy ilyen idős korában is mindenkor piros ábrázatja volt, de mostanában egészen elhalaványodott, és maga is veszi észre, hogy nemsokára lekaszálják a szénát. Eddig legkedvesebb beszélgetése is a viszszá való menetelről volt, de már látja, hogy hamarébb meglátja Menyországot, mint Magyarországot. Bizony jobb is az első a másikánál : de mit ártana Magyarországból Menyországba menni? Elég a, hogy amicsoda állapot-

ban vagyon ez az úri asszony, azt gondolom, hogy az örökös hazájába megyen most minden órán. Kit adjunk azután Bercsényi úrnak? Gondolkozzék ked addig felőle, és írjon ked valami híreket; mert itt semmit nem hallunk.

20. (XLVIII.)

Rodostó, 26. apr. 1723.

Édes néném, akármennyit éljen az ember, akár micsoda kedvére töltse napjait, de mindazoknak a halál a vége. Szegény Bercsényiné asszonyom is azon végezé el életét, aki is már egynehány napoktól fogvást betegeskedvén, és nem annyira szenvedvén fájdalmakat, mint a természetnek magában való elfogyását, aki is mint a gyertya úgy aludt el tegnap három óra felé délután. Már észrevettük, hogy csakhamar elaluszik, holmi kérdéseket tettek tőle a rendelése iránt; az urunk az ágya mellett volt, és mindenre megfelelt, és sőt még valamit akart volna mondani a fejedelemnek, már el is kezdette volt, de egykét szó után csak csendesen kimulék e világból — alig vettük észre halálát. Sokat kivánkozott szegény a mulandó hazájába, de az isten az örökös hazájába vitte. Úgy tetszik, édes néném, hogy hatvankilenc esztendő mulva csak gondolkozhatott arról a szent házáról.

Azt elmondhatni arról az úri asszonyról, hogy igen jó erkölcsű ájtatos asszony volt, azt is elmondhatni, hogy mindenkor nagy méltóságban élt, és a szükségnek csak a hírét hallotta. Nem is lehetett másképen, leginkább amikor Draskovicsné és Erdődiné volt, a harmadik urával is

mindenkor bővségben volt még mind ebben a bújdosásban is. Ma tettük koporsóba szegényt, és gondolom, hogy a jezsuitákhoz viszik bé innét Konstantinápolyba — tudom, hogy ott lesz ked a temetésen.

Tudom, hogy már azt várja ked, hogy megírjam, micsoda állapotban volt az úr az ilyen szomorú órákban? Amidőn az asszony beteges-kedett, igen igen tudta kedvét keresni, és amidőn halálán volt, akkor úgy történt, hogy aludt — nem akarták felkölteni, hogy jelen ne legyen. Amidőn felébredt és megtudta, hogy a szegény asszony nincsen már a világon, akkor, a való, hogy egy keveset könyvezett. Mi azt gondoltuk, hogy majd nagy zokogásokat fog tenni, de sokkal csendesebben volt, mintsem gondoltuk volna, és a keserűség mellett a ládákról gondolkodott. Ilyen a világ! Vajjon nem házasodik-é még meg? Itt nincsen más leány, hanem Zsuzsi, és két özvegy asszony, Zsuzsihoz pedig még más is tartaná közit, de aki gazdagabb, a hatalmasabb. Most ez elég; mert a szomorú dologról nem kell hosszú levelet írni.

21. (L.)

Rodostó, 15. octob. 1723.

Hol vannak a muzsikások? Fújják el a tehénhús nótát, és vonják el a menyasszony táncát. Mindezekből elítélheti ked, hogy ma itt házasság lesz. De azt is jó megtudni kednek, hogy lakadalom nem lesz, és hogy csak száraz kortyot nyelnek a mái lakadalomban — talán a menyasszonynak sem leszen jobban dolga. Elég a, hogy ma esküdt meg Bercsényi úr Zsuzsival, két vagy három bizonyság előtt, de azt is titkon.

Elítélheti ked, micsoda örömben vagyon Zsuzsi. Aki is bizonynyal megérdemli a grófné titulust, és az istennek iránta való rendelését lehet csudálni, aki is micsoda úton veszi gondviselése alá az idegen országban lévő árvákat!

Édes néném, azt is ehhez teszem, hogy mi jól vannak az olyanok, akiknek elég vagyon a ládájokban ; mert Bercsényi úr nem annyira a szükségért házasodott meg, mint azért, hogy vagyon módja benne. Mert üsmerek én olyat, ked is üsmeri, hogy nagyobb szüksége volna a házasságra, mint Bercsényi úrnak, de non habet pecuniam.[1] És nemcsak a búcsút járják pénzzel, hanem a menyasszony táncát is.

22. (LXII.)

Rodostó, 11. junii, 1725.

Eleget nevettem, édes néném, a ked udvaros köszönetin, mintha én azt megérdemlettem volna, és mintha valamely új dologra tanítottam volna kedet : de el kell vennem és meg kell tudnom, hogy a ked köszönete csak arra való, hogy bátrabban kinyissam a tudományomnak erkélyit. Jó némelykor megbátorítani az embert ; mert sokan vannak olyanok, akik szégyenlik világosságra tenni gondolatjokat ; noha jobban gondolkodnak sokszor, mint azok, a kik aztot csak bátran kipökik.

Arról igen okosan gondolkodik ked, hogy úgy szeretné neveltetni a fiát és leányát, valamint ott Pérában nevelik a franciák. Édes néném, ott pedig csak kereskedőket lát ked : de az or-

[1] Nincs pénze.

szágokban kellene látni, hogy a nemesember gyermekeit mint nevelik. A való, hogy nekik magok királyok vagyon, és ahol mindenféle tudományok és mesterségek virágoznak. Az is való, hogy egy országnak a boldogsága az ifjakat való jó neveltetésekből áll — a hadakozást, a tudományokat, és a mesterségeket akkor kezdik tanulni. A mi boldogtalan országunkban mindezekre alkalmatossága nincsen egy ifjúnak, noha mindezekre olyan alkalmatos volna, mint akármely nemzet. Mindazonáltal úgy tetszik, hogy mégis jobban lehetne nevelni az ifjakat, ha az atyák arról jobban gondolkodnának. Noha közűlök sokan tudatlanok, és egy vaknak nehéz a világtalant vezetni. De ha magok is a tanulást jobban szerették volna, a fiakot többre taníthatnák; mert egy jól neveltetett és oktatott ifjú a fiát is a szerént neveli. Mert ugyanis nézzük el, hogy neveltetnek nálunk az ifjak közönségesen? Legalább tíz vagy tizenegy esztendős koráig a faluból ki nem megyen, hanem addig a falusi iskolában jár — addig az ideig megtanul olvasni, de az olvasással sok paraszti szokást is tanul. Ha iskolában nincsen, otthon egyebet nem lát, hanem minden héten hétszer az apját részegen látja, a ki nem törődik azzal, hogy a fiába valamely nemesi és keresztényi jó erkölcsöket oltson, és csak a cselédekkel való társaságban hagyja, akiktől mindenféle rossz szokást és rossz erkölcsöt látván és tanulván, azok benne csaknem holtig megmaradnak, és a nagy parasztságban való neveltetése miatt azt sem tudja, ha nemesember gyermeke-é? Talán meg sem tudhatná másként, hogyha csak a jobbágyok kis uroknak nem neveznék.

Tizenkét vagy tizenhárom esztendős korában valamely collegiumba beplántálják, ahonnét hu-

szonnégy vagy huszonöt esztendős korában szabadul ki. Olyan idejében, amelyben másutt már az olyan ifjú jó deák, jó historicus, a gyeometriát, gyeographiát szükségéhez képest tudja, és már jó hadi tiszt; nem csak hadi dolgot, de országos dolgot is bízhatnak reája. De már vigyük haza pompával a mi huszonöt esztendős deákunkat a collegiumból és nézzük meg, hogy annyi tanulás után mit tud, és hogyha használhat-é valamit tudományával az országnak vagy magának? Legelsőben is a mi deákunk azon igyekezik, hogy cifra köntöse és paripája légyen — egynehány könyvit és philosophiáit valamely almáriomba eltemetvén, azután faluról falura bejárja az atyjafiait — Aristotelesnek ott egynehány terminusit kipöki, de deákul már szégyenlene beszéleni azért, hogy az aszszonyok tanuló deáknak ne tartsák. Az atyjafiainál mit csinál? Leghasznosabb beszélgetése a vadászatról, a lovakról vagyon — ha asztalnál vagyon, nagy gyalázatnak tartaná, ha jól nem innék, és még deáknak tartanák, ha magát mentegetné — ebéd után vagy az asszony vagy a leányok házában bontja ki, amit Virgiliusból vagy Ovidiusból olvasott. — Eszerint felróván az atyjafiait, és közöttök egynehány részegség után megmosván torkát a deák szótól és az iskolai portól, ismét haza iromtat azzal, amit az atyjafiaitól tanult. De mit tanult? azt a tudományt eléveszi, mihent az apjához vendégek érkeznek; mert legnagyobb gondja is az lesz, hogy az apja vendégit megrészegítse, és az apjától is azért dicséretet vegyen más nap. E szerint tölt el két vagy három esztendőt vagy a vadászatban, vagy az italban — és amit egynehány esztendőkig tanult, azt egy kevés idő alatt csaknem mind elfelejti. De mit tanult volt annyi

esztendőkig? csak a deák nyelvet és egyebet nem tanulván, annak házánál hasznát nem sokat veszi — és a gazdaságban olyan tudatlan, mint mások. És a physikájából annyit nem tud, mint a molnárja vagy a kovácsa, nem tudván csak annak is okát adni, hogy miért hinti meg vízzel annyiszor az égő szenit. Annyi deáksága után csak azt is a tisztartójától kell megkérdeni, ha a szőllője délre vagy északra fekszik-é? Kérdjük már aztot, hogy mikor fogja hasznát venni a logikájának, ha megházasodván a gazdaságakor, annak semmi hasznát nem veszi? Az ország-gyűlésiben elmenvén, az ország dolgához nem tud — nagy csendességben kell hallgatni a végzéseket, mivel ha ott úgy disputálnának, mint az iskolában, azonnal ő is felugranék székéről és felkiáltaná : Nego majorem.[1] De azokhoz nem értvén, olyan tanácsot kell adni, hogy hányják el az emberfőt. Nem hogy azt tudná, hogy miben áll az ország haszna ; de azt sem tudja, micsoda országok szomszédi Erdélynek? hogy a Maros a Tiszába foly-é elsőben vagy a Dunába? de hol? a meg más kérdés volna. Mindezekből látjuk, hogy a nyolc vagy kilenc esztendeig való tanulásnak se maga, se az ország hasznát nem veszi ; mert a deák nyelvnek úgy vennék hasznát, ha a hadakozásról, az ország igazgatásáról és más tudományokról való könyveket olvasnának. De így a mi philosophusunk egykét esztendő mulva olyan tudatlanná lészen, valamint a gondviselője, és ha a tisztartójának nem kel-

[1] Tagadom a első tételt. — A syllogismus három tételből áll : felső tétel : propositió major vagy röviden : major ; alsó tétel : pr. minor ; és következmény : conclusio — A ki tehát a felső tételt tagadja, az egész okoskodásnak ellenmond.

letnék írni, talán az írást és az olvasást is elfelejtené. Nem akarom ezekből azt kihozni, hogy a deák nyelv haszontalan volna, hanem csak azt mondom, hogy egy nemesembernek idővesztés annyi esztendőkig csak azt a nyelvet tanulni; mivel a mellett más egyéb hasznos tudományt is tanulhatna: egy paraszt ember gyermekinek még haszontalanabb, és jobb volna, mihent írni és olvasni tud, valamely mesterséget tanulni; mivel a mesterségek és a kereskedések hajtanak hasznot egy országban. Tudom, hogy a mi országunkban egy ifjúnak más tudományt nem lehet tanulni; mert nincsenek arra való collegiumok mint más országokban, ahol egy huszonöt esztendős ifjú négy- vagy ötféle tudományokat tud, és egy közönséges ifjú két vagy három mesterséget. De lehetetlent nem kell kívánni a szegény erdélyiektől: nem is kívánok. De az atyák nagy számot adnak azért, hogy a fiakot nagyobb gondviseléssel nem nevelik, és a nemesi jó erkölcsre nem ingerlik még eleinte, hanem még példát adnak a részegeskedésre, a feslett és tunya életre. Ha a fiakot csak arra vennék is, hogy a deák könyveket magyarra fordítsák, úgy a tanulásokat a közönséges jóra fordítanák; mivel sokan vannak olyanok, akik arra alkalmatosok volnának. És ha csak egy könyvet fordítana is meg életében, azzal mind magának, mind másoknak használna, és látná valamely gyümölcsét annyi esztendeig való tanulásának: de a sok hejje hujja, a kopó, a virradtig való ital mindezekre időt nem ád, és nem engedi, hogy az elme valamely hasznos dologban foglalja magát. És ha megvénül, jó tanácsot sem tud adni; mert ifjúságát haszontalan töltötte el — és egy tudatlan tanács úr olyan egy országban, mint egy üres hordó a pincében.

De, édes néném, most veszem észre, hogy miben töröm a fejemet. Mindazonáltal mint hazafia azt akarnám, hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk, valamint a tudatlanság. De akármely hosszú levelet írjak is kednek erről a dologról, azzal a mi ifjaink szokásokat meg nem változtatják, se az atyák az asztalnál való régi bévett rendet el nem hagyják. Kednek pedig azt javallom, hogy a fiának olyan tudományokat adasson, amelyekkel használhasson országának. Én eleget predikáltam a fiakról, azért leszállok a predikálószékből, és menjen fel ked is oda predikálani a leányokról — a kedet illeti; mert a leányok neveltetésére úgy kell vigyázni, valamint a férfiakéra; de még többet mondok és azt mondom, hogy jól oktatni a leányokat olyan szükséges, valamint a férfiakat, és az egyike olyan hasznos az országnak, valamint a másika. Hogy lehet a? Nem igaz-é az, édes néném, hogy egy jól nevelt, jól oktatott eszes leány asszonynyá változván, a fiát is mind jól tudja nevelni, oktatni és tanítani és aztot az ország szolgálatjára alkalmatossá tenni? Ergo, hasznára vagyon tehát az országnak, ha a leányokat jól nevelik és oktatják.

A régi rómaiak megajándékozták az olyan anyákat, kik a haza szolgálatjára jól nevelték fiakot. Erről többet nem írok, és többet nem írhattam volna, ha szinte fiam volna is: de nincsen, és azt bánom. De azt is bánom, hogy ma ismét sátorok alá jöttünk lakni; mert a napokban visszámentünk volt a városba. Itt kell a vászon alatt pergelődni,[1] és úgy süt a nap itt minket, valamint a koldus lábát sütik a

[1] Pörkölődni.

tűznél. Édes néném, az egészségre vigyázzunk, és mondjon el ked egy olvasót érettem ; mert a sok fülbemászóval tele a sátorom.

23. (LXIII.)

Rodostó, 7. szept. 1725.

Édes néném, csudálja ked azt, hogy lehet írni egy kocsonyának ; mert mi csaknem egészen elolvadtunk a sátorok alatt, és csak tegnaptól fogva kezdek helyre jönni. Oka pedig annak a, hogy tegnaptól fogvást visszájöttünk a mi megúnt kedves városunkban, és már itt töltjük az időt, amint lehet szegény bújdosóktól, hol szomorúan, hol kedvetlenül. De mireánk is az az isten visel gondot, aki a hazájokban lévőket élteti : azokot ott meghatta, minket ide hozott : aztot mind egy kéz cselekedte.

Egy régi philosophus azt kérdezte egyszer a másikától, hogy mit csinál az isten az égben? aki is azt felelte reá, hogy egyet felmagasztal és mást megaláz. Okosan is mondotta volt Solon Kroesus királynak, hogy : Nemo ante mortem beatus,[1] mert senki nem mondhatja magát boldognak halála előtt. Ha azok nem boldogok, akik hazájokban vannak, hát mi hogy volnánk, akik itt szaporítjuk a levegőeget sóhajtásunkkal?

Hogy pediglen ked a Konstantinápoly megvétele históriáját olvassa, az igen szép és hasznos időtöltés. Második Mahumet császár, ki aztot megvette, a tizenötödik saeculumnak a közepiben igen nagy hadakozó fejdelem volt, azt is irják felőle, hogy egynehány nyelvet tu-

[1] Halála előtt senki sem boldog.

dott, a mely igen ritka a török császárok között. Aztot pedig én is olvastam, hogy a pérai hegyen vitette által a gályáit és nagy hajóit, a mely mostanában teljes lehetetlen volna, és amelynek akkoron rettentő munkának kelletett lenni. Az olyan munka a régi rómaiakhoz illett, a kik csaknem lehetetlen munkákat vittek végbe, és amelyeket még mostanában is csudálkozással látjuk. A mostani törökök nem hogy olyan nagy munkákat vinnének végbe, de eszökbe sem jutna: Mahumetnek pedig szükséges volt olyan nagy munkához fogni; mert olyan görög császárral volt dolga, aki keményen oltalmazta a városát, és meg is oltalmazta volna, ha a mindennapi veszedelem után újabb-újabb hada lehetett volna. De a sok ostromokban minden nap fogyott a népe, és végtire az utcákon kelletett verekedni a törökkel, ugyan magát is ott ölette meg. Mahumet pedig a maga népét nem kimélette, és az ostromokkor, aki csak visszáfordult is, maga ölte meg. De látván, hogy az egész népének megcsökkent volna a szíve, és nem örömest menne ostromra, az egész táborán kikiáltatá, hogy a várost prédára bocsátja. Erre az egész sokaság felzúdúl, és parancsolatot nem várván ostromnak megyen. A városbéliek is hogy megoltalmazhassák feleségeket, gyermekeket, keményen viselék magokot, ugyanazért lőn olyan nagy vérontás a város megvételekor. Azután az egész várost feldúlák, rablák és prédálák, és irtóztató dolgokat cselekedének a törökök. Azt a várost Konstantinus építette vala, ugyan Konstantinus nevű görög császár is veszté el életével együtt.

De ha szinte a város megvétele históriáját olvassa is ked, de lehetetlen, hogy le ne írjam

kednek Mahumetnek egy kegyetlen cselekedetét — talán nem teszi fel mindenik historicus. A város megvétele után egy igen szép leányt vittek egy basának, aki is a leányt szép voltáért a császárnak adja. A császár megszeretvén, harmad napig csak a leánynyal töltötte az időt, senki feléje nem mehetett, se semmi parancsolatot nem adott. A vezér és a többi basák azon megütközvén, kérték a vezért, hogy menjen a császárhoz és jelentse meg, hogy az egész had nem tudja mire vélni cselekedetét. A vezér megjelenti a császárnak, aki is parancsolja, hogy hivassa eleiben a basákot — a basák eleiben gyűlnek — a császár nagy cifrán felöltözteti a leányt, akinek is neve volt Erini — a basák csudálni kezdék a leány szépségét, és a császár kérdé tőlök, hogy ha nem volt-é méltó olyan szép leánynyal három napot tölteni? Mindnyájan felkiálták, hogy igen is. A császár mondá nékik : hát miért indúltatok fel, és mért gondoltátok, hogy elfelejtettem volna hívatalomat? De mindjárt megmutatom néktek, hogy ha a magam gyönyörűségét szeretem is, de azt el tudom hadni, és méltó vagyok, hogy néktek parancsoljak. Erre felindúlván a basák ellen, a kardját kivonja, és a szegény ártatlan leánynak a fejét elüti, és mondá azután a basáknak : aki ennek oka volt, a megfizeti ezt nékem. Meg is fizeték ; mert csakhamar a tanácsadóknak elütteté a fejeket. De haszinte ilyen bosszút álla is a szegény leányért, de annak nem kelletett volna maga lenni hóhérjának.[1]

Édes néném, mintha üsmértem volna, úgy megesett a szívem annak a leánynak halálán.

[1] Valószínűleg innen vette Kisfaludy Károly Iréne cz. szomorújátékának tárgyát.

És azzal minden nagy cselekedetit megmocskolta Mahumet; mert ugyanis egy olyan ártatlan személyt, akit annakelőtte egynehány órával szeretett — ugyanannnak egyszersmind hóhérja lenni irtóztató kegyetlenség. Az ilyen cselekedettől irtózik a természet; mivel az oktalan állatok között is látunk háláadókat. Ha Mahumet meg nem vehette volna Konstantinápolyt, nem lett volna az néki olyan nagy gyalázatjára, mint ezen cselekedete.

De ne szóljunk többet arról a leányhóhérról, és ne sirassuk tovább azt a szegény leányt. Hanem az egészségre vigyázzon ked, és engemet igen igen kell szeretni; mert én azt megérdemlem, úgy-é? édes néném. Hogy pedig azon végezzem el levelemet, a mint elkezdettem, hogy ajánljuk istennek bújdosásunkat, és ha suhajtunk is, ne törődéssel suhajtozzunk, mert igen sokan vannak olyanok, a kik roszabbúl vannak nálunknál. Erre azt mondja ked, hogy a nem nagy vígasztalás, és hogy mi haszna vagyon egy éhelhalónak abban, hogy Kolozsvárt jó kenyereket sütnek? A való, de az is való, hogy a nyughatatlansággal való vágyódás az istent megbántja: a suhajtás enyhíti a szomoruságot; mert

Suhajtás könnyíti a nyomorultakot,
Nagyon engeszteli szomorúságokot.
Azt tőlük nem tiltják, halljuk pogányokat,
Kik panaszkodni nem bánják rabokot.

De úgy a suhajtás mind könnyebb, mint hasznosabb lészen, ha aztot az istennek ajánljuk, és ha csak az ő segítségét suhajtjuk. Nincsen könnyebb, mind jó tanácsot adni. Én olyan vagyok, mint az a pap, aki mindenről megfeddette a híveit, és mindenkor jó tanácsot

adott. Egyszer azt mondották nékie, hogy másoknak mindenkor jó tanácsot ád, de maga nem követi; azt felelé reá: Én csak néktek predikálok, nem magamnak. Talán én is azt mondhatom kednek szerencsés jó étszakával együtt.

24. (LXXV.)

Rodostó, 28. julii. 1726.

Semmi panaszom nem lehet; mert a ked levelei jőnek s mennek a kezemhez. De némelyek olyan kurták, hogy alig kezdem olvasni, csak a végire jutok. Olyan leveleket veszek, hogy azt akarnám, csak két szóból állana, mert unadalmas: de a ked levelei jó ízűek, csaknem megehetném a papirost is. Tudja ked, mitől vagyon az? Attól, hogy szeretjük egymást, és a kedves embernek a levele kedves. De még attól is vagyon, hogy ked jól tudja a maga gondolatit leírni, és a csekély dolgot is úgy fel tudja öltöztetni, hogy nagynak látszik és tetszik: mások pedig a nagy, vagy hasznos dolgot ízetlenné teszik, és kelletlen kell olvasni. Azt megvallom, édes néném, hogy ha olyan természetű volnál, mint sokan vannak, nem sok papirost venném a levélírásra; mert azt nem szenvedhetem, mikor látom némely asszonyokat úgy írni az uroknak, vagy atyjafioknak, mintha valamely ítélőmesternek vagy püspöknek írnának. Ha egyébképen nyájasok is, de a levélben reá akarják magokat tartani, mintha a nyájas és tréfás levélhez nem kivántatnék az ész. Szeretném az olyanoknak megmutatni a ked leveleit, megtanulhatnák azokból, hogy miben áll a nyájassággal és észszel írott levél. Az én leveleimről nem is szólok; mert már ked

azokhoz szokott, csak jóknak találja ked: én sem kívánok egyebet.

Mi az utolsó levelemtől fogvást bémentünk volt a városban; mert a rút idők béhajtottak és a vászon házainkat meglyuggatták. De tegnap ismét más ellenség hajta ide bennünket, aki előtt a Dárius hada is elszaladott volna. Jaj, édes néném, micsoda rút nyavalya az a pestis! ma jól lenni, holnap meghalni, épen nem vigasságra való állapot. Nem tudom, ki hozta közinkben azt a nyavalyát. De bár ott maradott volna, a honnét jött; mert más sok nyavalyák vannak olyanok, amelyek idővel hatnak el más országokra: példának okáért azt tartják, hogy a himlőt a saracénusok [1] hozták Európában. Azt a nyavalyát Amerikában a vad emberek csak azoltától fogvást üsmerik, amiolta az európaiak hozzájok járnak — a pedig nem régi dolog. —

De mi szükség nyavalyáról beszéleni, másról beszéljünk. De amit akarok mondani, énnekem a sem örvendetes dolog; mert a kis özvegy Zsuzsi csak készül, és valamennyi portékáját látom, hogy a ládában teszi, mintha annyi kést verne a szívemben. Tudom, hogy ked azon nem törődik a ked kegyetlen szokása szerént: de legalább egy kevéssé szánjon ked, ha nem bánja is. Én eleget vagyok azon, hogy megmaraszszam. Gondolom, hogy talám a szíve is azt tanácsolja néki: de az elméjit nem nyerhetem meg; mert a szeme hozzá szokott a tele ládákot látni, az urának pedig az erszénye sokkal kövérebb volt, mint az enyim. Ő, ha engemet cirókál is, de jövendőre néz — az ezer

[1] Arabok, tágabb értelemben: az összes mohamedánok.

aranyat, amelyet hadtak néki, félti, hogy idő előtt el ne keljen. Tudja, hogy én ahhoz semmit sem tehetek — látja, hogy minden szerencsém, jószágom jégre vagyon építve. Azért nem a szívtől, hanem az elmétől kér tanácsot: mit szólhatok ez ellen? mert a bizonyos, hogy az okosság jobb tanácsot ad nékünk, mint a szívünk; mert a szív csak a jelenvalót suhajtja: az okosság pedig a jövendőről is gondolkodik. A mi mostani állapotunkban pedig arról igen kell gondolkodnunk, és nekünk bújdosóknak inkább, mint másoknak, kik jószágokban fülelnek, amelyeket csak a halál vesz el tőlök. És így semmit nem szólhatok a Zsuzsi szándéka ellen; mert, amint a francia példabeszéd mondja, kinekkinek kell tudni, hogy mi fő a fazakában: az én fazakamban pedig semmi haza-menetelre való reménségem nem fő. Miért kivánnám én azt, hogy valaki a maga szerencsétlenségin kívül az enyimet is viselje? Még eddig ezt a mondást nem izelítettem meg: hogy «végy el engem te szegény, ketten leszünk szegények». Akiknek tetszik, kövessék, nem bánom: de mások se bánják, ha nem követem. Édes néném, engedd meg, hadd végezzem el ezt a levelet; mert olyan meleg vagyon, hogy attól félek, a nap ma fel ne gyújtsa a sátoromot. A házban pedig hűvesebb lévén, énnekem hosszabb választ írhatunk. Édes néném, vigyázzunk arra a drága egészségre.

25. (LXXVI.)

Rodostó, 17. sept. 1726.

Édes néném, megbocsáss, hogy már tíz esztendőtől fogvást nem írtam, vagy nem írhattam — vagy is csak azért, hogy nem írtam; mert írhattam volna. Mondd meg édes néném, hogy miért nem írtam; mert én nem tudom — alkalmatosságom elég volt — a dolog meg nem gátolhatott, ha nem a sok heverés és dohányozás. De hogy meggyónjam és valljam igazán, nem más mulattatta el velem; hanem a halogatás: a halogatást pedig a restség okozza. Mert mikor az ember csak holnapra halogatja a dolgot, a nem jó — a holnap eljő, de a végbevitel azzal el nem jő. Mennyi kárt vall az ember a halogatásért, és mennyi hátramaradást a dologban! Én is csak azt mondottam, holnap írok, holnap írok, azonban nem írtam, és az idő csak folyt — mit nyertem benne? azt, hogy irtóztató pirongató levelet kelletett vennem a restségem megjutalmaztatására. De minthogy megérdemlem, hallgatással is veszem, mert mikor megüsméri az ember magában a vétket, a büntetést könnyebben szenvedi. A való, hogy az elmult holnapnak minden résziben és ráncában csak a restség nem engedte, hogy írjak. De ha menteni lehetne a ked itélőszéke előtt magamat, azzal menteném, hogy nagy melegek jártak — e nem elég mentség-é? Mint egy igen kövér pap azon kérte a királyát, hogy ne mondasson véle nyárban misét; mert sokat izzad és elrontja a misemondó ruhákat. De édes kemény itélő bíróném, erre a mostani holnapra jobb, vagy is inkább

hidegebb mentségem vagyon ; mert az elején és kezdetén a holnapnak azt gondoltam, hogy hideg étek lesz belőlem : de csak háromszor vagy négyszer jött reám, az is harmadnapban egyszer. De itt ilyen nagy melegekben is minden ember reszket a hideg miatt ; mert itt mindent a hideg lel. Leginkább az urunkon búsulunk, akin harmadnapi hideg vagyon. Éntőlem ma búcsúzott el. Ugyanezekre való nézve is kelletett tegnaptól fogvást a vászon házakat elhagyni és a városba költözni. A sok cseléd között sokszor alig vagyon egy, aki a fejdelemnek szolgálhasson. A jó tűz mellett a szakácsok reszketve főznek. De, istennek hála, nem veszedelmes hideglelések és nem tartósak. A mi szegény urunkon nem annyira a hideg már, mint a nagy erőtlenség vagyon, és reméljük, hogy isten meggyógyítja. Mindazonáltal ő keresztényebb módon gondolkodik, mint mi : mert készületiből kilátszik, hogy örömest mégyen, ha isten kiszólítja a világból. Arra való nézve meg is csinálta a testamentumát : de az isten éltesse. Nénékám, tudod-é mivel gyógyítottam én meg magamat? Egy erdélyi drága orvossággal. Minden nevetett véle, főképen a fejdelem, mikor megmondottam. Az a drága orvosság pedig a káposztaleves — ha e használ, mért kell az indiai drága orvosságok után járni? De már most nagyobb hidegleléstől félek, amely nagyobb lesz az elsőnél, és a melyet egy hordó káposztalév sem gyógyíthatja meg ; mert három vagy négy nap után Zsuzsi Lengyelország felé indul. Meglátom-é valaha, vagy sem? Isten tudja. Ugyan szép állapot, mikor az ember bújában meg nem hal ; mert másként négy nap mulva elkellene engemet temetni — azt Zsuzsi sem akarná, hát oztán ki írna néki?

Hát ő kinek ír azután? Az ilyen kérdésről jut eszembe egy vezér, aki is midőn annyira megszorította volt azt a híres muszka cárt 1711. a Pruth mellett, hogy egészen oda lett volna táborostul: a svéciai király azt meghallván, a vezérhez megyen és mondja néki: ihol kezedben vagyon a cár feleségestül és egész táborával; vagy mind levághatod, vagy rabul viheted Konstantinápolyba. A vezér erre feleli: ha a cárt rabul fogatom, hát aztán ki visel gondot az országára? A svéciai király erre a feleletire összeszidja a vezért s kimegyen a sátorából. Elég az, édes néném, hogy szívesen bánom tőle való megválásomat. Ha akarná, itt maradhatna — vagy is inkább az isten nem akarja, hogy ő akarja. Mindennek rendelés szerént kell végbemenni, és ahhoz kell magunkat alkalmaztatni.

Azt írod, édes nénékám, hogy micsoda ember az a francia, aki nem régen jött hozzánk; mert igen hazug. A colonellus [1] volt a muszka cárnál, de ott kiadtak rajta, mert senkivel meg nem alkudhatott. Mindennel azt akarja elhitetni, hogy mindent tud és mindent látott. Ha huszat szól, a tizenkilenc szava hazugság. Már itt némelylyel elhitette, hogy ő tud aranyat csinálni. Gondolom, amint látom, hogy talán megakad itt közöttünk; mert az olyan sok beszédű, sík nyelvű sehonnain itt igen kapnak. Annak a neve Viguru. Édes néném, jó étszakát — bona sera! [2]

[1] Ezredes. — [2] Olaszul van s annyit tesz: jó estét, jó étszakát.

26. (LXXXII.)

Rodostó, 17. junii, 1727.

Továbbra nem halaszthatom, mert bánnám, ha mástól tudnád meg, édes néném, hogy a fejdelem második fia [1] elosontván Bécsből, Franciában ment és onnét tegnapelőtt ide érkezett. Ellehet itélni, hogy egy olyan atya, mint a mi urunk, huszonhat esztendős fiát, akit soha ennekelőtte nem látott volt, hogy micsoda örömmel fogadta. Másnak nem lehet azt megfogni, hogy micsoda szeretetet éreznek az atyák a fiokhoz, azért atyának kell lenni. Azt pedig vettem észre, hogy a fiú nem azzal a szívbéli indúlatú örömmel köszöntötte az atyját, mint az atya a fiát. Talám természet szerént nem érzik a fiak azt a nagy szeretetet, mint az atyák; vagy pediglen a fiakban is némelyekben a szeretet bővebb, mint másokban. A szép példa a Kroesus király fiában, aki is néma lévén és látván, hogy az ellenség hátul le akarja vágni, olyan nagy erőszakot tett magában, hogy a szava megnyílt és kiálthatta a királynak, hogy vigyázzon magára. A mi hercegünk felől elmondhatjuk, hogy szép ifjú, eszes és értelmes, de természet szerént; mert a tudomány azokat fel nem ékesítette, se a jó neveltetés fel nem cifrázta. Valamint egy szép leány, akinek paraszt neveltetése lévén, annak se szájában, se maga-viselésében kellemetesség nem lehet, és a szépség nem lesz annyira becses. A szép gyenge munka tészi az aranyat is becsesebbé. Akármely szép legyen az elme, de aztot fel

[1] Rákóczi György.

kell ékesíteni a jó neveltetéssel és tanulással. A pallérozatlan gyémánt szintén olyan, mint olyan kő, amelyet békasónak hínak.[1] A mi hercegünknek semmi neveltetése nem volt, és azon igyekeztek, hogy semmit ne tanuljon, azt véghez is vitték — és azt csudálom, hogy írni tud, ha rosszul is. — Az atyja, aki általlát mindjárt mindeneket, keservesen is tapasztalja mindezeket, de mit tehet róla? Már a nádszál kezd vastagodni és nehezebben hajol. A bátyja még Bécsben sétál. Elég sok jót mondanak felőle — meglássuk még valaha. Erről is eleget mondottak. Amint észrevettem természetét, csendes és nem haragos. De a fiat nem ismerhetni addig meg, míg az apja szárnya alatt vagyon, hanem mikor onnét kirepül. — Nem tudom, hogy fog szokni a mi baráti életünkhez ; mert itt a néki való mulatságtól kopik az álla. Azt tudom, az apja kedvét keresi — vadászni elküldi, maga is kimegyen vele : noha már esztendőtől fogvást ritkán jár, de azelőtt minden héten kétszer. Azért itt vadászhat amennyi neki kell, csak egyebet felejtsen el. Én azt gondolom pedig, hogy ugyan azt az egyebet jobban szeretné a vadászatnál. De itt csak a baráttáncot kell járni,[2] más nótát nem fúnak. Én pedig úgy tudom már azt a táncot, hogy bizvást lehetnék táncmester. Egészséggel, édes néném. A vendég még igen új, hogy többet írjak felőle.

[1] Kova. — [2] Türelemmel lenni, engedelmeskedni.

27. (LXXXVIII.)

Rodostó, 24. martii, 1728.

Kedves néném, tegnap egy kevés sírás, könyveknek forrási voltanak itt nálunk. A pedig azért volt, hogy György herceg tegnap elmene innét egy francia hajón Franciaország felé. Legnagyobb fogyatkozást azt találom benne, hogy magyarul nem tud. De a nem az ő vétke. Németek nevelték, akik csak a miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja. Vagyon ugyan egy kis anyai természet benne; de idővel talám elhagyja. De másként jó szívű. És ahová megyen, az az ország még nagy hasznára lehet; mert jó iskola. A szegény urunk, aki is igen szereti a gyermekeit, nehezen válék meg tőle. De ebben az országban mit lehet tanulni, azt tudjuk: sohult pedig úgy el nem únja az ember magát, mint itt; mert semmi üsmeretséget nem vethet, senkihez nem mehet, és hacsak valamiben nem szereti magát foglalni, mindenkor a nagy unadalomban forog. Hogy pedig minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, arra az isten ajándéka kívántatik; mert ebédig az olvasásban és az írásban tölti az időt; ebéd után pedig, aki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember; vagy fúr, vagy farag, vagy az esztergában dolgozik. És az ő gyönyörű szakálla sokszor tele forgácscsal, hogy maga is neveti magát. És úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyerét. Őtet minden csudálja; ő pedig neveti az olyat, aki azon panaszolkodik, hogy elúnja magát. Ritka, édes néném, aki így tudja az időhöz alkalmaztatni magát, mind pedig, hogy úgy

mondjam az időt magához alkalmaztatni. A fia, azt úgy végben nem vihetvén, jól tette, hogy elment. Kívánjunk neki szerencsés útat, és hogy hazáját még láthassa meg. Hát mi? Mi is azért éljünk egészségben, míg istennek tetszik.

28. (CX.)

Rodostó, 12. martii, 1735.

Talán májusnak nevezhetném ezt a holnapot, olyan szép idők járnak. És az idő sokkal vidámabb az elmémnél, mert már egynehány naptól fogva nem látom az urunkat olyan állapotban, mint az előtt. Mert ha igen titkolja is, de észre lehet venni, hogy vagyon valami belső baja. Az ő természet szerént való mindenkori jó kedve most nem olyan gyakorta való és mintha erőszakkal volna. Azt is hozzá teszem, hogy már egy kevés időtől fogvást igen kezd apadni, az ő kövér teste és ábrázatja igen vékonyodik. Mindezek, édes néném, egy kevés nyughatatlanságba vetettek engemet ; mert ha ezek a belső szomorúságtól, vagy valamely belső nyavalyától, vagy egyszersmind mind a kettőtől jőnek, a meggyujtott gyertyát nem kell csudálni, ha fogy.

A jezsuiták superiorja itt vagyon, aki is olyan papi ember, hogy az időt nem vesztik el véle. Az urunk véle tölti az időt és a munkásival ; mivel kertet és házat építtet. Isten után csak azzal vigasztalom magamot, hogy az urunk igen erős természetű, és hogy ötvenkilenc esztendőt könnyen elbírhat. Tudom, hogy az ilyen vigasztalás csak fövenyre van építve, és boldog, akinek nem kell küszködni a betegség-

gel ; mert akármely erősnek is le kell esni alatta. De a mi állapotunk olyan, hogy csak kell valami vigasztalást keresnünk szomorúságunkban. Noha nem kellene, ha jó keresztény volnék ; mert mindent az isten akaratjára kell hadni. De mikor erősen szeretünk valakit, akkor a látható elfelejteti velünk a láthatatlant. — Hogy teljességgel predikáción ne végezzem levelemet, azt írom : hogy Abdullah, akit most tettek jancsár agának, és aki sok esztendőkig mellettünk volt úgy mint csorbasi[1] olyan nagy tisztségiben is megtartván az urunkhoz való kötelességit, tegnap egy szép paripát küldött több egyéb perzsiai ajándékokkal. Édes néném, ha jobb hírt irhatnék egynehány nap mulva, mint nevetném — mert most nem nevetek.

29. (CXI.)

Rodostó, 25. martii, 1735.

Édes néném, ha nyughatatlan elmével írtam az előbbeni levelemet ; ezt szomorúsággal írom ; mert az urunkot épen nem jó állapotban látom. Ki is nyilatkoztatta már magát a betegsége. Tegnapelőtt a szokás szerént nyolc órakor este leakarván vetkeződni, a hideg borzogatta. Én jelen levén, kérdé tőlem, hogy én nem fázom-é? Felelém, hogy az idő elég meleg, és nem fázom — erre felelé : hogy igen fázik. Ezen mindjárt megijedék ; de meg azután gondolám, hogy tavasz felé valami változás esik az egészségben. Az urunk levetkezik és lefekszik, én is a szállásomra megyek. Egy kevés

[1] L. a 47. l. jegyzetét.

idő mulva hozzám jőnek és mondják, hogy hányt volna. Én arra azt mondám, hogy talám valamit olyat ett, amit a gyomor nem szenvedhetett. Másnap hat órakor, amikor fel szokott öltözni, a házában megyek: de micsoda ijedségben nem esém, mihelyt meglátám az ábrázatját. Aki is természet szerént mindenkor piros lévén, úgy elsárgult, valamintha sáfránynyal megkenték volna. Már két naptól fogvást nagy gyengeséget érez — szüntelen való hideglelés van rajta — és mintha az egész vére sárrá változott volna, úgy elsárgult az egész teste. Ma innep lévén, felöltözött és a nagy misét meghallgatta. De nem kell csudálni, ha igen keveset ehetett. Legkisebb fájdalmat nem érez, de nagy bágyadtságot. Édes néném, kérjük az istent, hogy tartsa meg ezt a nagy embert, akit az ellenségi is nagynak tartanak.

30. (CXII.)

Rodostó, 8. april. 1735.

Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az isten árvaságra téve bennünket és kivévé ma közűlünk a mi édes urunkot és atyánkot három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokot kell siratnunk. Az isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma megholt érettünk. Amicsoda életet élt és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották neki: «Ma velem lészsz a Paradicsomban!» — — Hullassuk bőséggel könyveinket, mert a keserűségnek ködje valóságoson reánk

szállott. De ne azt a jó atyánkot sirassuk, mert őtet az isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömnek poharából itatja, hanem mimagunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt miközöttünk, még csak a legalábbvalón is. Itéld el, ha lehet, micsoda állapotban irom ezt a levelet. De mivel tudom, hogy örömest kivánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind téntával, mind könyhullatásimmal leírom, haszinte az által megszaporítom is keserűségemet.

Úgy tetszik, hogy az utolsó levelemet az elmult holnapnak 25-dik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokot érzett. Igen keveset, de másként mindent a szokás szerént vitt végben. Abban a gyengeségben is az esztergájában dolgozott első aprilisig. Az nap pedig a hideg erősen jött reá, és annálinkább meggyengítette. Másnap jobbacskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomban, hanem a közel való házból hallgatta a misét. — A mise után amely pap oda vitte neki a szentelt ágat, térden állva vette el keziből, mondván, hogy talám több ágat nem fog venni. Hetfűn jobbacskán volt — kedden hasonlóképen — még a dohányt is megkivánta és dohányozott. De azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy őérette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt és lefeküdt. Noha alig volt el, de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szerdán délután nagyobb gyengeségben esett és csak mindenkor aludt. Egynehányszor kérdez-

tem, hogy mint vagyon? csak azt felelte: «Én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek». Csütörtökön, igen közel levén utolsó végéhez, elnehezedék és az Urat magához vette nagy buzgósággal. Este a lefekvésnek ideje lévén, kétfelől a karját tartották: de maga ment a hálóházában. A szavát igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé étszaka mindnyájan mellette voltunk. A pap kérdette tőle, ha akarja-é felvenni az utolsó kenetet? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván néki, nem felelhetett reája: noha vettük észre, hogy eszén van — azt is láttuk, hogy az intéskor a szemeiből könyhullatások folytanak. Végtire szegény ma három óra után reggel, az istennek adván lelkét, elaluvék — mivel úgy holt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk: de mégis csak azon vettük észre általmenetelét, amidőn a szemei felnyiltak. Ő szegény árvaságra hagya bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sívás rívás vagyon közöttünk. Az isten vigasztaljon meg minket.

31. (CXIII.)

Rodostó, 16. apr. 1735.

Itt, édes néném, könyhullatással eszszük kenyerünket és olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül. Másnap szegénynek a testamentumát felnyitottuk és elolvastattuk. Mindenik cselédinek hagyott. Énnekem ötezer német forintot. Sibrik uramnak is annyit. De mindenikünknek azt a pénzt Franciaországban kellene felvennünk — mikor veszszük fel, isten tudja. A vezérnek szóló levelét is elkül-

döttük, amelyben kéri szegény, hogy bennünket el ne hadjon. A testet másnap felbontattuk és az aprólékját egy ládába tévén a görög templomban eltemették. A testet pedig a borbélyok füvekkel bécsinálták; mert még nem tudjuk, mikor vihetjük Konstantinápolyban. A borbélyok szerént nem kell csudálni halálát; mert a gyomra és vére tele volt sárral. Az egész testét elborította volt a sár. Az agya veleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni — esze is volt annyi, mint tizenkettőnek. A szívét Franciaországban hadta hogy küldjük. A testet husvét után egy nagy palotán kinyujtóztattuk, ahol isteni szolgálat volt harmadnapig. Mindenféle embernek szabad volt a testet meglátni. Harminc török is volt egyszersmind, aki látta, és akik jól ismerték szegényt, de még is nem hiszik, hogy megholt, hanem azt hirdetik, hogy titkon elment, és mi mást öltöztettünk fel valakit helyében. Bár igazat mondanának! Tegnap az isteni szolgálat után a testet koporsóban zártuk, és egy kis házban tettük, ahol leszen mindaddig, míg szabadság nem lesz, hogy Konstantinápolyban vihessük.

32. (CXIV.)

Rodostó, 17. máji, 1735.

Rendszerént, édes néném, mennél inkább távozik az ember a keserűséget okozó októl, a keserűségnek súlya annyival inkább könnyebbedik, és az idő lassanként mindent elfelejtet velünk. És mennél távolabb legyen az ember valamitől, annál kisebbnek tetszik. De itt nem úgy van; mert úgy tetszik, hogy nevekedik és nem

kisebbedik az urunk után való keserűségünk. Mert hová tovább jobban észreveszszük, hogy micsoda atyánkot vesztettünk el, és hogy micsoda pásztorunk hagyott el. De a mi jó istenünknek ha egyik keziben a vessző, a másikában a vigasztalás. A porta ide küldötte Ibrahim Effendit, hogy itt nézze meg, miben van dolgunk, és végezzen Csáki urral és a több magyarokkal, kik itt vagyunk, ha akarjuk-é, hogy a szegény üdvezült urunk nagyobbik fiát ide hozassa? Erre mindenikünk reá állott. Azután, hogy beszéljen Sibrik urammal az Urunk hofmesterével,[1] akire szállott az egész háznak gondja, a tahin[2] iránt, amelyet rendelt nekik a porta — tíz tallért minden napra, hogy aztot feloszszák a magyarokra, kik a fejedelmet szolgáltuk: de erre se Sibrik uram, se én reá nem állottunk, hogy csak mireánk oszszák; mivel sok régi idegen szolgái maradván az urunknak, nekik semmi nem jutott volna. Hanem úgy végeztük el, hogy mindazok, akik meg akarnak maradni, abból a pénzből éljünk mindnyájan mindaddig, míg az ifjú fejedelem elérkezik.

Édes néném, eddig csak belsőképen voltam magyar, vagy székely: de már külsőképen is; mert huszonkét esztendő mulván, ma tettem le a francia köntöst.

33. (CXV.)

Rodostó, 18. julii, 1735.

A porta megengedvén, hogy titkon a szegény urunk testét Konstantinápolyban vihessük, egy nagy ládát csináltatván, a koporsót belé zárat-

[1] Udvarmester. — [2] Napi zsold, járandóság.

tam, hajóra tétettem, és egynehány magammal 4-dikben megindultam, 6-dikban Konstantinápolyban érkezvén, a ládát, akiben a koporsó volt, a jezsuitákhoz küldöttem. A koporsót kivévén belőle, felnyitották, hogy a testet meglássák. Sírt pedig azon a helyen ástak,[1] ahová temették volt az urunk anyját.[2] Akinek is csak a koponyáját találták meg és aztot a fia koporsójába bézárták, és együtt eltemették.

Mely csudálatos az isten rendelése! Amég abban a nagy városban mulaték, a vezért letevék. Én is onnét megindulék és tegnap ide visszáérkezém a szomorúságnak helyére. Ahol is minden szomorúságra gerjeszt. Akárhová forduljak, mindenütt azon helyeket látom, ahol az urunk lakott, járt és beszéllett velünk: most pedig azokat a helyeket csak pusztán látom, és azok a puszta helyek keserűséggel töltik bé szíveinket. Elhagyattattunk jó atyánktól és könyhullatással vigasztaljuk árvaságban való maradásunkot. Mintha ez a szomorúság nem elég volna rajtam; mert még attól is kell félnem, hogy az egész háznak gondja reám ne szálljon; mivel a Sibrik uram betegsége nehezebbedik mindennap. És mikor meggondolom, hogy ha meg talál halni, micsoda bajra jutok mindaddig, amég az ifjú fejdelem el nem érkezik: az énvelem szomorú órákat töltet. Elvégzem ezt a levelet, mert magamot kesergetvén, kedet is keserítem. A szomorúan írt levelek úgy jobbak, ha mentől rövidebbek.

[1] Konstantinápoly Galata nevű városrészében, a francia bencések templomában. — [2] Zrinyi Ilona, I. Rákóczi Ferencz, utóbb Thököly Imre neje: meghalt 1703-ban febr. 18.

34. (CXVI.)

Rodostó, 15. sept. 1735.

Amicsoda állapotban vagyunk, ha lehetne vigasztalást venni, a leveleidben, néném, eleget találhatnék. Az is valóságos vígasztalás, melyet az igaz szív ád ; mert itt egynehányan vigasztalnak olyanok engem, akik belsőképen örülnek szomorúságomon, és annak még megszaporodását is akarnák : de az isten, akiben kell bíznunk, kivánságokot bé nem tölti, erőt és értelmet ád annak a keresztnek hordozására, melyet reám adott.

Noha szabadságot adtak kinekkinek arra, hogy innét elmehet, ahová tetszik : de kevesen akartak még eddig azzal a szabadsággal élni és megakarják várni a fejdelem eljövetelét. Isten tudja, mikor lészen a ! Vagyon már egy holnapja, hogy elküldöttünk utána. Addig pedig itt senkinek fizetése nem jár, hanem kinekkinek asztala megleszen, mint azelőtt. A kitelik a tíz tallérból, melyet adnak napjára ; de senki nem várhat többet. Harminc vagy negyven személyt el lehet tartani a tíz tallérból, de nem lehet se fizetést, se ruházatot abból adni. A szegény urunknak hatvan tallérja volt napjára. Jól fizethetett, jól is fizetett ; mert kinek 6 száz, kinek 4 száz, sokaknak 2 száz tallérjok volt. Most pedig a kevésből keveset sem adnak — először azért, mert a rendelt pénz esztendő által az ételre elmegyen, másodszor, mert abból kell fizetni az alacson cselédnek, kik a konyhán szolgálnak, harmadszor azért, mert ha egynek adnának, a többi is kérne és zúgolódnék : de hogy senkinek semmit nem adnak, a zúgolódásra nem adnak okot. Jó egészséget kivánok, édes néném.

35. (CXVIII.)

Rodostó, 15. nov. 1735.

Egynehány leveleidet vévén, néném, a sok vigasztalásid között annak leginkább örülök, hogy egészségben vagy. Az ifjú fejdelemtől is vettem egy vígasztaló levelet, amelyben szép ajánlásokat teszen. E mind jó, csak füstbe ne menjenek. Ha üsmerném, tudnék itéletet tenni felőle, és tudnám mit várhatok tőle. De ki tudja micsoda természetű? Az atyja ugyan nagy reménységgel volt felőle, csak meg ne csalta volna magát. Én semmi itéletet nem teszek felőle — meglássuk, mikor eljő. Az isten segítségével azt feltettem, hogy úgy adom keziben minden jószágát, amint az apja hadta. És, ha lehet, az igazságot előttem viselem, hogy mindenekről számot adhassak ; nem azért, hogy kedvét találjam, hanem azért, hogy isten áldása legyen rajtam. Hogyha már is sok balitéleteket tettek és tesznek felőlem a velem valók, hát még ezután mit fognak irántam mondani magának is a fejdelemnek. De én azt csak nevetem; mert nem igazat mondanak, és az isten pártfogója azoknak, kik az egyenes úton járnak. Ha őtet káromlották, hát engemet miért nem? Talán ked még maga is azt gondolja, hogy a szegény urunknak sok jószága maradott. Sokan megcsalják az iránt magokat. Ami legdrágább a portékái között, az asztalhoz való ezüstmívek — a sem sok. Mostani állapotjához elegendő volt, de másutt egy kalmárnak is több ezüstmíve vagyon. Ládabéli portékája igen kevés, köves [1] portékája épen nem volt. Két gyémántos gyűrűje volt,

[1] Drágaköves.

annak is az egyikét nekem hadta. Két lóra való szerszám. De házi eszköz elég ; mert ő azt örökké csináltatta. Ládabéli vagy köves portékát ő soha sem vett ; mert azon épen nem kapott, hanem csak épen ami nélkül nem lehetett, olyat vett. Két zsebben való órája maradott ; egyikét a szegény Sibriknek hadta, a másikát nekem. Ezekből észreveheted néném, hogy nem igen sok drága jószága maradott, mert ő szegény egy asztalt vagy egy széket, amelyet ő maga talált ki, nem adta volna a köves portékáért. Olyan pedig sok volt ; mert az olyanért a pénzt nem kimélte. És az olyanoknak se a fia, se más hasznát nem tudja úgy venni, mint ő vette ; mert neki semmi házi eszköze olyan formában nem volt csinálva, mint másoknak szokott lenni. Azok mind más formájuak voltak. A székek, asztalok, úgy elbomlottak egymástól, hogy ládákban lehetett elrakni. Elitélheti már ked, hogy az asztalos és a lakatos többet nyertek rajta, mintsem az ötvösök. Egyszóval, néném, a francia példabeszéd bé nem tölt rajta, amely azt mondja : hogy boldog fiú az, akinek az atyja elkárhozott — értvén az olyan atyát, aki sok hamis keresettel való jószágot hágy a fiára ; mert ő szegény az igazán való keresetből is igen keveset hagyott. Hat vagy hét aranyát találtam a kalamáris ládájában, és minden kincse, mikor megholt, ötszáz tallérból állott. Azt kérdhetné ked, hogy hová tette a pénzit, mivel hol hetven, hol hatvan tallérja járt egy napra? Két szóval csak azt felelem kednek, hogy sok embert tartott, azoknak sok fizetést adott : és megannyit költött az építésre ; a harmadik és a leghasznosabb költsége az isteni szolgálatért és a kápolnájáért volt. De ő annak hasznát is vette szegény. Nem is lehetett volna néki azt mondani,

amit mondottak egy francia királynak, aki is egy spanyol követet a visszámenetelkor meg akarván ajándékozni, monda az urak előtt : ezt a követet meg akarnám ajándékozni, de olyan portékát szeretnék neki adni, amely nekem sokban tölt, de amelynek nem veszem hasznát. Egyik az urak közül, aki tréfás volt, mondá a királynak : add oda a kápolnádot ; mert arra sokat költöttél, de semmi hasznát annak nem veszed. A bizonyos, hogy tudta szegény hasznát venni a kápolnájának. — De sok más olyan költségeket tett, melyek haszontalanok voltak. Talám az is haszontalan volna, ha többet ilyeneket írnék. Azért elvégezvén maradok, kedves néném, bajban, szomorúságban uszkáló szolgád.

36. (CXXII.)

Rodostó, 6. decemb. 1736.

Hálá légyén istennek. Ha sokára is, de elérkezék Rákóczi József. Azt gondoltuk, hogy mind a kettő eljő : de csak a nagyobbik jött el. A hajó Gallipolinál maradott — maga egynehányad magával ide jött szárazon. Tegnap estve nem akarván közinkben jönni, csak a vendégfogadóban szállott. . Elérkezését tudtomra adatván, oda mentem hozzája. Ma is voltam egynehány órát véle, mivel Konstantinápolyban ment. Még nem tudhatok itéletet tenni felőle. — Isten tudja, micsodás lesz. Csak azt vettem észre, hogy haragos. Épen jókor érkezett. Nekem azon örülni kell — a sok bajtól megmenekedem. Nem volt több tíz tallérnál az egész ház költségére. De aki a fogat adta, ennünk is ád.

Rákóczy József fejedelemnek ebben az országban érkezéséről való levelek.

37. (CXXIII.)

Rodostó, 2. jan. 1737.

Adja isten, hogy az ő áldásával és vígasztalásával kezdhessük és végezhessük ezen esztendőt. A fejdelem egynehány napot mulatván Konstantinápolyban, a bujdosó felekezeti közé az elmult holnapnak 17-dik napján ide visszátért. Ennek a hirtelen való visszátérésnek pedig oka az, hogy mihelyt a porta megtudta, hogy Konstantinápolyban érkezett, mindjárt megizente, hogy ide visszátérjen. — Nem is kelletett volna oda menni : de Bonneval volt az oka. Mert minthogy a portának a császárral való békesége még tart : de sőt még minthogy a császár, a porta és a muszka között való közbenjáró, a porta nem akart okot adni a császárnak a panaszra, hogy miért hozatta maga mellé a fejdelmet ; mert itt igen tartanak attól, hogy a császárt valamiben megbosszantsák — mert nem akarnak két ellenséget csinálni — az egy is elég most nekik. Ezen okból küldék oly hamar visszá a fejedelmet, aki is mint fogja magát hozzánk alkalmaztatni, nem tudhatom : de amint észre kezdem venni, igen messze esett almafájától. Légyen isten akaratja — másszor többet.

38. (CXXIV.)

Rodostó, 3. martii, 1737.

Bezzeg, néném, nyertünk mi a változásban, mint Bertók a csíkban. Vigasztalásunkra vártuk ezt az ifjú fejdelmet: de szomorúságunkra jött. A szép rendtartást, amelyet az atyja szabott volt közöttünk és amelyet oly igen igyekezett annyi esztendők alatt megtartani és megtartatni velünk mind holtig, azt a fia harmadnap alatt felfordítá, és annak elrontásán kezdé el az itt való életét úgyannyira, hogy olyan kevés idő alatt abban a keresztényi és fejdelemhez illendő rendű tartásban csak egy kis fótocska sem marada meg. Minden eltöröltetett, és csak a nagy rendetlenségnek ködje szállotta meg házunkat. Csak ebből elitélheti akárki, hogy mit remélhetünk, kivált mi, akik olyan nagy fejdelmet szolgáltunk volt, akinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott. Most pedig mind ellenkezőt látunk; mert a rendet nagy rendetlenség követte; az okosságot a hebehurgyaság, a kegyességet a harag és az idegenség, úgyannyira, hogy harminc esztendőtől fogva való bújdosásunk oly súlyosnak nem tetszett, mint már ez a három holnap. Most suhajtjuk leginkább a mi megholt urunkot; mert szomorúan kell néznünk az atyja és a fia között való nagy különbséget. De már ebben benne vagyunk.

Mihent ide érkezett, az atyjának minden jószágát hiven keziben adtam. Való, hogy káromlás nélkül nem maradtam; mert a hamis atyafiak sokkal vádoltanak, és a hamis vádolásra a

fejdelem sokat vizsgálódott utánam alattomban; de becsületem megsértésére valót semmit nem talált. Ezt nekem maga is megvallotta. Nincsen semmi jobb, mint az igaz úton járni. A volna kivánatos dolog, hogy az atyja nyomdokát követné; mert a bizonyos, hogy a porta vizsgálódik utána, hogy micsoda természetű? — Azt kérdhetnéd, néném, hogy én mint vagyok az elméjében? Csak úgy, mint a többi. Nekem csak isten fizessét sem mondott azért, hogy jószágára, cselédire viseltem gondot. — Itt tegnap nagy földindulás volt. A föld sem nyughatik alattunk. Jó egészséget, néném.

39. (CXXVI.)

Rodostó, 13. sept. 1737.

A békeség fel lévén bontva, azért a portának sem lévén szükséges, hogy arra vigyázzon, amire eddig kellett vigyázni: erre való nézve a kalmakán egy levelet külde ide egy vezéragától, amelyben tudtára adja a fejdelemnek, hogy a porta kivánja Konstantinápolyban való menetelét: a porta meg akarván ezzel mutatni, hogy teljességgel való ellensége a német császárnak, és belőlünk ijesztőt akar csinálni. Szegény fejdelem, ha most élne, mit gondolna és mit csinálna? mert azt sokszor hallottam szegénytől, hogy nem kivánja a portának a némettel való hadakozását; mert irtózik a törökkel való hadakozástól és hogy inkább szereti itt halálát, mintsem azt látni, hogy érette rablásokot tegyenek Erdélyben. Elég a, hogy mi bémegyünk, isten tudja mire. Azt is jó megtudni, hogy új vezért tettek a táboron. Többet nem írok, mert

készülni kell. A mely helyben pedig sok esztendőket töltött valaki, onnét nehezen mozdul ki. Jó egészséget, néném!

40. (CXXXIV.)

Csernavoda, 5. martii, 1738.

Talám már az írást el is felejtette kegyelmed. Én még el nem felejtettem, azért azt írom, hogy tegnap érkeztem visszá Bukarestből. A fejdelem Konstantinus vajdát küldött volt köszönteni. A ki is nagy becsülettel fogadott és pompával vitete magához. A még ott voltam, a vajda tartott tisztességesen és becsületesen is bocsátott el. A Dunán száraz lábbal mentem és jöttem által. Attól igen féltem, hogy a lábam belé ne sipadjon. Roszabbúl jártam volna, mint szent Péter. A vezér levele ma érkezék, a melyben mindenféle igéretek bővelkednek. Abban a sok biztatások, hogy 30 vagy 40 ezer embert adnak melléje: de abban Tamás vagyok. Végtire azt írják, hogy innét Vidinben kell menni — mire, mivégre? isten tudja. Csak úgy bánnak velünk, mint a gyermekkel és vázt[1] akarnak belőlünk csinálni; mert azt gondolja a porta, hogy mihelyt Vidinben érkezünk, az egész Magyarország és Erdély lóra ül és hozzánk jő. Talám úgy lehetne, ha az öreg urunk élne. De most, hogy hozzánk jőjön valaki, isten ne adja: hanem kedet tartsa meg.

[1] Madárijesztőt.

41. (CXL.)

Vidin, 1. sept. 1738.

Már most bízvást elmondhatjuk, hogy vége vagyon a komédiának, és a theátrumról becsületesen leszállítának, és a vezér minden ceremónia nélkül felada rajtunk. Perditio ex te Israel.[1]

Az elmult holnapnak 27-dik napján Fetislánt elhagyók és a vezér után menénk Vidin felé. Igen kevés had volt velünk. A vezér megizente volt, hogy az útban szemben lesz a fejdelemmel. A vezér, minthogy mindenkor előttünk indult meg, kilenc óratájban megszállott ebédelni; nékünk pedig azt mondották volt, hogy ebéd után szemben lesz a fejdelemmel. Azért utána siettünk, hogy az ebédje után a helyre érkezhessünk. De minthogy a vezérnek semmi szándéka nem volt, hogy velünk szemben legyen, azért csakhamar ebédelt és amidőn látta, hogy közelítünk sátorához, fogja magát, a hintójában ül és elmegyen előlünk. E már nem volt tréfa. Azután azt mondák, hogy Vidinnél lesz a szemben való létel. A vezér Vidinhez érkezvén, sokkal előttünk már sátorok alatt volt az egész udvarával. A midőn mi is közelítének a sátorokhoz, azt izenik nekünk, hogy most nem lehet szemben velünk, mert rosszul vagyon, hanem csak tartsuk a ló száját a szálló helyünkre, a mely a Dunaparton volt, a városon túl. Erre csak lesütők a fülünket, látván, hogy micsoda durván bánnak velünk. Micsoda változás! Ennekelőtte egynehány holnappal nagy pompával vittek be Vidinbe: most pedig még a városon

[1] Magad által van pusztulásod, Izraél.

sem akartak keresztül vinni bennünket, hanem a városon kívül a kertek között kelleték sokat kerülni. Végtire a szállóhelyre érkezénk és itt sátorok alatt vagyunk csak magunk, mint a számkivetettek. 29-én érkezénk ide. Már ezután a fejdelem sem fogja mondani szokása szerént: «Hogy nagyobb becsülettel vagyon hozzám a porta, mint az atyámhoz volt».

Ma ebéd után azt izenék, hogy a fejdelem szemben lehet a vezérrel, csak menjen hozzája. De egy kevés idő mulva ismét azt izenék, hogy nem lehet; mert a feje fáj. Nem akarásnak nyögés a vége. Tegnap pedig innét jó reggel megindula az egész udvarával és ide hagya bennünket. Már itt meddig leszünk, télre hová visznek, isten tudja. De azt tudjuk, hogy a fejdelemnek az egészsége igen rossz renden vagyon. Soha nem is volt egészséges, a mióta ebben az országban jött. De kivált egy darab időtől fogvást igen sárgódik. A harag pedig igen árt egészségének. Jó egészséget kivánok kegyelmednek.

42. (CXLIII.)

Csernavoda, 7. nov. 1738.

Én, ha a kedves néném levelét nem veszem is, de csak írok. Legalább abból megláthatja kegyelmed, hogy még élek. De hogy lehetne kegyelmed levelét vennem, a midőn soha egy helyben nem maradunk. Hol a vizen, hol a földön, hol az áerben járunk. De bárcsak valamely jóról és ne csak mindenkor a nyomorúságról kellene írnom.

Az elmult holnapnak 19-dik napján indulánk meg Oroszcsíkról. Három vagy négy óra mulván

ide is érkezénk rossz állapotban. De a fejdelem végig meg akarja tartani természetét. Három vagy négy nap mulva, hogy ide érkezénk, mindenikünket eltilta magától, még a borbélyait is. Való, hogy itt pestis vagyon, de az orvosokot ugyanazért kelletett volna maga mellett megtartani. A körülötte lévő cselédeket is elküldötte szállásáról. Csak éppen egy kóborló doktort, a szakácsot, egy szökött olasz muskatérost [1] és két asszonyt tart maga mellett. Ezekből áll az udvara. Ezek pedig olyan személyek, a kiket nem üsmért ennekelőtte egynehány nappal. Lehet-e az ilyenekre bízni életét? A minap étszaka úgy volt, hogy akik mellette vannak, azt gondolták, hogy megholt. Mindjárt hozzám futottak megmondani, hogy halálán vagyon. De hogy meg ne haragítsam, nem mentem eleiben. Csak azt feleltem, valamint Esther: «Hacsak a király nem hivat, nem merek eleiben menni». A török tisztek látván, hogy nem helyesen cselekedném, megizenék a fejdelemnek, hogy venne valakit közűlünk maga mellé. Ha halála történnék, legyen valaki mellette. Erre való nézve megizené nekem, hogy legyek mellette. Azért már egynehány naptól fogvást mellette lakom. A borbélyokat mintegy kételen maga mellé vette, akiknek tanácsok és akaratjok ellen, mintegy bosszúból eret vágata magán. Egyszóval, amicsoda állapotban vagyon, nem hiszem, hogy innét kimenjen. Ezzel maradok.

[1] Gyalogkatona.

43. (CXLIV.)

Csernavoda, 10. nov. 1738.

Kedves néném, végét érők Rákóczy Józsefnek. Már régtől fogva láttuk, hogy úgy lesz, mint a gyertya. — Tegnap igen nagy gyengeséget érezvén, meggyónt és communicált, a testamentumát megcsinálta. Mára virradóra a forró hideg igen nagy lévén rajta, ma annyira elnehezedék, hogy a gyertya már vége felé volt. Mindazonáltal jól beszélt tizenegy óráig, noha már a szemei elhomályosodtak volt, úgyannyira, hogy csak a szováról üsmért meg mást. Tizenkét órakor a szova elállott és igen nagy forróságban volt, és csak a jajgatásáról vettük észre, hogy szenved. Két órakor délután a pap felakarván néki adni az utolsó kenetet, a midőn az imádságot elkezdé, az istennek adá lelkét — 38 esztendős korában. Az úr irgalmazzon néki. — A testet felbontották — a mája mód nélkül megdagadott volt. A testet egy pincében tétettem — mindaddig ott lesz, míg válasz jön a portától. A testamentumban azt hagyta, hogy az atyja mellé temessék, de nem hiszem, hogy megengedjék.[1]

Ebben a fejdelemben a mi fogyatkozás volt, nem a természettől volt, hanem a neveltetéstől. Esze szép volt, szíve jó. De a haragról soha meg nem intették. Noha a mindjárt elmult, de gyakorta jött elé. Se azt néki nem tanácsolták, hogy kivánja magát szerettetni másokkal.

[1] A porta megengedte s Rákóczy Józsefet csakugyan az atyja mellé temették. (L. Thaly Kálmán, Rákóczi-emlékek Törökországban, 2. kiad. 210. l.)

Egyszóval, ha az atyja nevelhette volna, mind más természetű lett volna. Most ez elég, másszor másról.

44. (CXLV.)

Csernavoda, 15. decemb. 1738.

Nem kétlem, kedves néném, hogy már vetted levelemet, amelyben megírám, hogy ismét fő nélkül maradánk. De nem sokára szükségünk nem lészen főre; mert minap is eltemetők egy atyánkfiát, és a mennyin már maradtunk, egy szilvafának is elférünk az árnyékában. A ki minket teremtett, annak legyen meg akaratja rajtunk. Ő minket például tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk, kik az országgal együtt tartanak, és akik füsthöz hasonló okból el nem hagyják nemzeteket és örökségeket. Adja isten, hogy soha senki bennünket ne kövessen, és irtózva halljon beszélni a mi hosszas bújdosásunkról.

De, kedves néném, mink voltunk-é első példák? Bizony nem. Mi tanultunk-é másokon? Nem. Mások fognak-é tanulni rajtunk? Nem. De miért? Mert mindenkor egyféle okok vezették, vezetik, és vezetni fogják az embereket az olyan állapotra, mint a melyben mi vagyunk. Hanem csak a lészen szerencsésebb, a kit az Úr mintegy fogságban tész a maga jószágában. Mert énnekem soha semmi egyéb okom nem volt hazámat elhagyni, hanem hogy igen szerettem az öreg fejdelmet. Noha a mennyei atyám előtt más okból kelletett elhagynom. Imádnom is kell rendelését.

A minap érkezék ide egy vezér aga, a császár és a vezér leveleivel, a melyekben szép igéretek

vannak. — Mindeddig a szegény fejdelemnek rendelése szerént minden jószága kezemnél volt, de ennekelőtte egynehány nappal a porta parancsolatjából a török tisztek ide gyűlvén, mindent felírának, kezekhez vevék és elpecséttelék. Én is elhagyám a szállást, és más szállásra menék. Ilyen a világ! És a mit gyűjtöttél, kié lészen? Ezzel maradok.

45. (CLXIV.)

Rodostó, 21. aug. 1741.

Azt kérded, néném, hogy mit csinálunk és mivel töltjük az időt? Az első kérdésre azt felelem: hogy a legnagyobb dolgunk a, hogy eszünk, iszunk — a másikára azt, hogy aluszunk és a tengerparton sétálunk. Nem elég dolog-é mindez egy bújdosónak? Azonban várjuk, hogy valaki haza vessen minket, valamint Jeruzsálemben a betegek várták a Siloé tója mellett, hogy az angyal felkeverje a vizét, és abban vessék őket. De azt angyal keverte fel és nem ember. Hagyjuk a bölcseségnek angyalára magunkot. Ő tud mindeneket, mint kell lenni. Nékem pedig a hazám javát és csendességit kell kivánnom, és nem csak különösen a magamét.

A bavarus a Csehországért való hadakozást elkezdette a francia segítségével. A magyar királynét[1] is megkoronázták 25-dik junii. A lovon való ceremóniát is végben vitte, a világnak három részire vágott a karddal, megmutatván, hogy annyifelől való ellenségtől

[1] Mária Teréziát.

megoltalmazza az országot. A ceremónia igen szép. Hagyjuk isten akaratja alá magunkot. Ahol nincsen emberi reménység, ott vagyon az isteni segítség. Másszor többet. Pola téti.

46. (CLXV.)

Rodostó, 15. sept. 1741.

Ha csak az idő járásáról diáriumot [1] nem csinálok, nem tudok mit írni. Ezután csak azt irom: ma jó idő volt, tegnap esett, tegnapelőtt nagy szélvész. Az ilyen nem levél, hanem kalendárium, és már előre ellátom, hogy mire itélné ked az olyan levelet. Istennek hálá, kedves néném, nagy csendességben töltjük napjainkat. A mi napjaink mind egyszínűek, semmi különbözés nincsen közöttök. Ma olyan mint holnap, holnap is csak olyan lesz, mint ma volt. Mindenkor egyaránsú dolgokban foglalatoskodunk, és mindenkor vonjuk magunk után hosszas bújdosásunkat, a melynek talám csak a halál veti végit.

Tartozunk meghálálni a királynénak hazánkból való kirekesztetésünket,[2] mivel ott az élet fogyatkoztatására több ok vagyon. Itt nincsen bajunk se tiszttartóval, se számvetővel. A perlekedésben a fejünk nem fáj. A kvartélyos nem szomorgat. A jószág szerzésén vagy elvesztésén nem törődünk. A más sorsát, tisztségét, előmenetelét, udvarházát nem irigyeljük.

[1] Naplót. — [2] Mikes folyamodott, hogy hazájába visszatérhessen, de Mária Terézia azt mondta: Nec nominetur in nobis: ne is említsék előttünk! Ez időtájt vette az elutasító választ s erre céloz e helyen.

Gondolom, hogy más sem irigyli a mieinket. A gazdasszony zsimbelődésit nem halljuk, se sopánkodását, hogy ez vagy amaz nincsen. Abban nem törjük a fejünket, hogy a gyermekeinknek micsoda jószágot hagyjunk, mint neveljük, micsoda tisztséget, házasságot szerezzünk nekik.

A bavarus a királyné ellen hadakozik a franciával Csehországért, a prussus meg Siléziáért. Micsoda nagy telhetetlenség, mikor az ember bé nem éri a magáéval. A bavarus cimbora nélkül Csehországot se el nem veheti, se meg nem tarthatja. A keresztények egymást fogyasztják, a török azt békeséges szemekkel nézi. Én is békeséges egészséget kivánok nénémnek.

47. (CXCIV.)

Rodostó, 14. dec. 1754.

Kedves néném, lehet-é nagyobb hírt írni, mint egy hatalmas császárnak halálát? Ma hallottuk meg, hogy tegnap Mahumet[1] császár elhagyá a világot. Egynehány napig beteges-kedvén, a nép igen kivánta volna látni; olyan helyre viteté magát, a hol megláthatá. Tegnap, hogy a népnek kedvét találja, nagy erőt vévén magán lóra ült, és a szent Sophia templomában ment. Mikor visszátért volna, ha meg nem kapták volna, leesett volna a lóról, és a midőn a házához érkezék, csakhamar meghala. Elmondhatni, hogy nagy császár volt; a hadakozásban szerencsés volt, azt elmondhatni:

[1] A császár neve pontosan nem Mahumet volt, hanem: Mahmud.

azt is elmondhatni, hogy nem kivánta a hadakozást elkezdeni, és békeségben akart uralkodni. Egynehányszor akartak zenebonát indítani ellene, de ő annak elejét vette, lecsendesítette és az az indítóktól a fejeket elvétette, hogy többé azt ne cselekedjék. A nép igen szerette, mind keresztény, mind török ; maga is a keresztényekhez jó akarattal volt. A birodalmat csendesen igazgatta ; kegyetlen nem volt, a vezérit sokszor megváltoztatta, de egyet sem öletett meg. Elmondhatni felőle, hogy nagy császár volt, noha kis termetű. Helyében Ozmánt tették, az atyjáról való testvéröcscsét — a pedig legkisebb ellenmondás nélkül mene végben. Ozmánnak az anyja még él — az is megmenekedék a rabságtól. Mind Mahmud, mind Ozmán a Mustafa császár fiai. — Immár harmadik császár vendégi vagyunk. Az isten ő szent felsége az ő kezekből táplál minket bőséggel. Kedves néném, kalinicta.[1]

48. (CXCVIII.)

Rodostó, 1756. 15. január.

Kedves néném, micsoda irtóztató hírt hallánk? hogy első novemberben Lisbona városa a rettentő földindulásban elsülyedett és elromlott volna. Egy nagy darab részét a földi tűz megemésztette. A templomok tele voltanak néppel, mivel innep volt ; a templomok reájok estek. Az egész város cinteremmé változott egy órában, és eltemette a lakosit. Az utcákon hintók emberekkel, lovakkal elsülyedtek. Az istennek

[1] Jó étszakát! — Ujgörög nyelven van mondva.

micsoda rettentő ostora volt ezen a városon? mivel nemcsak a földindulás, hanem még a föld alatt való tűz is kiütötte magát az utcákon. Hát még a rettentő kincse annak a gazdag városnak örökké oda lesz. — A mi földből való, annak földdé kell lenni.

49. (CCVI.)

Rodostó, 29. dec. 1757.

Már mostanában új és hideg szokást vesznek; mert a hó között is hadakoznak, mivel ebben a hideg holnapban, ötödik napján, nagy harc volt Lisszánál Sileziában. A királyné hadát Károly fejdelem és Marschallus Daun kommandirozták. A prussiai király maga kommandirozta a maga hadát. A harc nagy volt, mind a két rész vitézül viselte magát: de végtire a győzedelem a király mellé hajola, és a harcnak azt a hasznát vevé, hogy Breszlót[1] ismét visszanyeré. Isten tudja, meddig bírja.

Ismét a halálról kell írnom, mert Csáki úrnak hatodikán a szava igen elnehezedvén, hetedikén 11 órakor reggel meghala 81 esztendős korában. Csaknem holtig, vagyis holtig egészséges volt, nem volt szüksége se doktorra, se orvosságra. Azt nem mondhatni felőle, hogy ezért holt, amazért holt meg, mert ilyen betegségbe volt, mert az orvosság nem jó volt; mivel csak azért holt meg, mert az isten elvégezte, hogy minden ember meghaljon. Utolsó generálisa volt Rákóczi Ferencnek. Már mi csak ketten maradtunk Zay úrfival. Mi vagyunk a legutolsók; mert

[1] Boroszlót.

legutoljára hagyott minket az Uristen — mire? meddig? ő tudja. Elég a, hogy adjunk hálákot neki, hogy megadta ezt az esztendőt eltöltenünk, és kérjük, hogy ne hagyja el ezután is a szegény bújdosókat, el nem fordítván szent szemeit rólok. De ne szájjal, hanem szívvel kérjük; mert az emberek a szájat hallgatják meg: de az isten a szívet tekénti, valamint történt egy szent remetével. Egy püspök, a tengeren utazván, a hajósok egy sziget mellé a hajót megkötik. A püspök maga mulatságára a szárazra kimegyen. A mint alá s fel járna, egy kis gunyhócskát láta a fák között. Gondolá, hogy talám valamely ember laknék ott. Egy kis ablakocskához közelítvén csak csendesen, emberszót halla, és mintha valaki imádkoznék. De mint elcsudálkozék, hogy az, a ki bent volna, eszerént imádkozék: Átkozott legyen az isten. Ezeket a szókot pedig szüntelen mondja vala. A püspök nem állhatván, bémene az emberhez és mondá néki: Atyámfia ne azt mondjad, hogy átkozott az isten; hanem: Áldott az isten. A remete úgy kezdé mondani. A püspök, hogy erre megtanította volna, visszatére a hajóhoz, és megindula a hajó. A remete pedig azalatt elfelejté, a mit tanult volt, és észrevévén nagy sebességgel kezde a püspök után futni. A hajó távol vala már a parttól. De a remete nem vigyáza arra, ha a földön vagy a vizen futott-é? néki csak az imádság volt az eszíben. A püspök és a kik a hajóban valának, nagy csudálkozással láták, hogy a remete a tengeren futna utánok. A ki is a hajót beérvén kiálta a püspöknek, hogy elfelejtette volna az imádságot. A püspök látván a nagy csudát mondá néki: Atyámfia, csak úgy imádkozzál, a mint eddig imádkoztál. Ebből a példából lát-

juk, hogy az isten a szív imádságát szereti és nem a szónkra figyelmez. Én is szívesen kívánom kedves nénémnek az új esztendőt egészségben elérni. Ámen.

50. (CCVII.)

Rodostó, 20. dec. 1758.

Kedves néném! nem csak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra itéltetett rabok, a kik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk épen olyan. Mennyi urakot, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Úgy annyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. Az isten azt is kivevé a bujdosásból 22-dik octobris. Már most egyedül maradtam a bújdosók közűl és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre; mert egyedül maradván, nekem kell kimenni az áldozatra. A Csáki úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok fejévé, a kik ebben az országban vannak a császár protectiója alatt. Halála után a portára kelletett mennem, hogy hírré adjam halálát. — A szokás szerént engemet tettek básbuggá.[1] Mert azt jó megtudni, hogy a kik ebben az országban az öreg Rákóczival jöttünk, azok közűl csak én maradtam. Hanem a kik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ! Mennyi változáson mentem már által, de az istennek gondviselése mindenkor velem volt, és vagyon mindnyájunkkal. Egész predikaciót csinálhatnék a siralomnak

[1] Nemzetségfő, elnök.

völgyében lévő változó életünkről. A mely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömnek hegyére nem megyünk.

Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszáérkeztem. Mit rendel az úr ezután felőlem? az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni. És boldog az, a ki nem az Úrnak, hanem az Úrba hal meg. Annyi hosszas bújdosásom után kell-é mást kivánnom annál a boldogságnál?

Az első levelemet amidőn a nénémnek írtam, huszonhét esztendős voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kiveszek 17 esztendőt, a többit a haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom ; mert az isten rendelésiben nincsen haszontalanság ; mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvességünkre válik. Ne kivánjunk tehát egyebet az isten akaratjánál. Kérjük az üdvességes életet, a jó halált, és az üdvességet. És azután megszününk a kéréstől, mind a bűntől, mind a bújdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Ámen.

MAGYAR PARNASSZUS

A Franklin-Társulat klasszikus kiadásai bibliapapiroson

Petőfi Sándor összes művei

Az egyetlen teljes Petőfi: versek, elbeszélések, színművek, napló, hírlapi cikkek, Shakespeare-fordítások. 1630 oldal

Tompa Mihály összes művei

Lírai és elbeszélő költemények, népregék, népmondák, virágregék, olajág, egyházi beszédek. 1504 oldal

Vajda János összes művei

Költemények, színmű, elbeszélések, politikai röpiratok, tanulmányok, cikkek, emlékezések. 1872 oldal

Vörösmarty Mihály összes költői művei

Lírai költemények, epikai művek, ifjúkori és kiadatlan versek. 1000 oldal

---

$5.20